STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

4

TOMUL 19

1968

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Preţul unui abonament anual este de 100 de lei.
În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la CARTIMEX, Bucureşti, Căsuţa poştală 134—135 sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie, pe adresa: Str. I. C. Frimu, nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

TOMUL 19 Nr. 4 1968

SUMAR

Pag.

S C I V, tomul 19, nr. 4, p. 551 — 722, București, 1968

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 19 N° 4 1968

SOMMAIRE

Page

ÉTUDES

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES SUR LE TERRAIN

DISCUSSIONS ET NOTES

CHRONIQUE

S C I V, tome 19 no. 4 Bucarest, 1968, p. 551—722

ASUPRA PERIOADEI DE TRECERE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI LA DUNĂREA DE JOS *

DE

SEBASTIAN MORINTZ şi PETRE ROMAN

Cercetarea eneoliticului din România, începută cu peste o jumătate de secol în urmă, a dus la acumularea unui bogat material documentar privitor la culturile Cucuteni, Gumelniţa şi Sălcuţa. Unele aspecte, referitoare la conţinutul şi evoluţia acestora, sînt în prezent relativ bine cunoscute şi putem cita în acest sens cultura Cucuteni. În schimb, cultura Gumelniţa şi aspectul său vestic cunoscut în special în Oltenia sub denumirea de cultura Sălcuţa, în ciuda unei documentări bogate, care ilustrează limpede unele aspecte ale conţinutului său, prezintă încă lipsuri în ceea ce priveşte periodizarea, fapt care îngreuiează o mai justă înţelegere a evoluţiei sale în cadrul eneoliticului sud-est-european.

Documentarea actuală ne arată că cele trei culturi menţionate, după o evoluţie în bună parte paralelă, au avut un sfîrşit diferit, în funcţie de poziţia lor geografică şi de împrejurări istorice diferite. Materialele arheologice privind sfîrşitul epocii eneolitice şi perioadei următoare au dat naştere la interpretări diferite şi chiar contradictorii.

În aşezările culturii Cucuteni s-a semnalat apariţia unor elemente culturale străine, în speţă estice, ilustrate prin ceramica denumită de tip C, începînd din faza Cucuteni A—B şi mai frecvent în faza Cucuteni B. Ceramica de tip C se caracterizează prin pasta amestecată cu scoică pisată şi prin ornamentarea, la început cu impresiuni făcute cu pieptenele şi mai tîrziu cu aşa-zisul şnur înfăşurat (şnur fals) şi mai rar cu şnurul răsucit. Cultura etapei următoare, cînd proporţia ceramicii de caracter străin — decorată cu şnurul răsucit — a crescut, dar menţine şi ceramică evoluată de caracter Cucuteni, a fost considerată de unii cercetători ca o nouă cultură (Horodiştea-Folteşti), iar de către alţii ca o continuare şi respectiv ca o ultimă fază a culturii Cucuteni (Cucuteni D).

În Muntenia, în cadrul culturii Gumelniţa, situaţia a fost multă vreme mai puţin clară. Descoperiri răzleţe, foarte asemănătoare ceramicii de tip C din aşezările cucuteniene, găsite în nivelurile superioare ale aşezărilor gumelniţene, au făcut pe unii cercetători să creadă că fenomenul pătrunderii elementelor nord-estice, cu ceramică şi cu scoici pisate, şi

* Prezentarea amănunţită a materialului documentar — descrieri şi ilustraţii — s-a făcut în articolul din *Dacia*, N.S., XII; tot acolo şi întreaga bibliografie.

ornamentată cu şnurul, s-a petrecut în acelaşi mod ca şi în aşezările cucuteniene, denumind aceste elemente Gumelniţa C. S-a creat de asemenea, în mod teoretic, o fază Gumelniţa D, corespunzătoare fazei Cucuteni D (Horodiştea-Folteşti), în care elementele străine ar fi fost mult mai numeroase. Situaţia părea similară şi în Dobrogea unde, în aşezările gumelniţene, apăruseră aceleaşi elemente noi de caracter străin atribuite fazei Gumelniţa D.

În Oltenia, săpăturile făcute în aşezarea eponimă a culturii Sălcuţa au arătat că această cultură se sfîrşeşte prin aspectul şi respectiv faza Sălcuţa IV, în care continuă să evolueze elementele tradiţionale acestei culturi, dar apar şi elemente noi, atît în tehnica de lucru a ceramicii cît şi în forme. Trebuie să menţionăm că şi în sudul Olteniei apăruseră, sporadic, fragmente ceramice ca şi cele din Cîmpia Munteniei, cu scoică pisată şi ornamentate cu şnurul înfăşurat şi răsucit, foarte asemănătoare categoriei Cucuteni C.

În afară de cele arătate, e necesar să reamintim că descoperiri mai noi, dar mai ales cele de după 1949, au documentat existenţa în Moldova, Dobrogea, Muntenia şi Oltenia a numeroase morminte în tumuli sau plane, cu sau fără ocru, datînd de la sfîrşitul eneoliticului şi din perioada de tranziţie spre epoca bronzului şi arătînd, de asemenea, pătrunderea unor populaţii din stepele nord-pontice.

Datorită unei documentări sărace şi neconcludente, descoperirile amintite din Dobrogea, Muntenia şi Oltenia datînd după cultura Gumelniţa — cu care se sfîrşea eneoliticul şi înainte de Glina III (în Muntenia şi Oltenia), cu care începea epoca bronzului, — erau atribuite unei perioade de tranziţie plasate între 2000 şi 1800, sau chiar între 1900 şi 1700 î.e.n.

Rezultatele cercetărilor arheologice efectuate între anii 1956 şi 1967 au îmbogăţit foarte mult documentarea şi pun acum într-o nouă lumină problemele care ne preocupă în lucrarea de faţă. Săpăturile făcute în anii 1955—1959 în Dobrogea, la Cernavoda, au precizat existenţa a trei aşezări bogate, în locuri diferite, fiecare cu un conţinut diferit toate datînd după locuirea Gumelniţa. O aşezare se afla pe panta vestică, dinspre Dunăre, în sectorul A al dealului Sofia, situat lîngă fabrica de ciment. Altă aşezare cuprindea aproape în întregime întinsa suprafaţă a dealului Sofia (sectoarele C şi D). A treia aşezare se afla în depresiunea de la nord de dealul Sofia în apropierea locului unde a existat tell-ul gumelniţean cercetat în trecut de C. Schuchhardt şi I. Nestor (sectorul B). Cele trei aspecte culturale ilustrate de materialele din cele trei aşezări de la Cernavoda au fost atribuite unui complex cultural denumit Cernavoda, apoi culturii Cernavoda, fiecare aspect fiind considerat ca reprezentînd o fază a culturii Cernavoda : Cernavoda I — aşezarea din sectorul A ; Cernavoda II — aşezarea din sectorul B şi Cernavoda III — aşezarea care a cuprins aproape în întregime dealul Sofia, cercetată în sectoarele C şi D. Ulterior a fost exprimată părerea, că aşezarea din sectorul B (Cernavoda II) nu poate fi atribuită culturii Cernavoda, ci aparţine culturii Folteşti II. În ultimii ani au fost identificate şi cercetate în zona largă a Dunării de jos, mai multe aşezări corespunzătoare celor trei locuiri de la Cernavoda sau înrudite cu acestea. Prezentăm rezultatele cercetărilor, grupînd descoperirile după conţinutul care defineşte însuşi specificul lor.

Întrucît, din punct de vedere genetic, Cernavoda III este mai strîns legată de Cernavoda I — Cernavoda II reprezentînd o cultură

total deosebită — în expunerea materialului faptic vom folosi ordinea: Cernavoda I, III, Celei (înrudit cu Cernavoda III), Cernavoda II (Folteşti II), complexul Folteşti, mormintele cu ocru.

CULTURA CERNAVODA I

Cunoscută prin săpăturile efectuate în aşezarea de la Cernavoda (sectorul A) şi într-o serie de alte staţiuni din jurul oraşului Olteniţa (Olteniţa-Renie, Chirnogi, Ulmeni-Tăuşanca, Căscioarele) precum şi prin descoperirile de la Hîrşova, Rîmnicelu (jud. Buzău), Boian, Greaca, Vădastra, cultura Cernavoda I ocupă — după toate probabilităţile — Dobrogea şi valea Dunării din nord-estul Munteniei, şi pînă în sudul Olteniei.

Aşezările culturii Cernavoda ocupă în general locuri strategice pe boturi de deal, uşor de apărat (cum se întîmplă la Cernavoda şi Ulmeni) sau cu o largă vizibilitate în împrejurimi (Renie, Chirnogi). Ele sînt de lungă durată, ocupă mari suprafeţe şi aparţin unei populaţii sedentare. Unele erau fortificate (Cernavoda A, dar într-o etapă tîrzie). Asupra altora îndiciile sînt îndoielnice (Chirnogi). Locuinţele erau de cele mai multe ori de suprafaţă şi mai rar bordeie. Cele de suprafaţă erau spaţioase, cu acoperiş în două pante, podină de lut şi lucrate dintr-un schelet de lemnărie cu împletitură de nuiele sau trestie, ce era lutuit.

Uneltele sau armele din piatră şlefuită sînt surprinzător de rare, în raport cu ceea ce cunoaştem din culturile eneolitice, sau chiar de la începutul epocii bronzului. O parte a uneltelor de silex (provenind de la Ulmeni şi Renie I) sînt asemănătoare celor din cultura Gumelniţa şi anume: lamele ca piese componente, lamele cu scobituri, lamele fin denticulate, lamele retuşate, lamele trunchiate retuşate, străpungătoarele şi gratoarele care, ca şi în Gumelniţa, predomină, fiind însă mult mai rare decît în ultima cultură. Spre deosebire de Gumelniţa, lipsesc topoarele de silex, vîrfurile de săgeţi sau lance, burinele şi gratoarele-burin. Uneltele de os sau corn de cerb sînt relativ numeroase. Amintim sulele din oase de păsări sau de animale mici, săpăligile şi ciocanele din corn de cerb sau os de vită. Obiectele din aramă, şi anume sule şi dăltiţe, au apărut numai în aşezarea Renie I. Rîşniţe primitive din piatră sînt destul de numeroase în toate aşezările Cernavoda I în care s-au făcut săpături.

Oasele de animale găsite în aşezări arată importanţa creşterii vitelor ca una din ocupaţiile de bază ale locuitorilor. Aceasta nu era însă predominantă. Bazîndu-ne pe ansamblul descoperirilor, credem că populaţia culturii Cernavoda I avea o economie mixtă (agricolă şi păstorească), la care se adăugau vînătoarea şi pescuitul. Oasele de cai sînt încă relativ rare, mai ales în raport cu perioada următoare.

Studiul ceramicii din aşezările cercetate precum şi din celelalte puncte menţionate, atestă o unitate culturală evidenţiată prin tehnica ce foloseşte în mod curent ca degresant cochilii de melci sau valve de scoici pisate. Această categorie ceramică este în permanenţă asociată cu categoria din pastă fină sau foarte fină, cu suprafaţa lustruită. Ornamentarea vaselor constă aproape exclusiv din impresiuni făcute cu şnurul înfăşurat şi mai rar cu şnurul răsucit. Ceramica culturii Cernavoda I este în mod evident înrudită cu ceramica de tip C din aşezările Cucuteni, exceptînd aspectul timpuriu (ornamentat cu impresiuni ale pieptenelui),

pentru care nu găsim analogii în cultura Cernavoda I, deşi vasele cu suprafaţa striată de la Cernavoda, Chirnogi şi Căscioarele amintesc aspectul ceramicii C timpurii din faza Cucuteni A — B_1 (Corlăteni). În aceleaşi aşezări, şi în special la Chirnogi, găsim frecvent ornamentul alcătuit dintr-un şir orizontal de mici impresiuni verticale cu şnurul înfăşurat aplicat sub buza unor vase. Acest motiv specific lipseşte în aşezarea de la Ulmeni, unde avem o ceramică în care specia îngrijit lucrată şi lustruită este într-o proporţie mai mare şi ornamentarea cu şnurul, aproape exclusiv înfăşurat, este mai bogată. Materialul descoperit la Căscioarele este pe de o parte identic în ornamentarea sa cu cel de la Chirnogi, iar pe de altă parte cu cel de la Ulmeni, observaţie care ar putea constitui şi un indiciu cronologic. În aşezarea de la Olteniţa-RenieI găsim materiale identice celor de la Ulmeni, dar tot aici altele mai evoluate. Tot în această aşezare s-au găsit şi cioburi de bună factură cucuteniană. Asemănarea unor materiale ceramice de la Renie cu altele din aşezarea Cucuteni B tîrziu de la Sărata Monteoru ne face să considerăm posibil un paralelism între cele două aşezări.

Fără a putea încerca în prezent o periodizare mai fină a culturii Cernavoda I, considerăm că cel puţin o parte din materialele de la Chirnogi şi Căscioarele documentează o primă etapă Cernavoda I (în Muntenia), urmată de Ulmeni şi în continuare de Renie I. Aspectul timpuriu ar corespunde nivelului primelor locuinţe din aşezarea din sectorul A de la Cernavoda, sub care se menţionează alte trei depuneri — tot Cernavoda I — al căror conţinut nu-l cunoaştem şi care ar putea eventual documenta o fază mai veche. Fără a putea preciza cu siguranţă în prezent dacă cultura Cernavoda I înlocuieşte la Dunărea de jos cultura Gumelniţa, într-o epocă care ar corespunde unei etape tîrzii a fazei Cucuteni A—B, credem că aceasta este sincronă în întregime fazei Cucuteni B, avînd o evoluţie de-a lungul cel puţin a două faze bine distincte şi corespunzînd, în ultima sa parte, etapei Usatovo-Folteşti I (în acest sens pledează şi plastica antropomorfă descoperită în aşezarea A de la Cernavoda şi la Chirnogi). Este adevărat că acest ultim aspect cultural nu este documentat mai la sud de Brăiliţa, dar ecouri ale sale sînt sesizate în diferite locuri. Este pe de altă parte posibil ca aspecte tîrzii Cucuteni B, cărora, credem noi, îi corespunde şi aşezarea Renie I, să fie cel puţin în parte paralele în timp cu cultura Usatovo.

Asupra înmormîntărilor populaţiei Cernavoda I ne lipseşte deocamdată documentarea. Sîntem siguri doar că această populaţie nu se înmormînta în tumuli, deoarece în jurul marilor aşezări cercetate nu există tumuli.

TRANZIŢIA DE LA CERNAVODA I LA CERNAVODA III: RENIE II

În stratul de depuneri arheologice de la Renie, în afară de o bogată locuire Cernavoda I, s-a distins *tipologic* o categorie ceramică deosebită, întîlnită în general la mici adîncimi şi atestînd o locuire mai nouă pe care, spre a deosebi-o de prima, o numim Renie II. În tehnica de lucru a ceramicii, în afară de folosirea scoicii pisate apare acum frecvent pasta din lut cu amestec de nisip şi pietricele. Nu lipseşte nici categoria din lut fin. Printre forme remarcăm o serie de vase care indică asimilarea unor tipuri gumelniţene tîrzii, precum şi continuarea celor din Cernavoda I.

Dispariţia ornamentării cu şnur şi apariţia unor elemente noi, chiar dacă sînt rare, specifice etapei următoare Cernavoda III (cum ar fi spre exemplu : începutul canelării — deocamdată numai exterioară — a vaselor, apariţia torţilor tubulare de provenienţă sudică, de tip Troia I), ne face să considerăm acest aspect ca o etapă de tranziţie de la Cernavoda I şi Sălcuţa IV la Cernavoda III.

Lipsa brîurilor în relief, crestate sau alveolate, dispuse în şiruri de 1 pînă la 4, a străchinilor canelate în interior care caracterizează atît de bine Cernavoda III, întăreşte convingerea clasării cronologice a aspectului Renie II într-o etapă *ante* Cernavoda III.

CULTURA CERNAVODA III

Aşezări ale acestei culturi au fost cercetate la Cernavoda (aşezarea din sectoarele C şi D), Slobozia, Malul Roşu-Giurgiu şi Dobroteşti (jud. Teleorman).

Aşezările, situate în special de-a lungul văii Dunării, par a fi deschise, fără fortificaţii, sau folosesc locuri cu apărare naturală care domină împrejurimile. Sînt documentate locuinţe de suprafaţă, cu podine de lut şi suprastructură din chirpic.

În raport cu aria ocupată de triburile Cernavoda I, cultura Cernavoda III are o răspîndire mai redusă. Punctul cel mai estic este acela de la Cernavoda, iar cel mai vestic cel de la Dobroteşti, spre limita vestică a judeţului Teleorman, la nord de Roşiori de Vede. Este probabil ca, aproximativ între gura Vedei şi gura Oltului, triburile Cernavoda III să fi fost vecine cu acelea de aspect Celei. În privinţa limitei de nord-est a culturii Cernavoda III, chiar dacă se vor găsi descoperiri de acest tip la nord de Cernavoda, este probabil că extinderea acestei culturi către nord a fost blocată de triburile din etapa tîrzie a complexului Folteşti. Ne lipseşte deocamdată documentarea culturii Cernavoda III în dreapta Dunării, în nordul Bulgariei.

Ocupaţia principală a populaţiei culturii Cernavoda III era creşterea vitelor : ovicaprine, bovine, porcine. Se remarcă în mod deosebit, mai ales în aşezarea de la Cernavoda, marele număr de oase de cai. Este documentată de asemenea cultivarea primitivă a plantelor (rîşniţe de mînă, brăzdare din corn de cerb). La acestea se mai adăugau pescuitul şi vînatul.

În privinţa uneltelor de silex se remarcă, la Slobozia şi Dobroteşti, prezenţa pieselor semilunare şi a pieselor trunchiate ca piese componente pentru seceri. Se evidenţiază, în special la Dobroteşti, microlitismul uneltelor.

Ceramica este elementul de inventar cel mai caracteristic. Proporţia celei lucrate din lut cu scoici pisate scade. Formele cele mai caracteristice sînt vasele-„sac", ornamentate cu şiruri de brîuri în relief şi străchinile canelate în interior. Remarcăm de asemenea abundenţa torţilor tubulare. Ornamentarea cu şnurul este aproape inexistentă. Deosebit de caracteristică este plastica antropomorfă, care se înscrie în două tipuri de bază : cu cap mobil şi cu schiţarea schematică a gîtului.

Analiza ceramicii culturii Cernavoda III ne arată, pe de o parte, originea sa, iar pe de altă parte două aspecte regionale care ne dau şi unele indicii cronologice. Am arătat că materialele ceramice din a doua locuire de la Olteniţa-Renie depăşesc evolutiv stadiul culturii Cernavoda I şi conţin elemente Sălcuţa IV, sau altele care vor caracteriza Cernavoda III. Materiale de acest tip regăsim în aşezarea de tip Cernavoda III de la Slobozia. Atît la Slobozia cît şi la Dobroteşti sînt evidente elementele de tradiţie Gumelniţa-Sălcuţa. Ele arată o puternică componentă de caracter Gumelniţa-Sălcuţa tîrzie în cultura Cernavoda III şi imprimă celor două aşezări un specific regional în raport cu aşezarea de la Cernavoda, unde tradiţiile gumelniţene sînt mai puţin evidente. Remarcăm că la Cernavoda nu este documentată faza de tranziţie de la Cernavoda I la Cernavoda III, ilustrată de materialele Renie II. Pe de altă parte, ţinînd seama de ornamentarea caracteristică culturii Cernavoda III — cu brîuri crestate sau alveolate — constatăm că acest ornament este realizat de unul sau două brîuri în aşezările din partea apuseană (Dobroteşti, Slobozia, Malul Roşu) şi, în mod frecvent, de trei sau patru brîuri în aşezarea de la Cernavoda. Avînd în vedere cele arătate, considerăm că poate fi vorba şi de o diferenţă cronologică în sensul că aşezarea de la Cernavoda ilustrează o etapă mai nouă. În cultura Cernavoda III sînt caracteristice de asemenea tortiţele tubulare şi tortiţele late uşor supraînălţate care documentează clar influenţe sudice de tip Troia I, care încep să se manifeste încă din perioada de tranziţie, ilustrată de a doua etapă de locuire de la Olteniţa-Renie.

În cultura Cernavoda III ritul de înmormîntare era înhumaţia în gropi simple, fără tumuli. Morţii erau presăraţi uneori cu ocru roşu.

COMPLEXUL CELEI (ÎNRUDIT CU CERNAVODA III)

În sud-estul Olteniei, în urma săpăturilor de la Celei şi Siliştioara, precum şi a cercetărilor de teren făcute pe teritoriul localităţilor: Orlea (Grindul lui Iancu Muşat, Grindul Cremenari), Gîrcov, Corabia, Grojdibod, Ianca, Dăbuleni, a fost identificat un nou aspect cultural care a primit denumirea de Celei.

Ceramica acestui aspect este lucrată din lut cu scoică pisată, tehnică cunoscută şi în culturile Cernavoda I, Cernavoda III şi Coţofeni. Ornamentul cel mai frecvent este acela format din brîuri alveolate sau crestate, dispuse paralel sub marginea borcanelor, în număr variabil între 1 şi 4. Acest mod de ornamentare este la fel realizat şi la fel de frecvent ca şi în cultura Cernavoda III. Forma borcanelor cu corp bombat şi gît scurt este de clară tradiţie sălcuţeană. Vasele înalte cu corpul bombat şi cu două torţi în bandă lată se aseamănă cu cele din Cernavoda I şi Cernavoda III. Ornamentul cu şnur este foarte rar şi aceasta numai în cazul în care cele cîteva fragmente ceramice aparţin într-adevăr stratului respectiv de la Celei. Vasele mari, în formă de borcan, şi castroanele cu profil arcuit au analogii în aşezările de la Mihalić şi Ezero din Bulgaria. Influenţa sudică este evidentă şi prin prezenţa vaselor-askos în aşezarea de la Celei. Castroanele tronconice cu marginea lăţită spre interior se întîlnesc la Mihalić, Ezero dar şi în cultura Coţofeni. Considerăm

că acest aspect s-a format într-o zonă jalonată de pătrunderi Cernavoda I; aspectul denumit Celei păstrează unele elemente ce presupun un puternic fond anterior Cernavoda I. Sînt clare de asemenea elemente de tradiție Sălcuța și influențe din sud. Unele elemente Celei prezintă similitudini cu elemente din cultura Coțofeni, care în forma sa definitiv formată cuprinde și zona în care este documentat aspectul Celei. În acest fel aspectul Celei din sud-estul Olteniei se plasează cronologic înaintea culturii Coțofeni. Informația actuală nu ne permite a preciza dacă acest aspect a cuprins tot sudul Olteniei. Asimilarea unor elemente ale culturii Sălcuța oferă posibilitatea unei parțiale contemporaneități, măcar cu sfîrșitul fazei IV a acestei ultime culturi, care pînă în prezent nu este documentată în zona respectivă și, în același timp, cu cultura Cernavoda III documentată spre est de rîul Vedea. Asemănarea, pînă la identitate, a formei și ornamentului celui mai răspîndit în cultura Cernavoda III și aspectul Celei, ca și alte elemente comune transmise din culturile Cernavoda I și Gumelnița-Sălcuța, ne fac să credem că cele două culturi înrudite evoluează, cel puțin în parte, paralel. Nu excludem nici posibilitatea ca acest aspect să fi fost contemporan, eventual, cu etape mai timpurii și diferite ale culturii Coțofeni din alte zone geografice. Certă este numai prezența, în zona aflată în discuție, a unor urme de cultură materială aparținînd culturii Coțofeni deplin cristalizată.

Nu putem preciza limita aspectului Celei către sud, peste Dunăre, în Bulgaria. Descoperiri sporadice par a documenta prezența sa în peștera Devetaki, nu departe de Plevna. Remarcăm de asemenea unele asemănări cu ceramica nivelurilor postgumelnițene de la Dipsiska Moghila de lîngă Nova Zagora.

CULTURA CERNAVODA II (=FOLTEȘTI II)

Cea mai reprezentativă așezare a acestei culturi este aceea din sectorul B de la Cernavoda, unde stratul de cultură atinge grosimea maximă a 3 m și este separat în două niveluri prin podina unei mari locuințe de suprafață.

Alte locuiri, de mai lungă sau scurtă durată, cunoaștem de la Garvăn-Dinogetia, Brăilița, din împrejurimile orașului Călărași, Tinosul, Coșereni, Smeeni, Gumelnița, Sultana și Glina.

Ceramica este elementul cel mai caracteristic de inventar, în prepararea pastei folosindu-se nisipul, pietricelele, calcarul și cioburile pisate. Scoica lipsește complet. Ca forme reținem: străchini cu profil în forma literei S, sau cu marginea lată ca în Horodiștea; vase cu gît cilindric, gura trompetiformă, corp bombat, cu torți în bandă aplicate pe linia maximei rotunjimi a vaselor; borcane cu umăr retras, marginea ușor răsfrîntă; castroane largi cu gura în formă de pîlnie; cupe cu marginea dreaptă lățită spre exterior, căni cu o toartă în bandă lată. Ornamentarea constă în primul rînd din impresiuni de forme variate dispuse pe marginea vaselor sau pe umăr; linii incizate, benzi hașurate și, în excepțional de rare cazuri, caneluri, impresiuni cu șnurul sau brîuri în relief.

Acestea sînt, în general, caracterele ceramicii din așezarea de la Cernavoda și din Cîmpia Munteană atribuite culturii Cernavoda II (Fol-

teşti II). O anumită particularitate a descoperirilor din Cîmpia Munteană, în special valea Dunării, o constituie apariţia aici a străchinilor şi încercărilor de canelare a vaselor.

Nivelul al doilea din aşezarea de la Cernavoda, din sectorul B, prezintă unele deosebiri şi urmează o evoluţie aparte în raport chiar cu descoperirile din sudul Munteniei. Credem că în legătură cu acest al doilea nivel (pe care, pentru a-l deosebi de primul, îl numim Cernavoda II b) pot fi puse şi vasele din mormîntul nr. 12 şi 13 de la Smeeni, a căror movilă suprapune resturi de locuire Cernavoda IIa — Folteşti IIa.

În totalitatea sa, ceramica culturii Cernavoda II se deosebeşte clar, de aceea a culturii Cernavoda I prin tehnică, forme şi ornamentare. Fără a insista, ţinem totuşi să menţionăm un element comun celor două culturi. Castronul cu partea superioară arcuită spre exterior, avînd umărul decorat cu un şir de impresiuni mici, verticale, întrerupt prin mici proeminenţe, este identic în culturile Cernavoda I şi II. Ornamentul realizat cu şnurul înfăşurat, în Cernavoda I, este făcut cu scoica sau cu un beţişor, în Cernavoda II.

Referitor la mormintele populaţiei aşezărilor de tip Cernavoda II nu avem date concludente. Nu cunoaştem nici un mormînt în aşezările sau în preajma aşezărilor Cernavoda II. În schimb, în unele morminte tumulare cu ocru, de care vom vorbi mai departe, s-au găsit vase tipice Cernavoda II.

COMPLEXUL FOLTEŞTI

Materiale asemănătoare celor din aşezarea B de la Cernavoda, atribuite culturii Cernavoda II, şi în special din nivelul inferior, s-au găsit şi în aşezările de la Folteşti şi Stoicani, alături de alte materiale clar deosebite.

La Folteşti s-a descoperit o aşezare fortificată cu şanţ de apărare. Economia populaţiei de aici se baza în principal pe creşterea animalelor, pescuit şi vînat. Cultivarea plantelor este atestată prin destul de numeroase rîşniţe primitive. Deosebit de caracteristică este ceramica, realizată din pastă cu cioburi şi calcar pisat, scoica apărînd foarte rar. În cadrul acesteia deosebim mai multe categorii : una pictată în stil usatovian, alta ornamentată cu impresiuni de şnur răsucit, o a treia este ornamentată cu brîuri în relief, iar ultima cu impresiuni de forme diferite executate cu un băţ, în forme identice cu Cernavoda II a.

Descoperitorii au exprimat încă de la început posibilitatea ca locuirea de la Folteşti să se întindă pe o mai lungă perioadă de timp, sfîrşitul ei atingînd deja etapa timpurie a epocii bronzului. În ultima etapă erau încadrate o serie de vase-askos şi unele tipuri de castroane, etapa mai veche fiind documentată prin ceramică pictată, ornamentată cu şnurul sau brîuri în relief. Ulterior s-au difuzat noţiunile de Folteşti I, II şi III sau numai I, II fără a se preciza însă conţinutul exact pentru fiecare fază, etapă sau cultură, situaţia rămînînd astfel confuză. O periodizare mai strînsă a resturilor de cultură materială de la Folteşti nu se poate face decît prin analiza descoperirilor din alte aşezări şi zone geografice, unde apar numai anumite componente reprezentate la Folteşti. Acestea ne permit

periodizarea descoperirilor complexului Folteşti în trei etape distincte — Folteşti I—III — cu corespondenţe şi în Cîmpia Dunării şi Dobrogea, care nu exclud diferenţe de evoluţie sau particularităţi locale.

Folteşti I. Se caracterizează prin ceramică şnurată şi pictată.

Folteşti II. Corespunde prin conţinut întru totul în special primului nivel al aşezării culturii Cernavoda II din aşezarea eponimă şi descoperirilor similare din alte puncte, unde ornamentele cu şnurul răsucit şi brîuri în relief fie că lipsesc total, fie că apar excepţional de rar.

Folteşti III. La Folteşti se mai conturează un nou orizont cronologic şi cultural diferit de cel care, la un moment dat, se răspîndise în Muntenia şi Dobrogea şi anume orizontul ceramicii ornamentate cu brîuri în relief. Este documentat prin materiale sporadice la Brăiliţa şi prin descoperirea de la Căţelu Nou a unei gropi de bordei. Alte descoperiri de acest gen nu mai putem cita în valea Dunării muntene şi dobrogene iar absenţa lor aici, chiar la nivelul documentării prezente, este semnificativă. În schimb, în Moldova, descoperiri de acest tip sînt foarte frecvente şi ele indică o evoluţie mai îndelungată, care comportă o periodizare ce nu poate fi făcută în clipa de faţă decît tipologic. Dacă cele din Moldova au bune posibilităţi de prelungire şi pe durata fazei Schneckenberg A, cele din Muntenia îşi încheie evoluţia prin apariţia culturii Glina III, la a cărei geneză contribuie substanţial.

În concluzie, se poate spune că în cadrul complexului denumit Folteşti nu s-a putut face o separare stratigrafică precisă, cu excepţia delimitării destul de vagi a unei depuneri tîrzii. Fără a ignora încercările de periodizare a materialului din aşezarea de la Folteşti, compararea acestora cu descoperiri din alte aşezări ne arată următoarea situaţie. La Folteşti există indiscutabil materiale de tip Usatovo, de asemenea materiale identice cu acela care definesc cultura Cernavoda II şi, în sfîrşit, altele caracterizate prin ornamente cu brîuri în relief. În ce măsură aceste materiale, care apar în alte aşezări separat, în complexe culturale bine definite, ar putea fi la Folteşti contemporane, rămîne să se precizeze în viitor cu noi cercetări, atît la Folteşti cît şi în alte aşezări din regiune.

„MORMINTELE CU OCRU"

O ultimă problemă care va fi aici succint discutată este aceea a „mormintelor cu ocru". Nu poate fi vorba de o „cultură a mormintelor cu ocru" deoarece acestea, tumulare sau plane, cu sau fără ocru, aparţin diferitelor culturi cristalizate sau în curs de cristalizare : Folteşti I — III Cernavoda III, Coţofeni, Monteoru, Glina III. Destul de multe nu se pot lega, prin inventarul lor, de nici o grupă culturală cunoscută pe teritoriul României, găsindu-şi unele analogii în stepele nord-pontice. La Dunărea de jos, morminte zise „cu ocru" sînt cunoscute la Stoicani, Brăiliţa, Hamangia, Casimcea, Cernavoda, Smeeni, Gurbăneşti, Ploieşti-Triaj, Oltenia de sud (Pleniţa, Gubaucea, Cîrna, Verbiţa, Rast, Seaca de Cîmp). Se adaugă cele din Moldova centrală şi de nord (Valea Lupului, Corlăteni, Glăvăneştii Vechi, Holboca, Suletea, Gîrceni, Iaşi). Aceste descoperiri ne dau totuşi o imagine destul de palidă a întregului ansamblu, deoarece mii de tumuli sînt necercetaţi. În afară de Smeeni, unde pare a fi vorba

şi de morminte cu catacombă, toate celelalte sînt de tip „yamna". La Stoicani, morminte de acest tip taie un subţire nivel Usatovo (respectiv Folteşti I); la Brăiliţa există suprapuneri de morminte din mai multe etape; la Smeeni ni se semnalează înmormîntări în patru faze, a căror movilă suprapune resturi de locuire Cernavoda IIa (Folteşti II). În Oltenia, fie în mantaua tumulilor, fie în nivelul de călcare antic, s-au găsit fragmente ceramice Coţofeni, iar într-un caz (Cîrna) au apărut şi vase Coţofeni.

În cazul „mormintelor cu ocru" este de subliniat lunga lor perioadă de manifestare şi preluarea acestui rit, ca un obicei, de mai multe grupări culturale, a căror origine nu este în mod necesar estică, cum s-ar putea crede la o sumară cercetare a faptelor.

Reiese credem clar, din expunerea noastră, că în zona Dunării de jos sînt documentate următoarele culturi, aspecte, complexe, sau grupuri culturale : Cernavoda I, Cernavoda II, Cernavoda III, apectul de tranziţie de la Cernavoda I la Cernavoda III numit Renie II, aspectul Celei — înrudit cu cultura Cernavoda III —, complexul Folteşti — care înglobează trei aspecte deosebite, dintre care unul, cel de-al doilea, se confundă cu Cernavoda II — şi grupul înmormîntărilor cu ocru.

Acestea se succed şi evoluează începînd din vremea culturilor eneolitice tîrzii (Cucuteni, Gumelniţa şi Sălcuţa), de-a lungul întregii perioade de tranziţie şi, în unele cazuri, prind primele manifestări ale epocii timpurii a bronzului.

Conceptul de cultură Cernavoda cu trei faze, ilustrat de cele trei aşezări de la Cernavoda, nu se mai poate menţine, deoarece materialele din fiecare aşezare în parte definesc o cultură distinctă. Pentru a nu se crea confuzii, am păstrat denumirile intrate în literatura de specialitate, căutînd însă să lămurim conţinutul a ceea ce s-a numit Cernavoda I, II, III.

În cele ce urmează, vom încerca, ca pe baza documentării expuse, să schiţăm schimbările care au avut loc la Dunărea de jos, în perioada amintită. Constatăm, în primul rînd, că evoluţia culturii Gumelniţa din Dobrogea şi din Cîmpia Munteniei este întreruptă la un moment dat, fiind înlocuită de cultura Cernavoda I, cu aşezări întinse şi de lungă durată caracterizată prin ceramică cu scoică pisată în pastă şi ornamentată cu impresiuni făcute cu şnurul. Fără a se confunda cu ceramica de tip Cucuteni C, dar fiind asemănătoare şi înrudită cu ea, ceramica culturii Cernavoda I, documentează pătrunderea la Dunărea de jos a unei populaţii de la răsărit de aria culturii Tripolie. Cînd s-a petrecut această deplasare? În lipsa unei periodizări clare a culturii Gumelniţa, sîntem nevoiţi să raportăm descoperirile de tip Cernavoda I la fazele, mai bine precizate, ale cultură Cucuteni. În primul rînd, trebuie să arătăm că în cultura Cernavoda I nu avem documentată o etapă corespunzătoare ceramicii C, decorată numai cu impresiuni ale pieptenelui, fără şnur, şi specifică primei etape a fazei Cucuteni A—B (Corlăteni). În aşezarea de la Chirnogi ceramica decorată cu şnurul înfăşurat şi mai rar răsucit are adesea suprafaţa striată superficial cu pieptenele (?), amintind ceramica de tip Cucuteni C timpurie. Cîteva fragmente ceramice aparţin însă şi unei etape mai noi. Tot de la Chirnogi, din stratul de cultură, provine şi o figurină antropomorfă fragmentară, din pastă relativ bună şi culoare gălbuie la exterior. Tipul

acesta este bine cunoscut în aşezările Cucuteni B, dar şi în etapa Horodiştea-Gorodsk. În aşezarea de la Olteniţa-Renie, cu o ceramică de asemenea ornamentată cu şnurul, dar în ansamblu diferită de cea din aşezarea de la Chirnogi, apar şi fragmente ceramice de factură cucuteniană, foarte probabil din faza Cucuteni B. Se remarcă, de asemenea, prezenţa unor fragmente ceramice caracteristice culturii Cernavoda I, în aşezarea datată într-o etapă tîrzie Cucuteni B, de la Sărata Monteoru, ca şi similitudinile dintre ceramica Cernavoda I şi aceea din aşezările Cucuteni B tîrzii de la Tg. Ocna-Podei şi Lichitişeni. În felul acesta credem că se poate stabili o etapă tîrzie Cernavoda I (documentată în aşezările de la Renie şi Ulmeni la nivel Cucuteni B final), precedată de o alta, ilustrată de cele mai numeroase materiale de la Chirnogi şi în parte de cele de la Căscioarele. Ne lipseşte documentarea privind conţinutul exact al primelor niveluri de depuneri din aşezarea din sectorul A de la Cernavoda, pentru a putea preciza eventual existenţa unei etape şi mai vechi, contemporană cu faza A—B a culturii Cucuteni. În acest sens ar pleda şi momentul încetării aşezărilor gumelniţene din zona ocupată de cultura Cernavoda I. Ultimele niveluri gumelniţene sînt datate cu importuri Cucuteni A_3 (Gumelniţa, Căscioarele) şi este deci posibil ca aşezările gumelniţene din zona respectivă să fi încetat în vremea fazei Cucuteni A—B, cînd vor fi apărut purtătorii culturii Cernavoda I. Populaţia gumelniţeană va fi continuat să trăiască vreme îndelungată numai în zona de dealuri a Munteniei, unde cunoaştem aspecte tîrzii, neîntîlnite în valea Dunării. Unele aspecte, ca cel documentat în al doilea tell de la Teiu — sondat în 1959 — conţin elemente pe care le vom întîlni mai tîrziu, şi în cultura Coţofeni.

Rezultă, aşadar, că în momentul de faţă avem o documentare certă numai pentru un sincronism între cultura Cernavoda I, pe de o parte, şi faza Cucuteni B şi Folteşti, pe de altă parte. Pentru documentarea culturii Cernavoda I, şi în perioada de timp corespunzătoare fazei Cucuteni A—B, avem doar unele indicii.

Nu putem preciza momentul cînd anume a pătruns populaţia culturii Cernavoda I în valea Dunării din sudul Olteniei. Descoperiri cu totul sporadice aparţin unei etape vechi (Chirnogi), altele indică etapa Usatovo (Folteşti I). Cert este că Cernavoda I a pătruns masiv în sudul Olteniei, deoarece aici nu este documentată pînă în prezent etapa Sălcuţa IV, iar originea aspectului Celei se sprijină în mare parte pe un fond Cernavoda I. În zona centrală şi nordică a Olteniei, cultura Sălcuţa a continuat să existe încheindu-se cu aspectul Sălcuţa IV, urmat imediat de cultura Coţofeni.

Pătrunderea populaţiei culturii Cernavoda I la Dunărea de jos şi pînă aproximativ în zona Porţilor de Fier a produs inevitabil dislocarea populaţiei gumelniţene către nord, vest şi sud.

Noi credem că acest moment coincide cu apariţia grupei Bubanj-Hum pe valea Moravei, şi cu răspîndirea unor elemente gumelniţene şi sălcuţene în Banat, Transilvania şi Europa Centrală (ceştile cu două torţi).

Nu putem preciza cu siguranţă limita nordică a ariei culturii Cernavoda I. Noi ştim însă că, în zona largă a gurilor Dunării — inclusiv aceea care integrează oraşele Galaţi şi Brăila, unde avem o mai bună documentare pentru cultura Gumelniţa decît pentru Cucuteni — cultura Cernavoda I este jalonată prin descoperiri răzleţe pînă în împrejurimile Brăilei şi ale Babadagului (din nordul Dobrogei). Se pare, aşadar, că populaţia culturii

Cernavoda I a locuit și zona mai sus menționată înlocuind sau, în parte, suprapunînd, o populație gumelnițeană, așa cum sigur a dislocat-o în restul Dobrogei și în Cîmpia Munteană.

Cu privire la originea și evoluția ulterioară a acestei culturi la Dunărea de jos, se pot spune următoarele:

a) ansamblul culturii materiale ne indică o populație a stepelor nord-pontice, înrudită, dar deosebită în același timp de Cucuteni C. Analogii cu resturile de cultură materială din stepele nord-pontice se pot face însă la modul general și aceasta se explică, în primul rînd, prin faptul că Cernavoda I a suferit evidente modificări structurale în contact cu noile realități cultural-istorice de la Dunărea de jos. Corespondențe identice vor fi dificil de găsit în stepele nord-pontice, deoarece în drumul lor spre sud-vest, care va fi avut o oarecare durată în timp, triburile culturii Cernavoda I au trecut printr-o zonă gumelnițeană și puteau să-și modifice sau să preia o parte a bunurilor culturii materiale.

b) În evoluția sa, deși păstrează în general un caracter conservator, cultura Cernavoda preia, fie sub formă de import, fie prin asimilare, o serie de bunuri culturale gumelnițene. Ceramica fină, lustruită, ca și unele forme de vase, s-ar putea explica prin influențe ale culturii gumelnițene, dar o componentă clară gumelnițeană nu poate fi încă diferențiată cu ușurință.

c) Un contact mai strîns vedem între așezările culturii Cernavoda I din jurul Olteniței și cultura Cucuteni. În prima locuire de la Oltenița-Renie, găsim pe de o parte „importuri" cucuteniene, iar pe de altă parte, ceramică de factură Cernavoda I, pictată și avînd scoică pisată în componența pastei. În același timp, în așezarea Cucuteni B de la Sărata Monteoru, ceramica caracteristică culturii Cernavoda I apare în mare cantitate alături de cea pictată. S-ar putea ca Sărata Monteoru să se afle aproximativ la limita dintre cele două culturi, iar în aria sudică a culturii Cucuteni, cultura Cernavoda I să joace rolul fenomenului C din Moldova.

d) Într-o etapă tîrzie a culturii Cernavoda I, deci după faza Cucuteni B — fapt care nu exclude păstrarea unor aspecte întîrziate Cucuteni în zonele deluroase — se întrevăd strînse legături cu Folteşti I, documentată în nord-estul Munteniei și sudul Modovei ca urmare a extinderii spre vest a culturii Usatovo. Materiale Folteşti I provin de la Folteşti, Stoicani, Brăilița și din alte puncte din Dobrogea (Hîrșova, Viile). Zona ocupată efectiv de triburile usatoviene (respectiv Folteşti I) la Dunărea de jos pare să fie restrînsă, dar ecourile, influențele acestei culturi sesizate în Cernavoda I tîrzie, bogata motivistică ornamentală realizată cu șnurul răsucit din Bulgaria (Ezero, Ezerovo, Mihalić), șnur-ceramica din Grecia și Macedonia, sau mormintele cu ocru din Bulgaria, par să dovedească că zona afectată direct, la acest orizont cronologic, va fi fost mult mai mare. Nu este exclus ca breșa să se fi produs peste Dobrogea, de-a lungul țărmului pontic spre sud. Contactelor cu Folteşti I li se pot atribui în Cernavoda I o serie de ornamente făcute cu șnurul răsucit (motivele în semicerc sau cele triunghiulare) sau chiar unele forme de vase, în special de la Ulmeni-Renie și Chirnogi. Spre fixarea unui paralelism al nivelurilor tîrzii Cernavoda I cu orizontul Folteşti I, ne duce și plastica din ultimul nivel al așezării din sectorul A de la Cernavoda, la baza căreia stă aceeași concepție de execuție ca și în cazul unor exemplare din aria Usatovo și Folteşti I. În același

timp, cultura Cernavoda I se dovedeşte a nu fi fost un element pasiv care a suferit numai influenţe culturale. Deosebirile aspectului Folteşti I în raport cu Usatovo (sesizabile mai ales în motivistica ornamentală) se pot explica prin asimilarea de către Folteşti I a unui fond Cernavoda I, pe care-l suprapune în nord-vestul Munteniei, sudul Moldovei, nordul Dobrogei şi prin schimbul reciproc de bunuri culturale uşurat de înrudirea dintre cele două culturi.

După încetarea aşezărilor de tip Cernavoda I, sînt documentate la Dunărea de jos alte două culturi, cunoscute sub denumirea de Cernavoda II şi Cernavoda III, precum şi aspectul Celei, înrudit cu aceasta din urmă. După documentarea actuală, răspîndirea culturii Cernavoda II nu depăşeşte cu mult spre nord-vest oraşul Olteniţa, iar cultura Cernavoda III nu depăşeşte spre nord-est oraşul Cernavoda. Avem aşadar de-a lungul Dunării un spaţiu (Olteniţa-Cernavoda) care, după cultura Cernavoda I, a aparţinut pe rînd celor două culturi, fără însă ca una din ele să poată fi considerată în acest spaţiu continuatoare directă a culturii Cernavoda I, situaţie care ar fi rezolvat şi problema raportului cronologic dintre cele două culturi. Existenţa la Cernavoda a unei aşezări Cernavoda II (sectorul B) şi a alteia Cernavoda III (sectoatele C şi D), la o distanţă de numai cîteva sute de metri, exclude posibilitarea contemporaneităţii între cele două culturi, cel puţin în spaţiul afectat succesiv de acestea. Vom urmări pe rînd originea, structura şi răspîndirea fiecăreia dintre cele două culturi, după care vom reveni la problema raportului lor cronologic.

În ansamblu, ceramica culturii Cernavoda II se deosebeşte clar de aceea a culturii Cernavoda I, în privinţa tehnicii de lucru, formelor şi ornamentelor. Reamintim că in Cernavoda II se folosesc ca degresant pietricele sau calcar pisat şi nu scoici ca în Cernavoda I. De asemenea, ornamentarea cu şnurul este rară sau aproape inexistentă; apariţia ornamentării cu benzi în relief, crestate sau alveolate, este încă o raritate. Materiale de tip Cernavoda II întîlnim în aşezările din sudul Moldovei, la Folteşti şi Stoicani. O separaţie strictă, stratigrafică, între ceea ce se înţelege prin Folteşti I (Usatovo) şi Folteşti II (Cernavoda II) nu s-a făcut. Cunoaşterea culturii Usatovo şi a aşezărilor Cernavoda II ne permite însă să diferenţiem tipologic depunerile respective şi să considerăm că la Folteşti există o etapă independentă de tip Cernavoda II. În Cîmpia Munteniei, cultura Cernavoda II (Folteşti II) reprezintă o apariţie bruscă, într-o etapă în care ea era deplin individualizată. Fără a putea preciza exact aria de formare a culturii Cernavoda II (Folteşti II), considerăm că ea a luat naştere într-o zonă largă care cuprindea gurile Dunării, pe un fond probabil mixt Usatovo (Folteşti I) — Cernavoda I, cu influenţe culturale dinspre nord, de aspect Horodiştea-Gorodsk. Printre materialele din aşezările de la Horodiştea şi Erbiceni există o categorie de vase care prezintă analogii cu vase caracteristice culturii Cernavoda II. Pentru succesiunea imediată a culturii Cernavoda II după etapa Cernavoda I şi ca o moştenire din cultura precedentă, un indiciu ar fi apariţia, destul de frecventă, în cazul ceramicii culturii Cernavoda II, a străchinii cu partea superioară arcuită spre exterior, avînd pe umăr un şir de adîncituri verticale făcute cu scoica sau cu un beţişor, şirul de impresiuni fiind întrerupt de mici proeminenţe. Atît forma vasului cît şi motivul ornamen-

tal a fost bine cunoscut în Cernavoda I, dar dacă preluarea acestei forme s-a făcut în zona inițială de formare sau în aceea de răspîndire ulterioară, este mai greu de spus.

Problema unor influențe sudice în structura culturii Cernavoda II (Folteşti II) nu este clară. Cel puțin pentru etapa sa mai timpurie, ne lipsesc orice informații. Se pare că într-o etapă mai evoluată influența sudică se manifestă prin prezența unor vase-askos la Folteşti, Smeeni şi Mircea Vodă.

Limita vestică a extinderii culturii Cernavoda II (Folteşti II) pare a fi, pe baza documentării actuale, pe o linie ce trece pe la vest de oraşele Oltenița, Bucureşti şi Ploieşti. Durata aşezărilor Cernavoda II pare a fi indicată de următoarele constatări sugestive : a) în împrejurimile Olteniței aşezările sînt documentate prin urme mai mult sau mai puțin sporadice, aparținînd probabil unor niveluri de locuire subțiri (Gumelnița şi Sultana) ; b) în împrejurimile oraşului Călăraşi este cunoscută aşezarea de la Boian, unde stratul de cultură are circa 0,30 m grosime ; c) în Dobrogea, la Cernavoda, stratul de cultură avea grosimea medie de circa 2 m. Se poate presupune aşadar o scurtă existență pentru aşezările Cernavoda II (Folteşti II) situate către limita de vest a răspîndirii sale şi mult mai lungă spre est, în Dobrogea.

La Cățelu Nou (Bucureşti), la Folteşti şi în alte puncte din Moldova centrală şi de nord (de exemplu : Izvoare, Hăbăşeşti etc.) se poate vorbi de un aspect mai evoluat, dezvoltat organic din Folteşti II şi cu alte componente din Moldova de nord şi centrală, denumit şi Folteşti III. Structura specifică a acestui aspect se explică şi ca etapă cronologică diferită dar şi ca aspect (variantă) regional. În Muntenia, acest aspect (orizont) nu cuprinde decît o parte din zona afectată anterior de cultura Cernavoda II (Folteşti II) şi evoluează direct spre Glina III (în centrul Munteniei) şi către cultura Monteoru în nord-estul aceleiaşi provincii. În felul acesta, Cernavoda II (Folteşti II) şi aspectul regional mai avansat Folteşti III au evoluat în Muntenia de la orizontul Folteşti I (Usatovo)-Cernavoda I tîrzie şi pînă la începutul culturii Glina III-Schneckenberg, iar în Moldova probabil şi paralel cu prima fază a culturii Glina III-Schneckenberg.

Nu putem preciza, deocamdată, dacă cultura Cernavoda II a cuprins sau nu, cel puțin într-o anumită etapă, întreaga suprafață a Dobrogei.

Am arătat că într-o anumită zonă (Oltenița—Cernavoda) sînt documentate ambele culturi Cernavoda II şi III. Am văzut apoi zona aproximativă de formare a culturii Cernavoda II şi extinderea sa spre vest. Să urmărim în continuare schimbările petrecute în aria culturii Cernavoda I spre vest de Oltenița, zonă neafectată de purtătorii culturii Cernavoda II.

În aşezarea de la Oltenița—Renie, o serie de materiale documentează o locuire posterioară celei Cernavoda I care arată evoluția de la Cernavoda I la Cernavoda III. Etapa Renie II cuprinde cîteva din elementele esențiale care se manifestă în Cernavoda III şi anume : tehnica de lucru cu sfărîmături de valve de scoici, forme de vase preluate din Cernavoda I, dispariția ornamentului cu şnurul (înfăşurat sau răsucit), ornamente din Gumelnița—Sălcuța tîrzie şi elemente sudice de tip Troia I. Cu alte cuvinte, Renie II reprezintă o sinteză Cernavoda I, Gumelnița—Sălcuța tîrzie şi elemente de tip Troia I. Renie II este într-adevăr o etapă distinctă, de tran-

ziţie deoarece nu conţine unele elemente de largă răspîndire în Cernavoda III, cum ar fi sistemul de ornamentare cu brîuri în relief şi străchinile canelate în interior.

Aşezările de la Slobozia şi Dobroteşti constituie probabil o etapă timpurie a culturii Cernavoda III pe deplin formată. Ambele înglobează atît elemente de cultură Renie II cît şi sistemul de ornamentare cu brîuri în relief şi străchini canelate în interior. Torţile de tip sudic (Troia I) sînt acum generalizate. Aceeaşi situaţie o întîlnim şi în aşezarea de la Cernavoda (sectoarele C şi D), cu deosebirea că aici tradiţiile Cernavoda I par mai viguroase iar cele gumelniţene mai atenuate. Nu cunoaştem încă răspîndirea exactă a culturii Cernavoda III în Dobrogea şi nici în nord-estul Bulgariei. Unele asemănări între ceramica culturii Cernavoda III şi fragmente de vase din stratul atribuit epocii bronzului timpuriu de la Ezero (Dipsiska Moghila) ne permit să credem că anume niveluri de acolo corespund cronologic şi cultural culturii Cernavoda III. Mai multă asemănare găsim între aspectul Celei şi unele complexe din Bulgaria. Acest aspect, documentat în sud-estul Olteniei, credem că se formează şi evoluează în bună parte paralel cu cultura Cernavoda III. S-a dezvoltat pe un fond Cernavoda I, de la care a preluat tehnica cu sfărîmături de scoici şi unele forme, cu o componentă sălcuţeană vizibilă în forme de vase şi unele ornamente, dar şi în strîns contact cu cultura populaţiilor de pe teritoriul Bulgariei. Forme şi ornamente de vase arată legături şi o evoluţie, măcar în parte paralelă, cu Mihalić şi Ezero. Prin sistemul de ornamentare cu brîuri în relief, crestate sau alveolate, se leagă de cultura Cernavoda III. Înrudirea culturilor Cernavoda III cu Celei şi cu o anumită etapă a epocii bronzului timpuriu de la Ezero se explică, credem, pe de o parte prin componente comune, iar pe de altă parte prin relaţiile întreţinute între aceste culturi. Aspectul Celei din sudul Olteniei prezintă, de asemenea, unele elemente Coţofeni dar în ansamblu nu se poate confunda cu cultura Coţofeni deplin formată care, deşi slab, este documentată în sud-estul Olteniei. Astfel considerăm că aspectul Celei este anterior culturii Coţofeni, cel puţin în zona respectivă, putînd fi probabil sincronic cu aspecte timpurii din alte zone. Din cele arătate rezultă că Cernavoda III şi aspectul înrudit Celei urmează culturii Cernavoda I, de care se leagă prin etapa de tranziţie Renie II, nedocumentată încă pentru aspectul Celei. Cînd încetează cultura Cernavoda III, este o întrebare la care nu putem încă răspunde. Celeiul ilustrează un complex în care se întrezăresc elemente Coţofeni, fapt care ne face să credem că această cultură îşi încheie evoluţia în vremea culturii Coţofeni şi, în raport cu aceasta, putem presupune că şi cultura Cernavoda III urmează aceeaşi cale. Dacă ea a durat însă mai mult, fiind urmată în sudul Munteniei de o etapă evoluată a culturii Glina III, nu avem încă nici un indiciu. Oricum, cultura Glina III nu trădează vreun contact cu Cernavoda III. Situaţia în Dobrogea este şi mai dificilă deoarece nu cunoaştem aici nimic din bronzul timpuriu. S-ar putea prelungi cultura Cernavoda III pînă în această vreme, spre a se sincroniza cu Glina III din Muntenia? Un răspuns afirmativ este dificil, dacă avem în vedere poziţia culturii Cernavoda III în raport cu antecedentele Cernavoda I şi Gumelniţa şi paralelismul, chiar parţial, cu Celei şi Ezero (avem în vedere nivelurile V şi VI de la Dipsiska Moghila).

O problemă care a preocupat şi preocupă pe arheologii români şi străini este aceea a raportului dintre cultura Cernavoda III şi cultura

Boleráz din Europa Centrală. Deşi situate în zone atît de îndepărtate, surprinde asemănarea dintre ceramica celor două culturi. Avînd în vedere rezultatele cercetărilor din România, considerăm că în momentul de față cultura Boleráz trebuie judecată în raport cu originea, componentele şi poziţia cronologică a culturii Cernavoda III. Ţinem doar să precizăm că un paralelism între Folteşti I (Usatovo), pe de o parte şi cultura Cernavoda III sau Boleráz pe de altă parte, nu se mai poate susţine.

Revenim la problema raportului cronologic dintre culturile Cernavoda II. şi Cernavoda III. S-a afirmat în mai multe lucrări că cultura Cernavoda III urmează în ansamblu cultura Cernavoda II, deşi s-a arătat în unele cazuri că doar cultura Cernavoda III s-ar ataşa organic şi genetic de cultura Cernavoda I. S-a exprimat şi posibilitatea ca culturile Cernavoda II şi III să aibă o poziţie cronologică inversă. După ce am arătat condiţiile de formare, în zone diferite, în raport cu Cernavoda I, credem că nu se mai poate susţine că una din cele două culturi, indiferent care, ar avea întreaga evoluţie după evoluţia celeilalte şi că, dimpotrivă, cele două culturi au, cel puţin în parte, o evoluţie paralelă. Se pune acum problema raportului cronologic dintre aşezările Cernavoda II şi Cernavoda III din zona în care ambele culturi sînt semnalate (la Cernavoda aşezările celor două culturi aflîndu-se la numai cîteva sute de metri una de alta). De o contemporaneitate în această zonă şi, în special, la Cernavoda, nu se poate vorbi. Un raport stratigrafic precis între depunerile celor două culturi nu avem încă. Există unele indicii în favoarea anteriorităţii culturii Cernavoda II în raport cu Cernavoda III şi anume : a) rare fragmente ceramice Cernavoda II din aşezarea Cernavoda III de la Cernavoda par a se plasa la baza stratului de cultură ; b) în aşezarea de la Olteniţa—Renie s-a găsit un fragment de vas tipic Cernavoda II, fără poziţie stratigrafică precisă, neîntîlnit în aşezările Cernavoda I, care ar putea fi din etapa Renie II, de tranziţie de la Cernavoda I, la Cernavoda III, şi care ar sincroniza un moment Cernavoda II cu etapa Renie II, fapt ce pare posibil avînd în vedere că Cernavoda II (Folteşti II urmează direct după Folteşti I - Cernavoda I tîrzie, ca şi aspectul Renie II ; c) la Cernavoda nu s-a sesizat o legătură directă între materialele Cernavoda I şi Cernavoda III, fapt care ar presupune un interval de timp corespunzător aşezării Cernavoda II (Folteşti II).

Cercetările viitoare vor duce, desigur, la o mai bună cunoaştere a evoluţiei culturilor Cernavoda II şi III, la periodizarea lor internă, care va ajuta la fixarea unor raporturi mai precise între etapele de dezvoltare ale celor două culturi.

Vom încerca, în continuare, să periodizăm descoperirile tratate în articolul nostru, ţinînd seama de cadrul general al evoluţiei la Dunărea de jos, din eneolitic şi pînă în epoca bronzului. Vom începe prin a arăta ce înţelegem prin eneolitic. În ultimul timp, cu rare excepţii, termenul de neolitic îngloba întreaga dezvoltare, de la acel eventual neolitic aceramic sau mai obişnuit de la cea mai veche cultură neolitică, Criş — apărută şi ea într-o formă destul de evoluată pe teritoriul ţării noastre — şi pînă la sfîrşitul culturilor Cucuteni, Gumelniţa şi Sălcuţa care se fixa pe la 2 000 î.e.n. sau chiar pe la 1900 î.e.n. Întreaga epocă neolitică era divizată în trei mari perioade : neolitic timpuriu, mijlociu şi tîrziu. Fără a intra în amănunte, constatăm, ţinînd seama de mai multe aspecte ale evoluţiei socie-

tăţii din aşa-zisa epocă neolitică, că se pot distinge în primul rînd două mari perioade. Caracteristice pentru cea de-a doua perioadă, în contrast cu prima, sînt următoarele : aşezări fortificate cu şanţuri şi valuri de pămînt, locuinţe de suprafaţă spaţioase şi solid construite, apariţia şi răspîndirea topoarelor de piatră perforată şi a obiectelor de aramă. Chiar dacă unele din cele patru elemente citate apar şi în prima perioadă, ele sînt extrem de rare şi nu afectează media nivelului de viaţă caracteristic perioadei. Considerăm potrivit a reveni la denumirea de eneolitic pentru cea de a doua perioadă caracterizată sumar mai sus. Începutul eneoliticului este bine ilustrat la Dunărea de jos prin conţinutul fazei a treia a culturii Boian (Vidra). Culturile Cucuteni, Gumelniţa şi Sălcuţa reprezintă eneoliticul dezvoltat şi final. Cultura Cernavoda I se plasează cronologic în întregime în eneoliticul final. Deşi, mai ales la început, ea se prezintă la un nivel inferior în comparaţie cu culturile eneolitice, în contact cu acestea ea primeşte acele elemente care ne permit s-o încadrăm şi din punct de vedere cultural în eneolitic. Transformările demografice şi culturale provocate de apariţia şi prezenţa îndelungată a populaţiei Cernavoda I la Dunărea de jos nu reprezintă nicidecum tranziţia către sau începutul epocii bronzului. Noi constatăm că sfîrşitul culturilor eneolitice este marcat de apariţia unor elemente sudice de caracter pregnant Troia I. Exemple în acest sens avem torţile tubulare din a doua aşezare de la Olteniţa-Renie — aspect de tranziţie de la Cernavoda I la Cernavoda III — care ilustrează probabil cel mai timpuriu moment sesizat al pătrunderii influenţelor sudice şi care concordă cu dispariţia ornamentului executat cu şnurul, o dată cu încetarea culturii Cernavoda I şi a ceramicii pictate şi şnurate, o dată cu cultura Folteşti I. În aspectul Renie se îmbină elemente Sălcuţa IV cu elemente sudice, astfel încît am putea găsi limita între eneolitic şi perioada următoare în cursul evoluţiei aspectului Sălcuţa IV. În culturile din etapa următoare, Cernavoda III şi aspectul Celei, influenţele sudice de caracter Troia I se înmulţesc, aspectul Celei în special avînd evidente analogii în Ezero şi Mihalić. Mai puţin limpezi sînt, la început, elementele sudice în cadrul culturii Cernavoda II. Poziţia sa cronologică, post-Folteşti I (Usatovo) şi Cernavoda I, o plasează după sfîrşitul eneoliticului. Într-o etapă mai tîrzie constatăm influenţe sudice şi în Cernavoda II sau mai bine zis în Folteşti II (a cărui evoluţie depăşeşte în timp Cernavoda II, aşa cum apare ea la Cernavoda), manifestată prin existenţa vaselor-askos. În aspectul tîrziu Folteşti II (denumit şi Folteşti III) se văd antecedentele unor culturi ale epocii bronzului : Glinda III şi Monteoru. Astfel, noi vedem sfîrşitul eneoliticului o dată cu ultimele manifestări ale culturilor locale Cucuteni, Gumelniţa-Sălcuţa şi a populaţiilor intruse dar contemporane, respectiv Cernavoda I şi Folteşti, I, pentru ca, în vremea imediat următoare, să constatăm transformări evidente în culturile materiale de la Dunărea de jos şi totodată influenţe sudice de tip Troia I. Considerăm că acum începe o nouă perioadă, respectiv o perioadă de tranziţie, în care evoluează : Renie II, Cernavoda II (Folteşti II) şi aspectul mai evoluat Folteşti III, Cernavoda III şi aspectul Celei. În aceeaşi perioadă socotim că trebuie încadrată cultura Coţofeni şi acele morminte cu ocru corespunzătoare culturilor menţionate mai sus. Nu la fel de limpede este situaţia atunci cînd vorbim de începutul epocii bronzului. Noi constatăm evoluţia culturii Cernavoda II sub aspectul Folteşti II, evoluat pe o linie independentă în sudul Moldo-

vei şi nord-estul Munteniei, care s-ar putea numi Folteşti III. Acest aspect constituie o componentă de bază pentru formarea culturilor Glina III-Schneckenberg şi Monteoru. Fără a considera discuţia încheiată, credem potrivit să plasăm la sfîrşitul perioadei de tranziţie aspectele Folteşti III, Glina III-Schneckenberg A, etapele corespunzătoare din cultura Coţofeni şi, eventual, acel aspect Cernavoda III care s-ar prelungi pînă la acelaşi orizont cronologic, şi să atribuim începutului epocii bronzului etapa Glina III-Schneckenberg B şi începutul culturii Monteoru. Considerăm astfel potrivit să atribuim unei perioade de tranziţie culturile care au evoluat între sfîrşitul culturilor eneolitice şi cultura Glina III-Schneckenberg B. Influenţele sudice ale aşa-zisului bronz timpuriu au provocat anumite schimbări în culturile de la Dunărea de jos, dar n-au determinat un asemenea salt, care să justifice atribuirea culturilor din perioada respectivă (care se află la un nivel de viaţă eneolitică) epocii bronzului, fără a mai vorbi de totala absenţă a obiectelor de bronz.

Referitor la cronologia absolută a perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului în România, sînt pînă acum în mod unanim admise : data de 2000—1900 î.e.n. pentru începutul perioadei şi aproximativ 1800—1700 î. e. n. pentru sfîrşitul perioadei. Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani la Dunărea de jos, în complexele la care ne-am referit, arată în mod clar pătrunderea unor elemente culturale din sud, de tip Troia I. Acestea se plasează după sfîrşitul culturilor eneolitice şi marchează începutul perioadei de tranziţie, continuînd să se manifeste din plin în cursul perioadei de tranziţie. Analogii evidente ale unor materiale din perioada de tranziţie de la Dunărea de jos cu complexele din Bulgaria de la Mihalić, Ezero (Dipsiska Moghila) şi Ezerovo (Varna) , arată limpede căile de pătrundere ale influenţelor de tip Troia I la Dunărea de jos. Nu putem fixa cu precizie momentul, în cronologie absolută, al primelor apariţii de tip Troia I în regiunea de care ne ocupăm. Dacă am considera că aceste elemente s-ar datora numai sfîrşitul Troiei I (2500 î. e. n.) şi am lăsa un oarecare timp pentru difuzarea lor spre nord, încă nu putem crede că sfîrşitul eneoliticului şi începutul perioadei de tranziţie s-ar putea plasa mult după mijlocul mileniului III î. e. n., fapt care nu exclude un paralelism între o bună parte a eneoliticului nostru şi Troia I. Această datare concordă cu rezultatele la care s-a ajuns în Bulgaria pe baza săpăturilor din tell-ul de la Ezero. Considerăm astfel că vechea dată pentru sfîrşitul eneoliticului şi începutul perioadei de tranziţie, respectiv 2000—1900 î. e. n., nu se mai poate menţine, cea de 2500, sau 2400, fiind mult mai potrivită. Pentru sfîrşitul perioadei de tranziţie, considerăm posibilă data de aproximativ 1800—1700 î. e. n. În cursul perioadei de tranziţie constatăm evoluţia îndelungată a unor culturi, care se înscriu exclusiv în această perioadă, cu aşezări întinse şi de lungă durată.

Datînd sfîrşitul eneoliticului pe la 2500—2400 î. e. n. şi avînd în vedere durata aşezărilor Cernavoda I, nu ni se pare exagerată posibilitatea ca, pe baza metodei C^{14}, faza A a culturii Cucuteni şi a culturii Gumelniţa să fie datate pe la 3100 sau chiar mai devreme.

Încheind lucrarea de faţă, sîntem conştienţi de faptul că ne aflăm abia la începutul rezolvării problemelor discutate aici. Dacă definirea în sine a unor culturi (Cernavoda I, II, III), complexe (Folteşti), sau aspecte culturale (Renie II, Celei) ni se par în linii mari schiţate, rămîn încă multe

de făcut în problema periodizării interne a fiecărei manifestări culturale în parte şi mai ales a succesiunii cronologice pe baze documentare, fără echivoc. Pentru a evita noi confuzii, am folosit terminologia intrată deja în literatura de specialitate, lăsînd pe seama descoperirilor şi studiilor viitoare posibilitatea folosirii unor denumiri mai expresive.

SUR LA PÉRIODE DE TRANSITION DE L'ÉNÉOLITHIQUE À L'ÂGE DU BRONZE AU BAS-DANUBE

RÉSUMÉ

Les recherches effectuées au Bas-Danube, pendant les 15 dernières années surtout, ont fourni d'importants éclaircissements au sujet de l'évolution de la civilisation, en commençant par l'énéolithique (les civilisations de Cucuteni, de Gumelniţa et de Sălcuţa) et jusqu'au début de l'âge du bronze. Celui-ci est illustré, sur une grande partie de la zone susmentionnée, par la civilisation de Glina III. Les auteurs discutent ce problème des civilisations, de même que des aspects ou des complexes archéologiques suivants : Cernavoda I, Cernavoda III, Olteniţa-Renie II, Celei, Cernavoda II (Folteşti II), le complexe de Folteşti et les tombes à «ocre».

La civilisation de Cernavoda I témoigne de la pénétration, dans la Dobroudja et dans la plaine du Nord du Danube, d'une population arrivée du nord-est et pratiquant l'agriculture primitive et l'élevage des moutons. cette population utilisait, sur une petite échelle, des objets en cuivre et fabriquait une céramique spécifique, à pâte ayant des coquillages broyés dans sa composition, les vases étant ornés de la corde tordue (*falsche Schnur*). Bien qu'on ne puisse la confondre avec la céramique de type C des établissements appartenant à la civilisation de Cucuteni, la céramique de la civilisation de Cernavoda I présente pourtant des analogies essentielles avec la céramique de type Cucuteni C. La pénétration de la population Cernavoda I avait disloqué, du territoire occupé par elles, les populations des civilisations de Gumelniţa et de Sălcuţa, populations qui ont continué leur existence dans les régions environnantes. À la suite des relations établies avec la civilisation de Cucuteni, la civilisation de Cernavoda I—attestée dans des établissements à longue durée — a évolué au temps qui correspond à la phase Cucuteni A—B et jusqu'à l'étape Usatovo (Folteşti).

Le deuxième niveau d'habitat d'Olteniţa-Renie (le premier appartenant à la civilisation de Cernavoda I) témoigne d'un aspect de transition de la civilisation de Cernavoda I à celle de Cernavoda III. La céramique ornée à la corde y manque, mais en échange apparaissent des éléments qui caractériseront la civilisation de Cernavoda III. Dans ce niveau on a clairement décelé les éléments de la dernière phase Gumelniţa-Sălcuţa, l'aspect ainsi nommé Sălcuţa IV, de même que les premières influences meridionales de type Troie I.

Ensuite, au Sud de la Munténie et probablement un peu plus tard aussi en Dobroudja, évolue *la civilisation de Cernavoda III*. Dans le stade actuel des recherches cette civilisation paraît être une synthèse développée fondée sur la civilisation de Cernavoda I, phase finale, sur le dernier aspect des civilisations de Gumelniţa et de Sălcuţa et subissant certaines influences

de type Troie I, du Sud. Le rapport entre la civilisation de Cernavoda III et la civilisation de Boleráz de l'Europe centrale, n'est pas encore précisé, bien que la ressemblance de ces civilisations soit frappante. Il faut encore mentionner que la céramique de la civilisation de Cernavoda III trouve de fortes analogies dans la civilisation de type Ezero de Bulgarie, ce qui justifie, partiellement au moins, un parallélisme de ces deux civilisations.

L'aspect de Celei du sud de l'Olténie est apparenté d'une manière, plus proche, d'une part à la civilisation d'Ezero, et d'autre part à la civilisation de Cernavoda III. C'est par la voie de cet aspect que certains éléments seront transmis à la civilisation de Coţofeni. Quant aux civilisations de Cernavoda III, Celei et Coţofeni, à part les éléments spécifiques qui les caractérisent, la céramique présente aussi des traits communs, à savoir : la technique de la pâte à coquillages broyés (héritée de Cernavoda I), et le système ornemental constitué par des bandes (une jusqu'à quatre) en relief, à encoches ou à alvéoles (présentes aussi dans les civilisations de Boleráz et d'Ezero).

La civilisation de Cernavoda II (*Folteşti II*) est répandue dans la zone des bouches du Danube et dans le Nord-Est et le Sud de la Munténie. La céramique est fabriquée d'une pâte contenant du calcaire broyé (sans coquillages) ; les ornements à la corde ou aux bandes en relief, à alvéoles, sont presque inexistants. Les formes qui caractérisent cette civilisation sont les bols au rebord en forme de trompette ayant la marge du rebord et l'épaule décorées d'enchoches. La céramique de cette civilisation est nettement différenciée de celle des civilisations de Cernavoda I et de Cernavoda III.

Dans l'établissement de Folteşti, au Sud de la Moldavie, on a distingué un niveau (Folteşti I) à céramique peinte et à céramique ornée à la corde, toutes les deux caractéristiques à la civilisation d'Usatovo. Le niveau qui suit a livré de la céramique ressemblante, et en grande partie identique même, à celle du deuxième établissement de Cernavoda (civilisation de Cernavoda II). Du point de vue typologique on pourrait déterminer encore une phase, caractérisée par des tessons ornés de bandes en relief à encoches, de même que par des vases à formes d'*askos*. Cette phase fut dénommée Folteşti III ; elle présente des analogies avec l'aspect Glina III-Schneckenberg A.

Jusqu'à présent le rapport chronologique entre les civilisations de Cernavoda II et III n'est pas encore assez clair. Ces deux civilisations se sont constituées dans des zones différentes succédant de près à la civilisation de Cernavoda I. La zone comprise entre les villes de Cernavoda et d'Olteniţa a été occupée tour à tour par les porteurs des civilisations de Cernavoda II et III sans qu'on puisse pourtant encore préciser leur succession. À Cernavoda on a découvert un habitat Cernavoda II et un autre Cernavoda III, à une distance de quelques centaines de mètres seulement, mais le rapport chronologique entre ces deux établissements n'a pas pu être précisé. Pourtant quelques indices pourraient plaider en faveur de l'antérieurité de l'établissement Cernavoda II. Mais à part cela l'étude des matériaux appartenant à ces deux civilisations paraît démontrer que seule la civilisation de Cernavoda II (Folteşti II) , avec son aspect final Folteşti III, évolue jusqu'au commencement de la civilisation de Glina III, tandis

que la civilisation de Cernavoda III ne pourrait durer tout au plus que jusqu'à la période correspondant à la civilisation de Coţofeni.

Les tombes à «ocre» ne forment de groupes unitaires, ni du point de vue chronologique, ni du point de vue de la civilisation. On a mis au jour des tombes, à ocre ou sans ocre, tumulaires ou planes, datant de plusieurs périodes — depuis d'une étape antérieure à la fin de l'énéolithique et jusqu'à l'âge du bronze — et appartenant à plusieurs civilisations: Folteşti I—III, Cernavoda III, Coţofeni, Glina III et Monteoru. Par leur mobilier funéraire de nombreuses tombes ont des analogies dans les steppes nord-pontiques.

La situation exposée ci-dessus démontre que dans la période ainsi nommée de transition de la fin de l'énéolithique (respectivement de la fin des civilisations de Cucuteni, Gumelniţa, Sălcuţa et Cernavoda I, qui appartient entièrement à l'énéolithique) jusqu'au commencement de l'âge du bronze (caractérisé par la civilisation de Glina III) on peut constater l'évolution de plusieurs civilisations originales et de longue durée. L'ainsi nommée période de transition a èté encadrée jusqu'à présent entre 2000 et 1800, ou 1900 et 1700 av. n. è. Selon nous, la date marquant la fin des civilisations de Cucuteni, Gumelniţa et Sălcuţa, établie vers 2000 avant notre ère, ne peut plus être maintenue. Les éléments de type Troie I existant dans l'aspect Olteniţa-Renie II, et ensuite dans la civilisation de Cernavoda III, nous obligent à reconsidérer les anciennes datations et de soutenir que les civilisations de Cucuteni, Gumelniţa et Sălcuţa n'ont pu durer que jusqu'à 2500—2400 avant notre ère tout au plus.

Bien que nous eussions montré qu'il ne peut être question d'une seule civilisation unitaire de Cernavoda, à trois phases, mais qu'il s'agit bien de trois civilisations différentes, nous avons pourtant gardé, provisoirement l'ancienne terminologie pour ne pas laisser lieu aux confusions. Reste aux découvertes et aux études futures la possibilité d'utiliser certaines dénominations plus expressives.

Une présentation détaillée du matériel documentaire — descriptions et illustrations — sera publiée dans la revue *Dacia*, N. S., XII (en allemand), avec la bibliographie nécessaire.

CÎTEVA OBSERVAŢII ASUPRA INSCRIPŢIEI CIL, III, 7954 DE LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA *

DE

SILVIU SANIE

Descoperită în anul 1881 la Sarmizegetusa, pe Dealul Dălineştilor, inscripţia ce începe cu *Diis patriis* a devenit în scurt timp celebră.

Posibilitatea clarificării apartenenţei templului în apropierea căruia a fost găsită, discuţiile despre zeii menţionaţi şi, mai recent, consideraţiile asupra unor termeni din inscripţie sînt principalele probleme care au reţinut atenţia cercetătorilor[1].

Dacă referirile la *Malagbel* şi *Manavat* afectează doar etimologia sau natura acestor divinităţi, corectitudinea transcrierii în inscripţie nefiind contestată, situaţia este cu totul alta în ceea ce priveşte *Bebellahamon* şi *Benefal* pentru numele cărora neexistînd analogii, rectificările necesare au prilejuit numeroase ipoteze.

Astfel, după I. Goldzieher, *Bebellahamon* ar fi rezultatul reduplicării silabei *BE* de către lapicidul care intenţiona să scrie *Ba'al* (sau *Bel*) *Chamon*[2]. A. H. Sayce socotea că *Bebellahamon* ar fi de fapt *BYT' L HMWN*,

* *CIL*, III, 7954 = Dessau *ILS*, 4341 : *diis patriis/ MALAGBEL et BEBELLAHA/ MON et BENEFAL et MANA /VAT P. Ael. Theimes II viral (is) col(oniae) templum fecit solo et /inpendio suo pro se suisq(ue)/ omnibus ob pietate ipsorum circa se iussus ab ipsis fecit/ et culinam subiunxit.*

[1] Ad. Weber, *Hermannstädter Zeitung*, 4 iunie 1881, nr. 45 ; C. Torma ; *Inschriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior*, în *AEM*, VI, 1882, 2, p. 109 şi urm. ; H. Müller, în *Korespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, VI, 1883,5. p. 54—56 ; G.Kuun, *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve*, II, 1884, p. 6—8 ; Fr. Studniczka, *Mithraeen und andere Denkmäler aus Dacien*, în *AEM*, VII, 1884, p. 49, reproduce inscripţia ; W. Drexler, art. *Malachbelos, Malagbelus* (Μαλαχβῆλος), în *Roschers Lexikon*, II, 2, col. 2297 ; G. Lafaye, *Un nouveau dieu syrien à Rome*, în *RHR*, XVII, 1888, p. 217 şi urm. ; P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, II, 1894, p. 319 şi urm. ; Et. de Ruggiero, art. *Bebellahamon*, în *Dizionario epigrafico di antichità romane*, I. Roma, 1895, p. 984 ; *Ibidem*, art. *Beeleparus*, p. 985 ; *Ibidem*, art. *Benefal*, p. 999 ; J. Mordtmann, în *MVAG*, 4 Jahrg., 1899, 1, p. 47 ; G. Téglás, *A Várhelyi syrus templom*, în *AÉ*, XXVI, 1906, p. 321—328 ; C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, *Dacia*, I, 1924, p. 228 ; J. Dobiáš, *Orientální vlivy v římském Produnají*, în *Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi*, Praga, 1928, p. 38, nota 185 ; O. Floca, *I culti orientali nella Dacia*. , în *ED*, VI, 1935, p. 222 ; A. Betz, *Pietas deorum erga homines*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti, 1960, p. 33.

[2] G. Téglás, *op. cit.*, p. 329.

SCIV, tomul 19, nr. 4, p. 575—586. Bucureşti, 1968

în traducere „casa zeului Chammon"[3]. G. Finaly a tradus *Bebellahamon* prin „Bel învingătorul de oşti"[4], iar J. Mordtmann admitea că în aceste cuvinte „stă ascuns poate *El* (*h*)*Chmn*[5].

Problema s-a considerat în general rezolvată după lectura dată de Isidor Lévy care susţine că *b'l* transcris în greacă βεελ devine în latină

Fig. 1

behell. Ar rezulta că singura greşeală a lapicidului în scrierea lui *Bebellahamon* este înlocuirea lui *H* prin *B* sau eventual al doilea *B* ar fi în plus[6].

Dacă ipotezele lui A. H. Sayce şi G. Finaly sînt mai vulnerabile pentru că apelează la forme hibride , inacceptabile în contextul de faţă, iar presupunerea lui J. Mordtmann prea vagă generală, rămîn de analizat părerile lui I. Goldzieher şi I. Lévy.

Nu putem admite că *Bebellahamon* este scrierea e'onată a lui *Bel Hamon* (sau *Ahamon*) căci nu ne aflăm în faţa unei singure ditografii, adică a silabei *BE*, cum arată Goldzieher, ci şi a literei *L*. Dacă lapicidul, sau cel care comandase inscripţia, ar fi dorit să redea litera *'ain* din *b'l* ar fi făcut-o prin repetarea literei *E* nu *L* şi aceasta numai dacă ne gîndim la forma neopunică în care era scris *Bel*.

Ipoteza lui I. Lévy ar putea fi acceptată, dacă în inscripţii numele zeului *Ba'al Hammon* ar fi scris *Behellahamon* sau *Beel Hamon*. Descope-

[3] *Ibidem*, p. 328; Există *Bel-El* ca una din ipotezele zeului *El* dar nu *Bel-EL Hammon*, cf. R. Dussaud, *Les religions des Hittites et des Hourrites, des Phéniciens et des Syriens* (*Mana* II), Paris, 1949, p. 361.

[4] G. Téglás, *op. cit.*, p. 328.

[5] J. Mordtmann, *op. cit.*, p. 47.

[6] I. Lévy, în *Revue des études juives*, 43, 1901, p. 188, apud J. G. Février, *La religion des Palmyréniens*, Paris, 1931, p. 48, nota 1.

ririle de la Draa-ben-Jouder cu dedicaţia latină lui *Bal Amon*[7] cît şi inscripţia de la El-Hofra[8] în care textul punic e transcris în greceşte au schimbat substanţial situaţia. La acestea se adaugă faptul că nu trebuie căutată transcrierea lui *B'L HMN* din inscripţiile cartagineze ci a lui *BL HMN* din inscripţiile palmiriene. În acest caz e greu de susţinut o echivalare a lui *BL* cu *Beel*, *Behell* sau βεελ.

Încercările numeroase de elucidare a semnificaţiei lui *Bebellahamon* şi *Benefal*, oglindind de fapt incertitudinea lecturilor succesiv propuse, au început o dată cu descoperirea inscripţiei şi au continuat în ultimele decenii ale secolului trecut şi primul deceniu al acestui secol. Ulterior ipotezele au fost recapitulate cu diverse ocazii, unele primind adeziuni totale sau fiind admise ca verosimile[9].

După cum se poate constata, toate lecturile de pînă acum au fost făcute cu modificarea textului inscripţiei, admiţînd în primul caz o silabă în plus, apoi litere greşite : *B* în loc de *T* sau *B* în loc de *H*.

În această situaţie prezentăm o nouă rezolvare care nu exclude nici una din silabele existente în *Bebellahamon* şi *Benefal*, nici nu schimbă vreuna din litere.

Credem că singura greşeală a lapicidului la cuvîntul *BEBELLAHAMON* este strămutarea unui *L* cu două litere spre dreapta. În acest caz trebuie să citim *BEL*, *BEL AHAMON* sau *BEL* [*et*] *BEL AHAMON*. Ipoteza noastră se bazează şi pe inscripţia, relativ recent descoperită la Palmyra, care este dedicată lui *Bel*, *Bel Hamon* şi *Manavat*[10].

În afara omisiunii desinenţelor cazuale la toate divinităţile se observă şi lipsa conjuncţiei între *Bel* şi *Bel Ahamon*. Unele incorectitudini se pot datora tendinţei de economisire a spaţiului, dar există şi posibilitatea ca însuşi lapicidul, sau mai sigur cel care comandase inscripţia, intenţiona să transcrie în latină modul în care divinităţile amintite figurează în textele semite. Astfel şi în inscripţia palmiriană mai sus amintită, între *Bel* şi *Bel Hamon* lipseşte conjuncţia. Prezenţa literei *A* înainte de *Hamon* credem că indică aceeaşi încercare de apropiere de o formă de scriere semitică. Scribul a oscilat între scrierea greacă "Αμμων şi cea romană *Hammon* şi *Amon*, la care se adaugă variantele scrierii lui *Hammon* în limbile semitice *'amn*, *'mn*, *emn*, *'m'n*, *mn*, *m'n* şi *hmn*[11]. Comparaţiile cu alte inscripţii sînt îngreuiate şi de numărul extrem de redus al dedicaţiilor latine lui *Ba'al Hammon* o dată cu substituirea numelui punic al divinităţii cu *Kronos* şi apoi cu

[7] J. Ferron, *Dedicace latine à Baal Hammon*, în *Cahiers de Byrsa*, III, 1953, p. 113—118 [*B*]*al Amoni*/ [*A*]*ug*(*usto*) *sacr*(*um*)/ [*M*]*arcius*/ [*M*]*anssuetus*/ *mil*/(*es*) *cohortis*/*urbanae*/ [*c*(*enturia*)] *Kapitonis*/*stationarius*/ *v*(*otum*) *s*(*olvit*) *l*(*ibens*) *a*(*nimo*). Este prima inscripţie latină dedicată zeului punic *Baal Hammon* în Africa.

[8] St. Gsell, E. Albertini, J. Zeiller şi H. G. Pflaum, *Inscriptions latines de l'Algerie*, II, Paris, 1957, p. 47, nr. 505 : Λ αδουν λυ Βαλ Αμουν ου λυ ρυβαοων Θινιθ Φανεβαλ υσναδωρ Σωσίπατ(ρ)ος Βυν Ζώπυρος σαμω Βαραχω.

[9] Fr. Cumont, art. *Hammo*, în *RE*, VII, 2, col. 2310—2311 ; St. Gsell, *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, IV, ed.2, Paris, 1929, p. 280, nota 7 ; J. G. Février, *loc. cit.* ; H. Seyrig, *La religion palmyrénienne d'après un livre récent*, în *Syria*, XVI, 1935, p. 399 ; M. Leglay, *Saturne africain, Histoire*, Paris, 1966, p. 438.

[10] J. Starcky, *Inscriptions archaïques de Palmyre*, în *Studi orientalisti in onore di Giorgio Levi Della Vida*, II, Roma, 1956, p. 509—528, citat după J. Texidor, *Deux inscriptions palmyréniennes du Musée de Bagdad*, în *Syria*, XL , 1963, p. 37, nota 13.

[11] M.-J. Lagrange, *Études sur les religions sémitiques*, Paris, 1905, p. 87, nota 1 ; St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 279, notele 6, 8, 9 şi 10.

echivalentul său roman *Saturnus*, în primele secole ale erei noastre[12] și de faptul că nu este atestat de nici un scriitor latin[13]. Inscripția de la Sarmizegetusa poate fi printre ultimele inscripții în care zeul figurează cu numele originar.

În rîndul al treilea e scris *BENEFAL* în loc de *FENEBAL*, strămutarea lui *B* în locul lui *F* fiind evidentă. Nici una din explicațiile date pentru *Benefal* nu ni se pare verosimilă. La Cartagina sînt mii de inscripții dedicate lui *Tanit P(f)enebal* și *Bel Hamon* (sau *Ba'al Hammon*)[14]. Dacă vocalizarea lui *FNBL* (ca și a lui *B'L HMN* și *TNT*) din textele punice era incertă, transcrierea textului punic în caractere grecești, într-o inscripție de la El-Hofra în Algeria Φενηβαλ[15], elimină ezitările și vine în sprijinul lecturii propuse.

Prima parte a inscripției ar avea această formă. : *Diis patriis Malagbel et Bel* [*et?*] *Bel Ahamon et Fenebal et Manavat*, cu adăugarea desinențelor cazuale.

Pentru acceptarea rectificărilor propuse se impun unele precizări referitoare la *Dii patrii ca* și la zeii incluși în acest epitet.

Epitetul *patrius* este plasat în unele inscripții grecești și latine, înaintea numelor unor divinități, cele mai multe orientale, fără a le aparține în exclusivitate[16]. În inscripțiile bilingve greco-palmiriene, în textul palmirian, epitetul zeului nu este un echivalent al termenului πάτρῳός[17]. Sînt precedate de epitetul amintit și divinitățile palmiriene sau syro-palmiriene : *Bel*, *Shamash*, *Malagbel*, *Aglibol*, *Yarhibol*, *Atargatis* și *Elagabal*[18]. Semni-

[12] A. Berthier, R. Charlier, *Le sanctuaire punique d'El-Hofra à Constantine*, Paris, 1955. Autorii prezintă 305 inscripții care arată continuitatea cultului lui Baal Hammon-Kronos-Saturn din secolele III-II î.e.n. pînă în secolul I e.n. Din totalul inscripțiilor, 281 sînt punice și neopunice 17 grecești și doar șapte latine. Citat după *Fasti Arheologici*, X, 1957, p. 367 (4602). J. Baradez, *Survivances du culte de Baal et Tanit au I*[er] *siècle de l'ère chrétienne*, în *Libyca*, V, 2, 1957, p. 275, „l'assimilation de Baal à Saturne était accomplie vers le milieu du IIe siècle après J.—C."

[13] Leglay, *op. cit.*, p. 439.

[14] Ch. Clermont-Ganneau, *Études d'archéologie orientale*, I, Paris, 1895, p. 151 ; St. Gsell, *Chronique archéologique africaine*, în *MAH*, XXI, 1901, p. 201 ; Ph. Berger, *Le culte de Mithra à Carthage*, în *RHR*, 65, 1912, p. 1 și urm. ; L. Poinssot și R. Lantier, *Un sanctuaire de Tanit à Carthage*, în *RHR*, 87, 1923, p. 32 ; St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 226 ; E. Hoeffner, *Небольшая посвятительная стела из Карфагена*, în *ActaAnt*, I, 1952, 3—4, p. 411 și urm. Inscripțiile dedicate lui *Baal Hammon* sînt publicate în *CIS*, VII, care nu ne-a fost accesibil.

[15] St. Gsell, E. Albertini, J. Zeiller și H. G. Pflaum, *op. cit.*, p. 48, nr. 507 : Κρόνωι Θεν/νειθ Φενηβ/αλ ἔθυσ[εν 'Α] /λχιμήδη[ς]/ καὶ ἐπήκ[ου]/]σεν] τὴν [....].

[16] J. Ilberg, art. *Patrii di*, în *Roschers Lexikon*, III, 2, p. 1684 ; R. Basset, *Recherches sur la religion des Berbères*, în *RHR*, 61, 1910, p. 310 : *Iacoloni deo patrio* ..... (*CIL*, VIII, 16809), *CIL*, VIII, 2678 ; *Ann Ép*, 1920, nr. 23 ; R. Lugand, în *Mélanges de l'École française de Rome*, XLIV, 1927, p. 120 și *Ann Ép.*, 1928, nr. 106 : *Deo patrio Libero*.... ; H. Seyrig, *Altar dedicated to Zeus Betylos*, în *The Excavations at Dura Europos, Preliminary report of Fourth Season of work* (ed. P.V.C. Baur., M. I. Rostovtzeff, A. R. Bellinger) New-Haven, 1933, p. 68 : Θεῷ πατρῴῳ Διὶ Βετύῳ ; C. Daicoviciu, *Templul maurilor din Micia*, în *Sargetia*, II, 1941, p. 117—120, prezintă inscripția în care este consemnată refacerea templului „deorum patriorum" ; Hans G. Klobe, *Die Weihinschriften für Iupiter Bazosenus aus Labaesis*, în *Philologus*, 100, 3—4, p. 320 : *numini praeseNTIIOVI BA/zoseno deo paTRIO*.... ; R. Dussaud, *Les Dii patrii de Lepcis* (*Leptis Magna*) în *Hommages à Waldemar Deonna* (Collection Latomus, XXVII), 1957, p. 203.

[17] J. G. Février, *op. cit.*, p. 90 : "Ηλιω πατρῴῳ καὶ ἐπηκόῳ, pentru care textul palmirian redă doar *'LH 'TB'* „zeul bun".

[18] *Ibidem*, p. 53, 63, 70 și 91 ; A. Radnóti, *C. Iulius Avitus Alexianus*, în *Germania*, 39, 1961, p. 383 și urm.

ficația pentru *dii patrii* ,,zeilor părintești" —,,naționali", divinității protectoare din patria natală, implică și dezvăluirea clară a apartenenței etnico-geografice a dedicanților și zeilor. Dacă inscripțiile care califică pe *Bel* și *Malagbel* ca zei ,,naționali " Θεοὶ πατρῷοι sînt mai numeroase, pentru *Ba'al Hammon* lipsesc. Întîlnim însă epitetul *patrius* la echivalentul roman a lui *Ba'al Hammon* adică la *Saturn*, pe o stelă de la Ain-el-Asker (Sutunurca)[19].

În cazul inscripției de la Sarmizegetusa — cînd atît zeii cărora le este închinat templul cît și numele persoanei din fondurile căreia a fost construit sînt comune în inscripțiile din Palmyra sau aparținînd palmirienilor — templul este fără dubiu palmirian.

În Dacia epitetul *deus patrius* îl reîntîlnim și în inscripția de la templul din Porolissum al zeului palmirian *Bel*[20].

Cunoscuta zeitate palmiriană *Malagbel* (*Malachbel*) era inițial protectoare a vegetației și turmelor. Capătă apoi atribute solare, fiind chiar identificată cu soarele[21], după cum se constată din reliefuri și inscripții, unde are epitetele : *Sol sanctissimus*, *Sol invictus*, *Deus Sol* etc.[22]. În prezent este cvasi unanim acceptată traducerea lui *Malagbel* ,,mesager al lui Bel" și nu ,,Bel este rege"[23]. În inscripția de la Sarmizegetusa *Malagbel* nu apare pentru prima dată alături de *Bel*[24] sau *Bel Hamon* (sau *Ba'al Hammon*)[25]. În Dacia sînt cunoscute cinci inscripții dedicate lui *Malagbel*, dintre care patru la Sarmizegetusa[26] și una la Tibiscum[27], dedicanții avînd profesii și situații diverse : libert, *scriba coloniae*, *duumvir* și militar.

Bel este cel mai important zeu al panteonului Palmyrei [28]. Inscripțiile consacrate triadei *Bel*, *Yarhibol*, *Aglibol* sînt numeroase atît la Palmyra cît și la Dura-Europos[29]. *Bel* ocupă locul central în toate reprezentările ce grupează zeități palmiriene [30] și onomastica palmiriană cunoaște numeroase nume formate cu *Bel*[31]. Singura inscripție ce-i este dedicată în Dacia aparține arcașilor din *numerus Palmyrenorum sagittariorum*[32].

---

[19] M. Leglay, *op. cit.*, p. 112 : *deo patri*[*o*] *Saturno*.

[20] A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, extras din *ACMIT*,V, Cluj-Sibiu, 1942, p. 3 și 4.

[21] W. Drexler, *op. cit.*, în *Roschers Lexikon*, II, 2, col. 2293 ; M.-J. Lagrange, *op. cit.*, p. 510 ; K. Preisendanz, art. *Malachbelos* (*Malagbelus*, *Malachibelus*, Μαλαχβῆλος), în *RE*, XIV, 1 col. 827 ,,solare Gottheit der Palmyrener, die mit Strahlenkranz dargestellt wird" ; J. G. Février, *op. cit.*, p. 65 ; O. Eissfeldt, *Tempel und Kulte syrischer Städte in hellenistisch-römischer Zeit*, Leipzig, 1941, p. 86 ; R. Dussaud, *Les religions*, p. 408.

[22] J. G. Février, *op, cit.*, p. 65.

[23] Fr. Cumont, *Les anges du paganisme*, *RHR*, 72, 1915, p. 160 ; idem, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 104 ; O. Eissfeldt, *op. cit.*, p. 86.

[24] J. G. Février, *op. cit.*, p. 80.

[25] *Ibidem*, p. 66.

[26] *CIL*, III, 7954, 7955, 7956 și 12580 ; C. Daicoviciu, *Cronica arheologică și epigrafică a Transilvaniei* (*1919—1928*), în *ACMIT*, II, 1929, p. 313.

[27] N. Gostar, *Populația palmireniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1963, p. 299.

[28] O. Eissfeldt, *op. cit.*, p. 83.

[29] J. G. Février, *op. cit.*, p. 47 ; C. C. Torrey, în *The Excavations at Dura-Europos, Preliminary report of sixth season of work* (ed. M. I. Rostovtzeff, A. R. Bellinger, C. Hopkins, C. B. Welles), New-Haven, 1936, p. 167.

[30] H. Seyrig, *Antiquités syriennes*, în *Syria*, XIII, 1932, p. 191.

[31] J. G. Février, *op. cit.*, p. 54.

[32] A. Stein, *op. cit.*, p. 3.

Dacă *Bel*, *Bel Hamon* şi *Manavat* formează la Palmyra o triadă[33], faptul că în această inscripţie apare *Malagbel* înaintea lui *Bel* nu poate fi socotită ca o abatere de la ierarhizarea cunoscută din panteonul palmirian. Oricum *Malagbel* este zeul palmirian cu cele mai multe dedicaţii.

Zeul cartaginez *Ba'al Hammon* s-a format din fuziunea marelui zeu fenician *El* cu o divinitate indigenă a cultivatorilor din Africa de nord[34], iar *Tanit*, împreună cu care apare de obicei în inscripţii, este zeiţa feniciană *Elat* transportată în Africa[35]. Considerîndu-se că *Ba'al* n-a fost niciodată un nume propriu, ci doar un determinativ „lingua punica Ba'al deus dicitur"[36], s-au propus diferite semnificaţii pentru *Hammon*. După unii *Hammon* ar însemna „fervidus", ceea ce l-ar apropia de un *Ba'al* al soarelui, alţii consideră că este numele unei localităţi şi în sfîrşit a fost asociat cu vocabula *hammanim*, care poate fi numele unei stele ridicate într-un loc sacru[37]. Descoperirile de la Ras Shamra, cu prilejul cărora a apărut *Ba'al* nu ca simplu apelativ ci ca nume propriu [38], n-au afectat deocamdată cu nimic traducerea lui *Ba'al Hammon*. Cît priveşte formele *Ba'al Hammon* şi *Bel Hammon*, s-a dovedit şi se admite în general că prima este mai veche[39].

În limbile semitice sînt inscripţii dedicate exclusiv lui *Ba'al Hammon*[40]; dar de obicei apare împreună cu *Tanit Pene Ba'al* [41] sau numai cu *Pene Ba'al*, ca la Sarmizegetusa[42]. Ordinea în care apar în inscripţiile punice indicînd o ierarhizare nu este aceeaşi în diverse centre. La Cartagina *Tanit Pene Ba'al* precede pe *Ba'al Hammon*, pe cînd la Cirta ordinea este inversă[43]. Identificarea lui *Ba'al Hammon* cu *Saturn-Kronos* este sigură şi reconfirmată cu mai multe prilejuri [44]. O formă latinizată pentru *Ba'al Hammon* este şi *Iuppiter Hammon*[45]. *Ba'al Hammon* a fost adoptat în panteo-

---

[33] Nu am avut posibilitatea să cunoaştem concluziile la care ajunge J. Starcky în interpretarea inscripţiei amintite din templul lui Bel.

[34] R. Dussaud, *Les religions*, p. 361.

[35] *Ibidem*, p. 368.

[36] Servius, *In Aeneid* , I, 729, conf. Isidor din Sevilla, *Etym*, VIII, 11, apud St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 238, nota 2.

[37] M.-J. Lagrange, *op. cit.*, p. 87 ; St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 281 ; R. Dussaud, *Les religions*, p. 368 ; M. Leglay, *op. cit.*, p. 440.

[38] R. Dussaud, *Le vrai nom de Ba'al*, în *RHR*, CXIII, 1936, p. 1 şi urm.

[39] O. Eissfeldt, în recenzia la lucrarea lui Mesnil du Buisson, *Les Tessères et les Monnaies de Palmyre*, Paris 1962, din *Orientalistische Literaturzeitung*, 61, 910, 1966, p. 473,"... Bel Hammon oder sein *Vorgänger* (sublinierea noastră) Ba'al Hammôn...".

[40] J. B. Chabot, *Punica*, în *Journal Asiatique*, VII, 1916, 3, p. 448 — 449 ; St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 277.

[41] St. Gsell, *Chronique archéologique africaine*, în *MAH*, XXI, 1901, p. 207; idem, *Histoire ancienne*, IV, p. 226 ; Éd. Dhorme, *Le dieu parent et le dieu maître dans la religion des Hébreux*, în *RHR*, CV, 1932, p. 244 „Les Carthaginois, héritiers des Phéniciens, inscriront de milliers de dédicaces-à dame Tanith, face de Baal et au seigneur Baal-Hammon".

[42] Ch. Clermont-Ganneau, *op. cit.*, I, p. 151 şi urm „*L'M LRBT PN B'L W L'ADN L B'L HMWN*, — Mamei, Măreţei Pene Baal şi Domnului Baal Hammon".

[43] St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 231.

[44] A. Taramelli, *Aretta marmorea con bassorilievi di divinità e con inscrizione punica nell' area dell'antica Sulcis*, în *Notizie degli Scavidi Antichità com. all' Accad. dei Lincei*, 1919, p. 151—161. Această identificare este dovedită de descoperirile templului Baal-Saturnus din apropiere de Siagù, unde divinitatea este indicată întîi cu numele de Baal, mai tîrziu cu cel de Saturnus (p. 155); St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 246.

[45] H. Dessau, *ILS*, 3328, 4424, 4426, 4427 ; St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 293 ; H. Seyrig, *Antiquités syriennes* (*Les inscriptions de Bostra*), în *Syria*, XXII, 1941, p. 46—47 : [......] *templum Iovis Hammo* [*nis dirutum a Pal*] *myrenis hostibu*[*s....*] *quem refecit cum statua argen* [*tea...ERRA*.

nul palmirian cu numele de *Bel Hamon* sau *Belhamon* după cum constatăm în inscripția de la templul zeului *Bel* unde apare împreună cu *Bel* și *Manavat* și din descoperirile de *tessera* cu numele *BLHMN*[46]. În afara Africii *Ba'al Hammon* este cunoscut în Sardinia, Sicilia, Malta și Spania. Inscripția de la Sarmizegetusa conține unica dedicație lui *Ba'al Hammon* din Dacia, deși se pare că altare i-au mai fost închinate[47].

Pene Ba'al (sau *Fene Ba'al*) este transcrierea acceptată pentru *PN B'L*, *PN'B'L*, *PN'B'L*, *P'N'B'L*, întîlnită alături de *Tanit* în aproape toate inscripțiile punice.

Pene fiind tradus prin „față", pentru semnificația cuvintelor „fața lui Ba'al" s-au propus următoarele: apelativ divin; apoziție a lui *Tanit* pentru a putea fi distinsă de *Tanit* din alte localități, sau propriu-zis „Fața lui Ba'al" zeița devenind o manifestare și reflex al zeului[48]. Inscripțiile dovedesc că numele complet al zeiței cartagineze era *Tanit Pene Ba'al*[49]. În inscripția de la Sarmizegetusa, pentru *Benefal* A. H. Sayce recomanda lectura *Bene-Fal*, zeitate a unui trib[50]; G. Finaly l-a tradus prin *Bne fal* „fiul întunericului" [51]; J. Mordtmann presupunea că trebuie citit *Bel Nefal*[52]. Numai I. Goldzieher vedea posibilă o scriere greșită pentru *Pene Ba'al*[53]. Imediat după publicarea de către G. Lafaye a inscripției latine dedicate lui *Iupiter Beheleparus*[54] s-a admis că *Benefal* și *Beheleparus* (sau *Beeleparus*) ar fi una și aceeași divinitate, abandonîndu-se identificarea lui I. Goldzieher, care în prezent poate fi mai bine argumentată. Alături de *Ba'al Hammon*, logic ar fi să se afle *Pene Ba'al* și nu o divinitate necunoscută în panteonul neopunic sau palmirian.

Textul inscripției grecești din Algeria[55] confirmă de altfel presupunerea că este vorba doar de strămutarea unei litere.

În inscripția de la Sarmizegetusa numele lui *Tanit Pene Ba'al* apare numai prin *Pene Ba'al* (*FENEBAL*), situație unică în epigrafia latină, dar pentru care există precedent în inscripțiile neopunice. În primele secole ale erei noastre *Tanit Pene Ba'al* apare în *interpretatio romana* cu numele *Caelestis*[56] precedat de diferite epitete, cum o întîlnim la Sarmizegetusa și Apulum[57].

---

[46] H. Seyrig, *La religion...*, în *Syria*, XVI, 1935, p. 399, nota 1; idem, *Antiquités syriennes*, în *Syria*, XXII, 1941, p. 47; M. Leglay, *op. cit.*, p. 438.

[47] C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în *Dacia*, I, 1924, p. 228.

[48] St. Gsell, *Histoire ancienne*, IV, p. 246. Nu putem exclude eventuale legături cu divinitatea *Phanebal* cunoscută în Syria și asimilată lui *Kronos* în epoca greco-romană. Dispunem pentru aceasta doar de însemnările lacunare ale lui R. Dussaud (în recenzia la S. Ronzevalle, *Helioseiros* extras din *Aréthuse*, I, 1930), în *Syria*, XII, 1931, p. 189 și H. Seyrig, *Antiquités syriennes*, în *Syria*, XVIII, 1937, p. 200, nota 4.

[49] St. Gsell, *op. cit.*, p. 247.

[50] W. Drexler, *loc. cit.*; G. Téglás, *op. cit.*, p. 330.

[51] *Ibidem.*

[52] J. Mordtmann, *op. cit.*, p. 47.

[53] G. Téglás, *op. cit.*, p. 328.

[54] G. Lafaye, *op. cit.*, p. 218; Dessau, *ILS*, 4343.

[55] Vezi nota 15.

[56] Fr. Cumont, art. *Caelestis*, în *RE*, III, 5, col. 1247; St. Gsell, *Histoire ancienne*, p. 261.

[57] G. Téglás, *Caelestis Virgo jelentösége Dáciában*, în *AÉ*, XXXIV, 4–5, 1914, p. 354; C. Daicoviciu, *Contribuții la sincretismul religios din Sarmizegetusa*, în *AISC*, I (1928–1929), p. 87; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 237 ei *Suppl. epigr.*, nr. 17 și 24. La Apulum au fost găsite patru inscripții dedicate divinității *Caelestis*. Pe ultima din ele recent publicată (I. Berciu și Al. Popa, *Monumente epigrafice din Apulum*, în *Apulum*, V, 1964

În sfîrşit, *Manavat* este o zeitate arabă din epoca preislamică intrată în panteonul palmirian ca şi divinităţile arabe *Arsu*, *Azizu*, *Allat*[58]. Inscripţiile *Manavat* de pe *tessera* atestă prezenţa sa la Palmyra[59], iar inscripţia din templul lui *Bel* publicată de J. Starcky conţine o nouă confirmare a prezenţei sale alături de *Bel* şi *Belhamon* (sau *Ba'al Hammon*).

Dedicantul *P(ublius) Ael(ius) Theimes* are un nume frecvent întîlnit în inscripţiile de la Palmyra şi Dura-Europos[60].

În inscripţia de la Sarmizegetusa sînt divinităţi palmiriene, punice şi arabe ce apar ca *dii patrii*. Acest sincretism interoriental a avut loc cu siguranţă încă din Palmyra. Numai Palmyra situată într-un punct de intersecţie a caravanelor deşertului, oraş în care se întîlnesc cele mai diverse culte, a putut reuni aceşti zei. Amintind printre argumentele „aclimatizării" lui *Ba'al Hammon* la Palmyra şi inscripţia de la Sarmizegetusa, credem că savantul francez Marcel Leglay[61] vine în sprijinul lecturii şi interpretării propuse de noi pentru această inscripţie.

Numele sub care este cunoscut în prezent templul din Dealul Dălineştilor: „templul syriac" sau „templul zeilor syrieni"[62] este impropriu, pentru că nici una din divinităţile din inscripţie nu este syriană.

Pentru a pune în concordanţă conţinutul inscripţiei cu denumirea templului se impune a fi numit numai „templul zeilor palmirieni". Dacă avem în vedere faptul că palmirienii, în măsura în care inscripţiile, indică originea sau se pot opera separări sigure în onomastica orientală,

---

p. 172 şi *Latomus*, XXIII, 3, 1964, p. 473—483), credem că nu trebuie citit *Deae Suriae Magna Caelesti* ci *Deae Suriae*, *Magnae Caelesti* sau *Deae Suriae* [*et Deae*] *Magnae Caelesti*. Forme apropiate întîlnim în inscipţia *CIL*, VIII, 9796: *Dea Magna Virgo Caelestis* sau *Sacerdos M(a)tri(is) M(a)gnae et Suriae deae et sacror(um) Isidis*: ca în inscripţia de la Brundisium. *CIL*, IX, 6099 = Dessau *ILS*, 4178. De altfel *magna* nu este singurul epitet al zeiţei. *Caelestis* mai apare şi ca: *victrix*, *invicta*, *dea sancta*, *dea bona*. Deci n-ar fi „două divinităţi orientale contopite într-una singură" din care rezultă zeiţa *Suria Magna Caelestis* (p. 174—175). Alături de sincretizarea lui *Baal* din Doliche cu *Jupiter* apar *Atargatis* şi *Tanit* în *interpretatio romana*, însă separate. Inscripţiile dedicate zeiţei *Caelestis* în Dacia sînt menţionate de I. I. Russu în *Note epigrafice* X, din *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 173, cu prilejul revizuirii inscripţiei *CIL*, III, 963.

[58] K. Preisendanz, art. *Manavat*, în *RE*, XIV, 1, col. 987; J. G. Février, *op. cit.*, p. 45, nota 3.

[59]. O. Eissfeldt, recenzia la lucrarea lui Mesnil du Buisson, *Les tessères et les monnaies de Palmyre*, *loc. cit.*, p. 473; Menţionată şi de J. Teixidor, *Bulletin d'épigraphie sémitique*, în *Syria*, XLIV, p. 166.

[60] J. H. Breasted, *Peintures d'époque romaine dans la désert de Syrie*, în *Syria* III, 1922, p. 201; Fr. Cumont, *Fouilles de Dura Europos* (1922—1923), Paris, 1926, p. 363, arată că Θέμης, Θαῖμος, Θέμος, Θεῖμος, în latină *Theimes*, *Themes*, *Thaemus*, sînt transcrieri frecvente ale numelor palmirene *TYMY* şi *TYM'*; H. Wuthnov, *Die semitischen Menschennamen in griechischen Inschriften und Papyri des Vor deren Orients*, Leipzig, 1930, p. 175; J. Cantineau, *Tadmorea*, în *Syria*, XIV, 1933, p. 184; Chr. Dunant, *Nouvelle tessère de Palmyre*, în *Syria*, XXXVI, 1959, p. 105.

În Dacia numele *Theimes*, *Themaes*, *Thaemus* şi *Themus* sînt cunoscute din inscripţiile *CIL*, III, 804, 1472, 7896, 7954, 12587 şi din diploma *CIL*, XVI, 57 (110), găsită în Pannonia dar care aparţine unui soldat din Dacia. Încadrarea acestora între numele orientale a fost făcută de A. Kerényi, *Die Personennamen von Dazien*, în *DissPann* 1, 9, Budapesta, 1941, nr. 2181—2185; I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, în *AISC*, IV (1941—1943), p. 227—228; idem, *Rectificări la „Onomasticon Daciae"* în *AISC*, V (1944—1948), p. 291, unde se fac şi ipoteze asupra unor eventuale identităţi între unii omonimi din inscripţiile sus-amintite.

[61] M. Leglay, *op. cit.*, p. 438.

[62] G. Téglás, *op. cit.*, p. 328 şi urm.; C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches*, în *Dacia*, I, 1924, p. 228.

reprezintă mai mult de o treime din populaţia orientală a Daciei[63], existenţa acestui mare templu la Sarmizegetusa apare normală.

Inscripţia de la Sarmizegetusa, utilă pentru cunoaşterea modului de transcriere în latină a numelui divinităţilor orientale, rămîne un interesant exemplu de sincretism interoriental, o ilustrare a particularităţilor datorate filierii palmiriene de transmitere a unor zeităţi orientale necaracteristice panteonului palmirian, într-o epocă de maximă expansiune a cultelor orientale [64].

QUELQUES OBSERVATIONS CONCERNANT L'INSCRIPTION CIL, III, 7954 DE ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

RÉSUMÉ

La possibilité de dissiper l'incertitude subsistant sur l'origine du temple, au voisinage duquel l'inscription a été découverte, les problèmes concernant les divinités mentionnées et les considérations récentes sur quelques termes de l'inscription, voici les principaux problèmes qui ont retenu l'attention des chercheurs sur l'inscription *CIL*, III, 7954 de Sarmizegetusa (note 1).

Les références à *Malagbel* et à *Manavat* se rapportent seulement à l'étymologie ou à la nature des divinités; l'exactitude de la transcription n'est pas contestée. La situation est tout à fait autre en ce qui concerne *Bebellahamon* et *Benefal*, leur noms n'ayant pas d'analogies. Les rectifications nécessaires ont donné lieu à de nombreuses hypothèses.

Ainsi, d'après l'opinion de Goldziher, *Bebellahamon* serait le résultat de la réduplication de la syllabe *BE* par le lapicide qui avait l'intention d'écrire *Ba‹al* (ou *Bel*) *Chamon* (note 2). A. H. Sayce est d'avis que *Bebellahamon* serait en réalité *BYT,L HMWN*, en traduction «la maison de la divinité Chamon» (note 3). G. Finály a traduit *Bebellahamon* par «Bel le vainqueur de l'armée», tandis que J. Mordtmann a admis que dans ces paroles «est peut-être caché le mot *El* (*h*) *Chmn*» (note 5).

La question a été considérée en général résolue après l'interprétation faite par Isidore Lévy qui soutient que *bcl* transcrit en grec βεελ devient en latin *Behell*. On pourrait croire que la seule erreur du lapicide en ce qui concerne l'orthographe du mot *Bebellahamon* est le remplacement de la lettre *H* par un *B ou* qu'éventuellement le second *B* serait de trop (note 6).

Si les hypothèses d'A. H. Sayce et de G. Finály sont plus vulnérables parce qu'ils font appel à des formes hybrides, inacceptables dans

---

[63] Afirmaţia aceasta o vom argumenta într-un articol viitor *Consideraţii asupra onomasticii orientale din Dacia*.

[64] Inscripţia ar putea fi datată într-o perioadă cuprinsă între sfîrşitul secolului al II-lea şi domnia lui Severus Alexander (cf. inscripţia *CIL*, III, 7955). Pentru aceasta trebuie să admitem că şi la Palmyra procesul asimilării lui *Ba‹al Hammon* cu *Kronos-Saturn* a avut loc în aceleaşi limite cronologice ca şi în Africa. Oricum, nu credem că ar putea fi o distanţă în timp prea mare între inscripţia discutată cu acest prilej, care marchează data construcţiei templului, şi dedicaţia făcută numai lui *Malagbel*.

le présent contexte, l'hypothèse de J. Mordtmann est aussi trop vague; restent à discuter les opinions de I. Goldziher et de I. Lévy. Nous ne pouvons accepter que *Bebellahamon* représente la transcription erronée de *Bel Hamon* (ou *Ahamon*) puisqu'il ne s'agit pas d'une seule dittographie, c'est à dire de la syllabe *BE*, selon Goldziher, mais aussi de la lettre *L*. Si le lapicide ou celui qui avait commandé l'inscription, avait voulu représenter la lettre *cain* du *bel*, il l'aurait fait en répétant la lettre *E* et non l'*L*, et cela si l'on pense seulement à la forme néopunique dans laquelle était écrit *Bel*.

L'hypothèse de I. Lévy pourrait être acceptée si sur les inscriptions le nom du dieu *Ba'al Hamon* était écrit *Behellahamon* ou *Beel Hamon*. Les découvertes de Draa-ben-Jouder, où l'on a trouvé la dédicace latine à *Bal Amon* (note 7), de même que l'inscription de El-Hofra (note 8), où le texte punique est transcrit en grec, ont changé complètement l'interprétation. On peut ajouter encore qu'il ne faut pas chercher la transcription de *B'L HMN* des inscriptions carthaginoises, mais celle du *BL HMN* des inscriptions palmyréninnes. En ce cas il est difficile de soutenir une équivalence de *BL* avec *Beel*, *Behell* ou βεελ.

Les hypothèses mentionnées ont été reprises à différentes occasions, quelques-unes étant entièrement acceptées ou jugées comme vraisemblables (note 9).

Nous présentons ici une nouvelle solution qui n'exclut aucune des sylabes existantes dans le mot *Bebellahamon* ou *Benefal* et en même temps ne modifie aucune lettre.

Nous estimons que la seule faute du lapicide dans l'orthographe de *BEBELLAHAMON* consiste du déplacement de l'*L* avec deux lettres à droite. Ainsi il faut lire *BEL, BEL AHAMON* ou *BEL*[*et*]*BEL AHAMON*. Notre hypothèse est fondée sur une inscription récemment découverte à Palmyre et dédiée à *Bel*, *Bel Hamon* et *Manavat* (note 10).

Outre l'omission des désinences casuelles pour toutes les divinités, on remarque aussi l'absence de la conjonction entre *Bel* et *Bel Ahamon*. De même, dans l'inscription palmyrénienne déjà signalée il manque la conjonction entre *Bel* et *Bel Hamon*. La présence de la lettre *A* avant le mot *Hamon* nous indique que le scribe a oscillé entre l'orthographe grecque *"Αμμων* et romaine *Hammon* et *Amon*; à ceci on ajoute les variantes de *Hamon* dans les langues sémitiques *'amn*, *'mn*, *emn*,*'m'n*, *mn*, *m'n* et *hmn* (note 11). La comparaison à d'autres inscriptions est assez difficile à faire à cause du nombre extrêmement réduit des dédicaces latines à *Ba'al Hammon*, à cause aussi de la substitution du nom punique de la divinité aux premiers siècles de notre ère par *Kronos* et ensuite par son équivalent romain *Saturnus* (notes 12—13). Peut-être l'inscription de Sarmizegetusa est-elle parmi les dernières où ce dieu conserve son nom originaire.

Dans la troisième ligne on a écrit *Benefal au lieu* de *Fenebal*, la substitution de *B* par un *F* étant évidente. Aucune des explications données pous *Benefal* ne nous semble vraisemblable. À Carthage il y a des milliers d'inscriptions dédiées à *Tanit P*(*F*) *enebal* et *Bel Hamon* (ou *Ba'al Hammon*) (note 14). Si la vocalisation de *FNBL* (ainsi que celle de *B'L HMN* et *TNT*) des textes puniques était incertaine, la tran-

scription du texte punique en lettres grecques dans une inscription de El-Hofra en Algérie Φενηβαλ supprime les hésitations et confirme la lecture proposée.

La première partie de l'inscription aurait cette forme : *Diis patriis Maiagbel et Bel* [*et?*] *Bel Ahamon et Fenebal et Manavat* avec l'adjonction des désinences casuelles.

L'épithète *patrius* (notes 16—17) accompagne *Bel* et *Malagbel* dans d'autres inscriptions également (notes 18—20). Si pour *Bel Hamon* l'épithète manque, en échange il peut être rencontré dans son équivalent romain *Saturne africain* (note 19).

On présente ensuite successivement avec leurs caractéristiques leurs épithètes et leur diffusion *Malagbel* (notes 21—23), *Bel* (notes 28—31) et *Bel Hamon* (notes 34, 37, 39, 43—45). *Malagbel* n'apparaît pas pour la première fois auprès de *Bel* (note 24) ou *Bel Hamon* (note 25). Ce sont des inscriptions dédiées exclusivement à *Ba'al Hammon* (note 40), mais d'habitude celui-ci apparaît accompagné de *Tanit Pene Ba'al* (note 41), ou seulement de *Pene Ba'al*, comme a Sarmizegetusa (note 42). *Ba'al Hammon* a été adopté dans le panthéon palmyrénien sous le nom de *Bel Hammon* ou *Belhamon* comme on peut le constater dans l'inscription du temple de la divinité *Bel*, où il apparaît ensemble avec *Bel* et *Manavat*, de même que dans les découvertes de *tessera* ou il est accompagné de l'inscription *BLHMN*.

Pene Ba'al (ou *Pene Ba'al*) est la transcription acceptée pour *PN B'L, PN, B'L, PN, B'L, P'N, B'L,* recontré à côté de *Tanit* à peu près dans toutes les inscriptions puniques. Les inscriptions nous prouvent que le nom complet de la divinité carthaginoise était *Tanit Pene Ba'al* (note 49). Dans l'inscription de Sarmizegetusa pour *Benefal* A. H. Sayce recommande la lecture *Bene Fal*, celle-ci étant la divinité d'une tribu (note 50) ; G. Finály l'a traduit par *Bne fal* «de fils de l'obscurité » (note 51) ; J. Mordtmann considérait qu'il faudrait lire *Bel Nefal* (note 32). I. Goldziher seulement entrevoit la possibilité d'une transcription erronée pour *Pene Ba'al* (note 53). Immédiatement après la publication, faite par G. Lafaye, de l'inscription latine dédiée à *Jupiter Beheleparus* (note 54) on a admis que *Benefal* et *Beheleparus* (ou *Beele parus*) auraient été la même divinité. On a abandonné ainsi une identification, qui à présent peut être mieux argumentée. Il serait juste qu'à coté de *Ba'al Hammon* on trouve *Pene Ba'al* et non une divinité inconnue dans le panthéon néopunique ou palmyrénien.

Le texte de l'inscription grecque d'Algérie (note 55) confirme d'ailleurs l'hypothèse qu'il s'agit de la permutation d'une lettre.

Dans l'inscription de Sarmizegetusa le nom *Tanit Pene Ba'al* apparaît seulement par *Pene Ba'al* (*FENEBAL*), cas unique dans l'épigraphie latine, mais qui a un précédent dans les inscriptions néopuniques. Aux premiers siècles de notre ère, *Tanit Pene Ba'al* apparaît dans l'*interpretatio romana* sous le nom de *Caelestis* (note 56) étant précédé par diverses épithètes, ainsi comme nous le rencontrons à Sarmizegetusa et Apulum (note 57).

Manavat est une divinité arabe de l'époque préislamique connue dans le penthéon palmyrénien.

Le nom des divinités, tout aussi bien que le nom de celui qui avait commandé l'inscription (note 60) et la forme *Bel Hamon* pour la divinité africaine «acclimatée» (d'après une expression de H. Leglay) nous indiquent que le syncrétisme interoriental a eu lieu à Palmyre.

Pour mettre en concordance le contenu de l'inscription avec la dénomination du temple il faudrait utiliser seulement l'appellation «temple des dieux palmyréniens» et non «temple des dieux syriens» comme il est généralement admis dans la littérature historique (note 62).

HOTĂRNICII ÎN PROVINCIA ROMANĂ A DALMAȚIEI

DE

EM. CONDURACHI

Numeroase studii consacrate provinciilor balcanice ale Imperiului roman au scos în evidență unele dintre cele mai caracteristice trăsături ale vieții politice, economice și sociale ale sud-estului european, în primele trei secole ale erei noastre.

O dată cu războiul împotriva reginei Teuta (229—228 î. e. n.), Roma pusese piciorul în Balcani. Timp de două secole ea înaintase pas cu pas, pe de o parte spre Macedonia, pe de altă parte spre Dunăre. Integrată încetul cu încetul în sistemul politic roman, Dalmația va deveni în cursul primului secol î. e. n., o adevărată platformă a romanizării în nord-vestul Balcanilor [1]. În sud, transformarea Macedoniei în provincie (anul 146 î. e. n.) va determina evoluția ulterioară a politicii în Balcani ca și viitorul populațiilor ilirice și trace.

Ruinele monumentale ale numeroaselor orașe romane întemeiate în secolele I și II, dovedesc intensitatea acestui proces istoric, care a transformat radical aspectul social și cultural al acestei regiuni. Drumurile construite inițial pentru înaintarea trupelor, ca și castrele legiunilor cantonate în punctele nevralgice ale sistemului de apărare au înlesnit afluxul de veterani și coloni [2].

Acest tablou atît de complex prezintă totuși lipsuri. Vreme îndelungată, istoricii au studiat îndeosebi condițiile politice și militare ale cuceririi ca și organizarea strict administrativă a teritoriului. Fără îndoială, faptul că izvoarele de care dispunem în această privință sînt mult mai bogate explică, cel puțin în parte, acest interes aproape exclusiv. De altfel interesul deosebit pentru acest gen de probleme este datorat tradițiilor de multă vreme stabilite în istoriografia modernă a antichității. Descoperirile arheologice efectuate în condiții mai bune ne-au permis să cunoaștem ceva mai bine astăzi, fie numai în linii generale, viața economică și socială a acestei provincii, alipită la imperiu după o dramatică rezistență. Istoricilor li s-a impus deci o nouă viziune asupra lumii bal-

---

[1] Cf. A. Betz, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Viena, 1938; M. Pavan, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Veneția, 1958.

[2] Cf. C. Daicoviciu, *Gli Italici nelle provincia Dalmatia, Ephemeris Dacoromana*, V, 1932, p. 57 sq.

SCIV, tomul 19, nr. 4, p. 587—595, București, 1968

canice în curs de romanizare. Ultimele studii consacrate acestei regiuni, care avea să devină în secolul al III-lea un adevărat bastion al imperiului, au meritul de a fi subliniat această nouă direcţie a cercetărilor [3]. Tocmai în această ordine de idei ne-am propus să urmărim mai îndeaproape politica romană de delimitare a proprietăţilor publice sau private în provinciile balcanice ale imperiului, politică ce a precedat atît avîntul noilor centre orăşeneşti, cît şi dezvoltarea proprietăţii private cu toate urmările economice şi sociale pe care în chip firesc le atrăgea. Cele cîteva documente epigrafice, datorită cărora se poate cunoaşte tehnica unei asemenea proceduri juridice, permit în acelaşi timp să se contureze liniile generale ale unei politici urmate metodic de autorităţile romane, chiar de la începutul activităţii lor în Balcani.

Dacă cucerirea Greciei şi a Macedoniei a fost însoţită de măsuri brutale, regimul proprietăţii funciare a fost, cu mici excepţii, respectat[4]. Adevărul este că statul roman, o dată reglementate toate problemele de securitate politică sau nevoile noilor săi coloni, n-avea nici un interes, mai bine zis nici o posibilitate, să modifice integral regimul acestei proprietăţi cristalizate de-a lungul secolelor în formele ei clasice. Ori de cîte ori constatăm o intervenţie romană, ea nu are loc decît pentru a restabili vechile hotărnicii uitate sau neglijate, aşa cum fuseseră ele stabilite înainte de cucerire.

Dimpotrivă, în ţinuturile iliro-trace totul trebuia organizat potrivit punctului de vedere roman. Avem de-a face cu o experienţă foarte lungă care nu a durat mai puţin de două secole. Ea oglindeşte atît ţelurile politice ale organizării teritoriale ale noii provincii, cît şi progresele oraşelor chemate, aici ca şi pretutindeni, să joace un rol preponderent în procesul de romanizare.

Ocupaţia militară a provinciei Illyricum, al cărei teritoriu trebuia să ajungă pînă la Sava, era întărită prin mai multe linii de apărare stabilite în secolul al II-lea şi I î. e. n. Detaşamentele romane cantonate în cele mai vechi colonii dalmate — Jader, Salonae, Narona şi Epidaurum — ca şi în trei puncte intermediare (Scardona, Rider, Tragurium) asigurau apărarea coastei. O a doua linie, stabilită spre sfîrşitul Republicii, se sprijinea în primul rînd pe fortăreţele de la Burnum, Promona, Magnum, Andetrium şi Tilurium. De-abia după revolta pannonică (6—9 e. n.) a fost organizată, în interiorul regiunii, o a treia linie de fortificaţii, ale căror urme au fost identificate la Bihać, Banjaluka, Doboj ca şi în mai multe puncte din bazinul Moravei [5].

Măsurile militare de securitate au mers mînă în mînă cu organizarea teritoriului. În 167 î. e. n., după înfrîngerea lui Gentius, romanii procedaseră la împărţirea „statului" său şi la organizarea primelor *civitates* dalmate. Aceasta este starea de lucruri pe care ne-o face cunoscută Varro. De la el aflăm astfel că în *conventus Naronitanus* existau 79 *civitates* conduse de tot atîţia *principes*, aleşi dintre membrii aristocraţiei locale [6]. Au respectat oare romanii, cu această ocazie, frontierele tribu-

---

[3] Cf. G. Alföldy, *Bevölkerung der römischen Provinz Dalmatien*, Budapesta, 1965.

[4] Cf. U. Kahrstedt, *Das wirtschaftliche Gesicht Griechenlands in der Kaiserzeit*, Berna, 1954.

[5] Cf. A. Betz, *op. cit.*, p. 5; A. Jagenteufel, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Viena, 1958, p. 9; G. Alföldy, *op. cit.*, p. 26—28.

[6] Plinius, *N.H.* 9, 142; cf. G. Alföldy, *op. cit.*, p. 45.

rilor dalmate redevenite libere de orice îngrădire, o dată cu nimicirea cadrelor confederației lui Gentius? E posibil. Conjunctura generală părea să fie favorabilă acestei formule, tot atît de politică cît și administrativă. Ea s-a dovedit eficace mult timp fiindcă de-abia în vremea lui Caesar se mai constată cîteva modificări. Citâm ca exemplu cazul pirustilor care primiseră de la dictator, în condiții rămase încă neclare, dreptul de a forma o *civitas libera et immunis* [7]. O adevărată favoare acordată, poate, drept răsplată pentru servicii militare. Dimpotrivă, celelalte *civitates* dalmate au trecut sub un control strict militar („*civitatibus milites imperant*") [8]. Conflictele dintre cetăți erau reglementate de *arbitri* [9] aleși și ei tot dintre nobilii dalmați.

Augustus a fost acela care, după cucerirea Iliricului (33 î. e. n.) și înăbușirea marii răscoale din anii 6—9 e. n., a reînnoit în întregime organizarea provinciei. La început, vechiul Illyricum a fost împărțit în două: *Illyricum superius* (*Dalmația*) și *Illyricum inferius* (*Pannonia*)[10]. Civitatele dalmate au fost grupate în trei mari unități administrative: *conventus Scardonitanus*, *conventus Salonitanus*, *conventus Naronitanus* [11]. Triburile cele mai importante (daesitiates, daorsi, delmatae, deuri, ditiones, docleatae, glinditiones, japodes, liburni, maezaei, melcumani, naresii, pirustae, vardaei) și-au păstrat vechile lor *civitates*. Altele, existente înaintea războiului din 35—33, nu mai figurează în listele oficiale începînd cu această dată. Acestea sînt: bathiatai, kinambroi, posenoi. Situația altor *civitates*, ca de pildă: interphrourinoi, cambaioi, hippasinoi, illyrii proprie dicti, labeates, oxyaioi, pertheenatai, palarioi, taulantii, armistae, arthitae și sasaei, este deosebită: recunoscute la sfîrșitul Republicii, ele și-au pierdut autonomia o dată cu integrarea lor în noile unități administrative organizate de Augustus. Avem de-a face cu o politică de concentrare tribală, din cele 79 de *civitates* cunoscute de Varro în sud-estul Dalmației, rămăseseră numai vreo douăzeci. Această linie politică trebuie să fi fost însoțită de o nouă delimitare teritorială. E vorba oare de mici formațiuni tribale incapabile să viețuiască în propria lor *civitas*? Dispariția lor trebuie să fie legată de evenimentele anilor 6—9, cînd marea revoltă a pătruns pînă în inima Dalmației? Este știut că alte triburi, necunoscute pînă la cucerirea definitivă a țării: deraemitae, dindari, cerauni, scirtones, siculotae, deretini, sardeates, primesc statutul de *civitas* chiar în momentul în care triburile sus-menționate îl pierdeau.

La începutul imperiului aceste *civitates* continuau să fie administrate de prefecți militari. În epoca Flaviilor apar funcționari civili — *praepositi* — aleși dintre membrii aristocrației romanizate. Un consiliu format din *principes*, reprezentînd diferitele comunități ale fiecărei *civitates*, a fost constituit în aceeași epocă [12].

---

[7] Caesar, *B.G.*, 5, 1; Titus Livius, 45,26.

[8] Caesar, *B.G.*, 3, 1, 5.

[9] G. Alföldy, *op. cit.*, p. 176.

[10] E. Ritterling, Paully-Wissowa, *RE*, XII, 1925, 1236; R. Syme, in *CAH*, X, 803; A. Betz, *op. cit.*, p. 5; G. Alföldy, *op. cit.*, p. 26.

[11] Plinius, *N. H.*, 3, 139; 3, 142; 3, 143; cf. G. Alföldy, *op. cit.*, p. 36.

[12] Cf. G. Alföldy, *op. cit.*, p. 50 sq.

În aceste condiții autoritățile romane trebuiau să ia măsuri generale pentru a fixa limitele teritoriale ale diferitelor colonii, *canabae* și *civitates*. Modificarea statutului diferitelor triburi, legăturile lor cu coloniile, municipiile și unitățile militare cantonate în regiunea respectivă impuneau o nouă împărțire a teritoriului și a pămînturilor, împărțire adaptată noilor condiții politice și administrative ale Dalmației.

La drept vorbind nu sîntem în posesia nici unui document care să permită cunoașterea precisă a începutului acestei operații cadastrale din vremea lui Augustus. Totuși nu putem crede că profundele schimbări petrecute nu au fost consemnate în documente oficiale. În acest sens, exemplul ardiaeilor este cît se poate de semnificativ. Într-adevăr această populație ilirică, cunoscută de asemenea și sub numele de vardaei, constituise în secolul al II-lea î. e. n. o puternică confederație. Zdrobiți de romani în 168/167, ardiaeii au fost împinși către așezarea lor primitivă, la gurile Narentei. La sfîrșitul Republicii, ei locuiau pe coastă între Narona și Dalmati de unde au fost împinși o dată mai mult spre regiunea neprimitoare a Alpilor Dinarici [13]. Desigur romanii, care tocmai se instalaseră la Narona, unde se constată prezența unui *conventus civium Romanorum*, aveau nevoie de pămînturile lor.

Într-adevăr toate noile colonii întemeiate pe coasta dalmată au fost întovărășite de o deplasare a populației indigene pentru a lăsa loc liber noilor veniți. Astfel a fost cazul *pleraeilor* al căror teritoriu se întindea pe coasta dalmată, de la gurile Narentei spre sud. Învinși de Fulvius Flaccus în 135 î. e. n., ei continuau totuși să fie grupați, spre sfîrșitul Republicii, în propria lor *civitas*. Aceasta dispare în epoca lui Augustus. Teritoriul lor a fost împărțit între coloniile Narona, Epidaurum și Risinium [14].

Întemeierea coloniei de la Scodra în epoca lui Augustus a atras după sine dispariția altor două civitates : prima aparținînd labeatilor, a doua aceea a „proprie dicti Illyrii". Mai spre sud, întemeierea orașelor Acruvium, Butua, Olcinium și Lissus coincide cu dispariția cetății taulantiilor [15].

Exemplul scordiscilor este și mai grăitor. Această populație celtică, care locuia în bazinul inferior al Savei, își întinsese teritoriul spre Tracia și Macedonia. După Strabon, ei cuceriseră toată zona Moravei. În secolul al II-lea î. e. n. pămînturile lor se aflau între traci și iliri. Învinși de mai multe ori în cursul secolului al II-lea și I î. e. n., scordiscii nu mai sînt menționați în epoca imperială. Singura *civitas*, care le poartă numele, se află în provincia Pannoniei inferioare, în regiunea Sirmiului. Din această regiune provine și o inscripție menționînd un *princeps* și un *praefectus* al acestei *civitas* scordisce. Teritoriul lor fu împărțit în mai multe *civitates*, aceea a celegerilor în Moesia și a dindarilor în Dalmația. Teritoriul scordiscilor a suferit astfel o mare prefacere, îndeosebi după victoria lui P. Cornelius Scipio Asiagenus în anul 88 î. e. n. Astfel redus, teri-

[13] Strabo, 7,5,5 ; Appianus, *Ill.*, 10 ; cf. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, VI, Ak. d. Wiss. in Wien, Phil. — hist. Kl., Viena, 1933, p. 23 sq.

[14] Appianus, *Ill.*, Plinius, *N.H.*, 3, 144 ; cf. C. Patsch, *op. cit.*, p. 23.

[15] Polybius, 29, 2, 5 ; Titus Livius, 43, 19 ; Plinius, *N.H.*, 3, 144 ; cf. G. Alföldy, *op. cit.*, p. 49.

toriul lor a fost transformat în provincie romană după campania lui Tiberiu din anul 15 î. e. n.[16].

Seria acestor exemple ar putea fi îmbogăţită. Este deci foarte probabil ca încă din epoca lui Augustus, care stabilise în Dalmaţia legiunile VIII, IX, XI, XV şi XX[17], să se fi luat primele măsuri în vederea organizării teritoriului dalmat. E drept că primele documente privind hotărniciile din Liburnia meridională datează din primii ani de domnie ai lui Tiberiu. Cel puţin în parte, operaţia cadastrală trebuise totuşi să înceapă din epoca augustului său înaintaş. Numele lui P. Cornelius Dolabella, *legat* al Dalmaţiei între anii 14—18, revine de mai multe ori în inscripţiile cadastrale din secolul I. Tot în epoca conducerii sale au fost construite cîteva din cele mai importante drumuri care străbăteau provincia, legînd oraşele de pe coastă cu centrele militare şi administrative din Illyricum[18]. Lucrările de cadastru executate sub îngrijirea sa nu sînt mai puţin importante. Cunoaştem de pildă că teritoriul *asseriaţilor* a fost stabilit în vremea lui Tiberiu pe baza unei *forma Dolabelliana*. Litigiile teritoriale care obligară pe A. Ducenus Geminus şi M. Pompeius Silvanus, legaţi ai Dalmaţiei în vremea lui Neron şi Vespasian, să intervină pentru a preciza definitiv teritoriul asseriaţilor, ne permit pe de altă parte, să cunoaştem mai bine tehnica juridică a unei asemenea operaţii.

Primele lucrări de delimitare cadastrală au fost executate de cadre militare. În cazul litigiului între asseriaţi şi sindrini, Geminus însărcină pe centurionul Q. Aebutius Liberalis de a revizui pe teren limitele stabilite sub Dolabella[19]. Acest ofiţer este cunoscut ca topograf din două inscripţii cu privire la un litigiu între neditae şi corinienses. De astă dată el însoţeşte pe un alt specialist, A. Resius Maximus. Primul din aceste două documente arată că limitele teritoriului trebuiau să revină la cele fixate încă în vremea lui Dolabella de Geminus, princeps posterior al legiunii a VII-a[20].

Cea de-a doua inscripţie, ce se referă la hotărnicia dintre neditae şi corinienses, nu mai aminteşte operaţia cadastrală efectuată de Geminus. După cît se pare, a fost necesară o nouă verificare de teren. De altfel, cei doi ingineri hotarnici, de care dispunea guvernatorul Dalmaţiei din epoca lui Neron, nu erau persoane lipsite de importanţă. Numele lui Q. Aebutius Liberalis este cunoscut şi printr-o dedicaţie a lui Seneca.

Specialiştilor militari le revenea deci, la începutul primului secol, sarcina de a delimita teritoriile oraşelor şi comunităţilor dalmate. În epoca lui Caligula, în cazul litigiului între onastini şi narestini, L. Trebius Secundus, *praefectus castrorum* al celei de a VII-a legiuni, a fost acela care a fost însărcinat de L. Volusius Saturninus, legat al Dalmaţiei să aşeze pietrele de hotar (*cippi*), care marcau limitele teritoriilor celor două comunităţi[21]. Un alt document emis de acelaşi legat menţionează numele a trei ofiţeri, Vibulius T..., Lucius Salvius şi M. Suetus, centu-

[16] Strabo, 7, 5, 12; cf. G. Alföldy, în *Acta Antiqua*, XII, 1—2, 1964, p. 108.

[17] Cf. E. Ritterling, Paully-Wissowa, *RE*, XII, 1642, 1665, 1690, 1747, 1770.

[18] D. Rendić-Miočević, *Akte des IV. Kongress für gr. und lat. Epigraphik*, Oesterr. Ak. d. Wiss., Viena, 1964, p. 338 sq.

[19] Dessau, *ILS*, 9379.

[20] Dessau, *ILS*, 5953 şi 5953 a.

[21] Dessau, *ILS*, 5948.

rioni ai celor de a VIII-a şi a XI-a legiuni, *iudices dati*, însărcinaţi să stabilească limitele a două comunităţi al căror nume nu s-a păstrat [22]. Aceiaşi narestini sînt amintiţi încă o dată cu ocazia unui litigiu teritorial cu pituntinii [23]. La ordinul lui L. Calpurnius Piso, legat al Dalmaţiei în epoca lui Claudiu, limitele fixate în vremea lui Volusius Saturninus au fost reexaminate şi reconfirmate de C. Marius Maternus, centurion al celei de a VII-a legiuni [24]. Un alt ofiţer al aceleiaşi legiuni, M. Coelius, a fost însărcinat de legatul L. Arruntius Scribonianus, să precizeze limitele teritoriale aparţinînd sapuaţilor şi [la]matinilor şi să aşeze pietrele de hotar (*cippi*) respective [25]. Este neîndoios că ofiţerii desemnaţi pentru asemenea lucrări aveau sub odinele lor tehnicieni militari ca Maximus Dasantis, mensor coh. I. Asturum, de origine dalmată [26].

Cîţiva ani mai tîrziu, în epoca lui Vespasian vor apărea judecătorii civili, aleşi dintre cetăţenii romani din Dalmaţia. M. Pompeius Silvanus, legat al Dalmaţiei în anul 69, desemnă cinci arbitri pentru a hotărî în litigiul teritorial iscat între oraşele Asseria şi Alveria [27]. Existau cu siguranţă şi topometri *civilimensores*, care trebuiau să asigure lucrările tehnice de hotărnicii.

Fără îndoială că unul din aceşti topometri civili a limitat, într-o epocă ulterioară, pămînturile ortoplinilor şi ale parentinilor [28].

Din păcate, cu cîteva excepţii, avem puţine date cu privire la hotarele teritoriului oraşelor — colonii sau municipii dalmate — ca şi asupra teritoriului legiunilor şi trupelor auxiliare. În ciuda faptului că în epoca lui Augustus nu există nici o *colonia deducta* în Dalmaţia, este sigur că toate oraşele romane au fost înzestrate cu terenuri agricole şi păşuni, luate pe seama vechilor proprietăţi obşteşti ale triburilor dalmate, proprietăţi ale căror hotare şi organizare suferiseră adînci transformări. În această privinţă, sîntem mai bine informaţi despre condiţiile care au determinat organizarea coloniei de la Iader, considerată pe drept cuvînt ca unul din cele mai importante centre urbane de pe coasta dalmată, după Salona şi Narenta. Este foarte probabil că, înainte chiar de întemeierea acestei colonii, să fi existat aici un *conventus civium Romanorum*, stabilit printre iadestini a căror participare, alături de Caesar, în războiul civil este binecunoscută. Numai în urma războiului din anii 35—33 î. e. n. a fost întemeiată colonia de la Iader [29]. O inscripţie menţionează construcţia zidurilor de apărare a oraşului de către Augustus, considerat pe drept ca *parens coloniae* [30]. Membrii fostului conventus primiră dreptul italic potrivit legii *Iulia municipalis*. În afară de faptul că solul provincial nu devenea proprietate quiritară şi că noii proprietari trebuiau astfel să plătească *tributum soli* pe loturile lor, teritoriul noilor colonii dalmate a fost organizat după normele în vigoare la începutul imperiului. Acei *curatores* desemnaţi de Augustus, procedaseră, cu concursul aşa-numiţi-

[22] Dessau, *ILS*, 5949.
[23] Dessau, ILS, 5952.
[24] *CIL*, III, 12794.
[25] Dessau, *ILS*, 5950.
[26] *CIL*, XIII, 6538.
[27] Dessau, *ILS*, 5951.
[28] Dessau, *ILS*, 5953^{b}.
[29] G. Alföldy, *op. cit.*, p. 78.
[30] *CIL*, III, 13264.

lor *agrimensores*, la lucrările pregătitoare de hotărnicie, urmate de delimitarea propriu-zisă a terenului cultivabil. Înconjurat de ziduri ridicate în epoca lui Augustus, Iaderul a fost zidit după un plan unitar. Sistemul *cardo maximus* și *decumanus maximus* este încă vizibil pe planul orașului. Sistemul *centuriației* a fost aplicat atît teritoriului urban cît și insulelor învecinate [31]. O parte din teritoriu a rămas în afara zonei împărțită în centurii (*in jugeribus*) și a fost împărțită în fîșii mai mult sau mai puțin întinse (*in praecisuris et laciniis*). Trebuie să fi existat și *loca relicta*, rămase dincolo de limitele loturilor date (*extra limitum ordinationem*), sau *subcessiva* care serveau probabil la o eventuală creștere a coloniei.

Dosarul Salonei este încă și mai bogat. Discuțiile în jurul datei întemeierii sale s-au prelungit vreme îndelungată. Colonia de la Salona — colonia Iulia Martia Salona — a fost atribuită fie lui Caesar — se știe că acel *conventus civium Romanorum* stabilit în acest oppidum *natura et opere munitum* [32] îi acordase tot sprijinul său — fie lui Augustus în urma campaniei lui Asinius Pollio în anul 39 și a războiului anilor 35—33 î. e. n [33]. La ora actuală aceste discuții au ajuns la o nouă concluzie, confirmată de altfel de cercetările arheologice și de organizarea terenurilor agricole. Fotografia aeriană a fost grăitoare în această privință. Este sigur că au existat două orașe la Salona : primul (*urbs vetus*), ai cărui cetățeni aparțineau tribului tromentina, trebuie să fi reprezentat vechiul *oppidum* salonitan. Ca și Narona și Epidaurum, Salona jucase un rol de mare însemnătate în timpul războaielor civile și primise autonomia de la Caesar. Cel de-al doilea (*urbs nova*) este situat în partea de est a vechiului oraș. Noii săi locuitori aparțineau tribului Sergia, ca și cei din toate celelalte colonii întemeiate [34] în epoca lui Augustus. Ziduri puternice apărau vechiul oraș. Incinta noului oraș Salona va fi construită mult mai tîrziu, foarte probabil pe la 170.

De aceea hotărnicia noii fondații a lui Augustus a trebuit să țină seama de existența vechiului oraș și de incinta sa. Într-adevăr, zidul de răsărit al acestei incinte a constituit *cardo maximus* al centuriației salonitane.

S-a mai putut remarca că *decumanus maximus* coincide cu sectorul incintei de sud al noului oraș, sector ce constituia astfel marginea unei centurii cadastrale [35]. Teritoriul delimitat în felul acesta în epoca lui Augustus nu încetă să crească în cursul primului secol : pe coastă el se întindea de la Tragurium pînă la Oneum, la gurile rîului Cetina (Hippius sau Tilurius).

Teritoriul conventului salonitan a fost stabilit în timpul primului secol. Cîteva inscripții din epoca neroniană par să dovedească că așezările dalmate de la Pituntium, Nerate și Oneum, situate pe podișul Poljica și menționate de către Pliniu ca niște ,,castella'' nu făceau încă parte din teritoriul salonitan. O inscripție indicînd termenii cadastrali — *cardo I* și *decumanus II* — dovedește totuși că, puțin mai tîrziu, acest

---

[31] J. Bredford, *Ancient landscapes. Studies in field archaeology*, Oxford, 1957, p. 178 sq.
[32] Caesar, *B.G.*, 3,9,2.
[33] G. Alföldy, *op. cit.*, p. 99 sq.
[34] Cf. E. Dyggve, *Recherches à Salone*, II, Copenhaga, 1928, p. 138 sq.
[35] Cf. M. Suić, în *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1, 1955, p. 18.

podiş a fost şi el integrat în centuriaţia coloniei de la Salona [36]. În sfîrşit, o nouă delimitare a avut loc în 179. Operaţia trebuie să fi avut oarecare amploare fiindcă documentul respectiv vorbeşte de un *limes publicus* [37].

Hotărniciile efectuate în momentul întemeierii acestor două *conventus*, ca şi *termini positi* din interiorul acestor mari unităţi municipale, care constituiau corolarul necesar acestora, trebuie să se fi executat de asemenea pentru toate celelalte colonii şi municipii dalmate, întemeiate sau organizate în secolul I şi II. În afară de Iader, Salona şi Epidaurum, ale căror începuturi se ridică în timpul lui Caesar, alte colonii au fost întemeiate de Augustus după 33 î. e. n. la Senia, Risinum, Acruvium, Butua, Olcinium, Scodra şi Lissus. Municipiile Aenona, Arba, Clambetae, Corinium, Tarsatica, Vegium şi Ortoplina, datează cam din aceeaşi vreme. Poziţia strategică a tuturor acestor centre urbane, amintirea atitudinii lor în timpul războiului civil, ca şi pericolul răscoalei dalmate din anii 35—33, explică grija deosebită a lui Augustus faţă de organizarea şi apărarea lor [38].

Într-adevăr, incintele multora dintre aceste oraşe au fost ridicate în urma dispoziţiilor sale personale. N-am putea totuşi, afirma că programul teritorial sau cadastral dalmat a fost efectuat dintr-odată. Unele din documentele cadastrale — cele mai importante referindu-se la o veche „forma Dolabelliana" — atestă că numai în epoca lui Tiberiu au fost efectuate primele delimitări exacte între teritoriile diferitelor oraşe-colonii, municipii şi *civitates*. Probabil că pentru a aminti de aceste lucrări oraşele au ţinut să mulţumească guvernatorului care pusese în favoarea lor, ordine în hotărnicia pămînturilor lor.

Alte noi municipii au fost organizate în Dalmaţia în epoca lui Tiberiu (Alvona, Argyruntum, Crexa, Flanona, Lopsica, Varvaria, Absorus şi Nedium) şi a lui Claudiu (Asseria, Curicum, Fertinium, Varvaria, ca şi colonia militară Aequum fondată în 45). Acest program a fost continuat de împăraţii din dinastia Flaviilor care au întemeiat noi municipii în interiorul Dalmaţiei. Oraşele Arupium, Bistue vetus, Bistue nova, Scardona, Pasinum, Doclea şi Rider datează din această epocă. În secolul al II-lea acest program continuă cu noile centre urbane întemeiate de Hadrian (Delminium, Pelva, Salvium şi Splonum, în *conventus Salonitanus*), Marcus Aurelius şi de primii Severi (Magnum, Novae, Diluntum, Municipium S. lîngă Plevlje, Malvesatium, Aquae S. lîngă Sarajevo, Domavia şi Metulum) [39]. Deci, lucrările cadastrului roman au continuat, cu unele întreruperi, în tot cursul secolelor I şi II. Aceasta cu atît mai mult cu cît, în afară de hotărniciile oraşelor şi ale civitatelor dalmate, o grijă deosebită trebuia acordată teritoriilor militare ca şi loturilor agricole date sau cumpărate de veteranii stabiliţi în Dalmaţia.

Lucrările cadastrale în vederea instalării legiunilor romane: legiunea a XI-a Claudia (pînă la plecarea sa în 69); legiunea a XX-a (pînă la plecarea sa în regiunea renană, după dezastrul lui Varus) stabilită la Burnum; legiunea a VII-a Claudia la Tilurium (pînă în 45 după Alföl-

---

[36] *Ibidem*, p. 19.
[37] *CIL*, III, 14239⁴; cf. G. Alföldy, *op. cit.*, p. 106.
[38] G. Alföldy, *op. cit.*, p. 134 sq.
[39] *Ibidem*, p. 200.

dyi, 58 după Ritterling) au trebuit să înceapă foarte devreme. O inscripție din epoca Flaviilor menționează *prata legionis* a castrului de la Burnum[40]. Fără îndoială că legiunea primise și ea propriul său teritoriu care, ca peste tot, fusese luat din proprietatea populației din împrejurimi, asupra căreia apăsa de asemenea și sarcina fiscală a annonei militare. Un document ulterior atestă și apariția proprietății private a militarilor cantonați în Dalmația.

Datorită acestor documente epigrafice și a rezultatelor obținute prin studiul fotografiilor aeriene, sîntem astăzi mai bine informați în privința metodelor folosite de romani pentru înzestrarea orașelor dalmate și a detașamentelor militare cu proprietăți agricole și cu pășuni. Aceste pămînturi, smulse vechilor locuitori, cantonați în civitatele dalmate, trebuiau să contribuie mai mult ca orice alt mijloc, la întărirea acestor noi focare de romanizare. A fost o muncă de lungă durată. Totuși, ca atîtea alte instituții organizate de Roma, cadastrul roman în Dalmația își dovedi destul de repede eficacitatea. Noile focare romane ale acestei provincii, care trebuia să joace cîteva secole mai tîrziu, un rol de primă însemnătate în apărarea imperiului, primiseră chiar de la început, cadrul lor teritorial și, totodată, temeiul avîntului lor.

LES DÉLIMITATIONS DES TERRES DANS LA PROVINCE ROMAINE DE DALMATIE

La version française de cet article sera publiée dans le volume dédié en hommage à Mr. Marcel Renard (*Latomus*, sous presse).

---

[40] *CIL*, III, 13250.

UN MIC TEZAUR DE DENARI ROMANI IMPERIALI DESCOPERIT LA GHINDĂOANI (JUD. NEAMȚ)

DE

GH. POENARU BORDEA,
VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA (Piatra-Neamț)
și ALEXANDRU ARTIMON (Suceava)

Fiind informați de existența unei descoperiri monetare în aprilie 1967, ne-am deplasat la Ghindăoani[1]. O parte din monede, zece la număr, fuseseră achiziționate încă din 1959 de Muzeul din Tîrgu-Neamț[2] fără ca măcar descoperirea să fi fost semnalată. De la săteanul Gheorghe Simion am aflat că, pe lîngă monedele vîndute fostului director al muzeului, D. Constantinescu, el mai poseda, încă de la acea dată, restul de 15 monede, care au fost achiziționate pe loc, completîndu-se astfel întregul lot.

Monedele în totalitatea lor denari de argint de epocă romană imperială, au fost aflate, după declarațiile descoperitorului, în grădina sa, între anii 1956—1959, în decursul primăverilor, cu prilejul săpării terenului.

La cele 25 de monede mai înainte amintite, care au intrat în colecția numismatică a Muzeului din Tîrgu-Neamț, au venit să se adauge încă patru exemplare, descoperite în același loc tot de Gh. Simion în toamna anului 1967 și care au ajuns în posesia lui Ion Necșoiu. Acesta a avut bunăvoința să le cedeze în vederea studierii și publicării tezaurului.

În prezent sîntem, deci, în posesia tuturor datelor referitoare la cei 29 de denari descoperiți la Ghindăoani.

Locul de descoperire se află situat la extremitatea de sud-vest a satului, în apropierea drumului de țară spre comuna Crăcăoani, așezată pe șoseaua Piatra-Neamț — Tîrgu-Neamț (fig. 1). Grădina lui Gh. Simion se află pe panta dealului Ghindău.

Încercarea noastră de a detecta la suprafața terenului urme arheologice pentru a putea preciza contextul descoperirii nu a dat rezultate pozitive. S-a descoperit un fragment ceramic greu încadrabil cu oarecare precizie, dar care este oricum mult mai tîrziu, fiind apropiat în timp de vremurile moderne, eventual secolele XVII-XVIII.

[1] Semnalată acum și în cronica redactată de B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 178, nr. 58, tot după informațiile noastre.

[2] Chitanța de achiziționare în posesia descoperitorului concorda cu declarațiile sale.

Sub rezerva unui sondaj şi a cercetării temeinice de suprafaţă a zonei din punct de vedere arheologic, în viitor, care ar putea duce la descoperirea unor noi monede şi la precizarea dacă a existat ori nu în locul respectiv sau în preajmă, o locuire antică contemporană tezaurului pe care-l publicăm, amintim aici că aşezarea cea mai apropiată, datînd din secolele II-III e.n. a fost descoperită la Ocea, la circa 8 km, în direcţia NE [3].

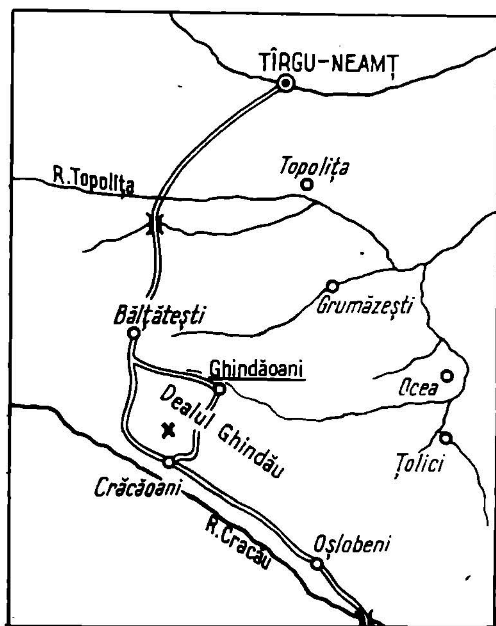

Fig. 1. — Harta cu împrejurimile imediate ale locului de descoperire.

Apariţia unor denari din epoca romană imperială la Ghindăoani este departe de a constitui o surpriză. Tezaurul face parte din seria de tezaure monetare descoperite la nord de Piatra-Neamţ.

Dintre acestea erau mai de mult cunoscute tezaurele de la Bălăneşti[4], Vlădiceni[5], Bozieni, Dulceşti şi Văleni[6], la care a venit apoi să

[3] Un sondaj a fost executat în această localitate de către I. Mitrea şi Al. Artimon. Rezultatele sînt încă inedite.

[4] B. Mitrea, *op. cit*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 158, nr. 11 = *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 605.

[5] D. Tudor, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Munteneşti*, în *SCŞIaşi*, 3—4, 1954, p. 386, nota 2, după o comunicare de la C. Matasă, tezaurul s-a dispersat, doar 74 de exemplare intrînd în muzeu.

[6] B. Mitrea, *Contribuţii numismatice la istoria triburilor daco-getice în a doua jumătate a secolului II e.n.*, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 161, primele două din grupa 1 (ştiri vagi şi rezumative); despre al treilea se cunoaşte numele împăratului sub care este emisă moneda încheind lotul; tot la Bozieni a mai apărut un tezaur care se încheie însă în secolul I e.n.; pentru acesta vezi semnal rea la B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, XVI, 1965, 3, p. 612—613, nr. 37 = *Dacia*, N.S. IX, 1965, p. 495; idem în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 420, nr. 19 = *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 407, vezi la noi mai jos notele 22—24; cf. pentru tezaurele din această zonă V. Mihăilescu-Bîrliba, *Noi descoperiri de monede imperiale romane la Piatra-Neamţ*, în *SCN*, IV, 1968 (sub tipar).

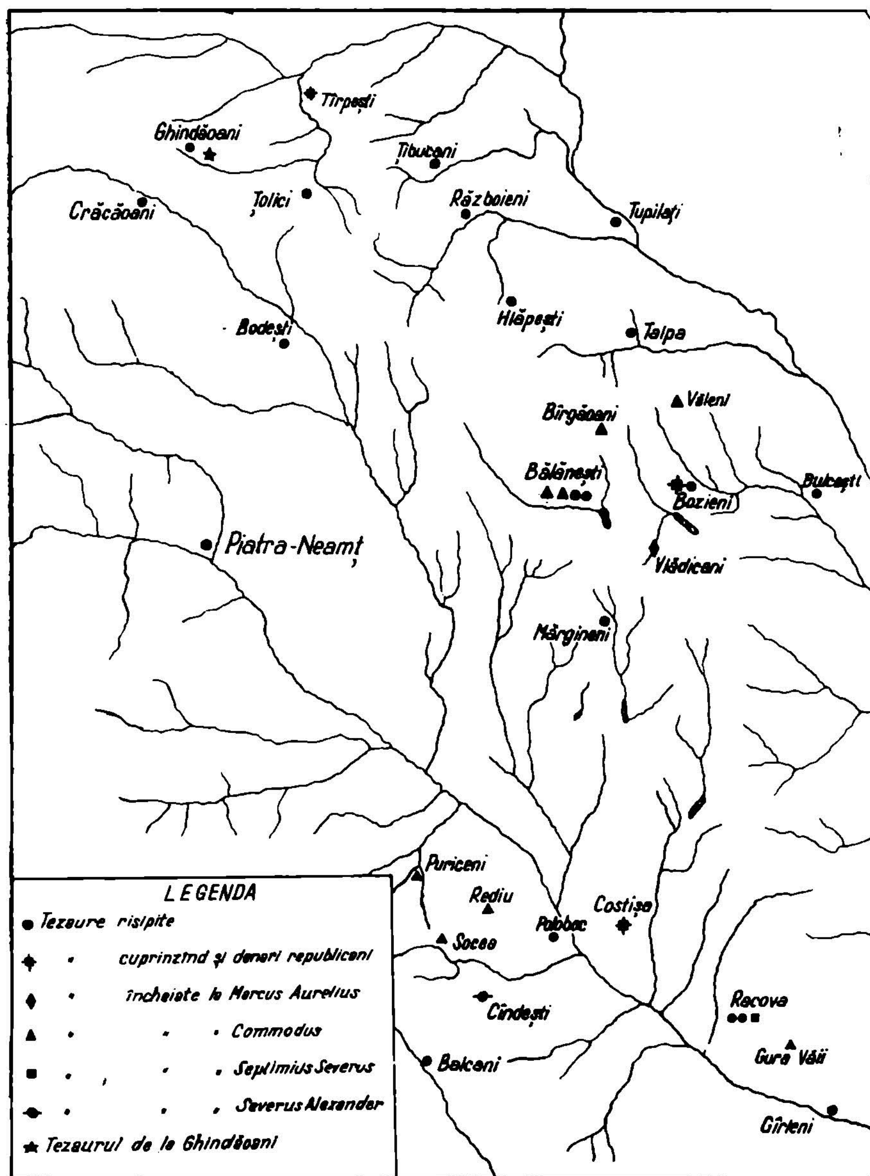

Fig. 2. — Harta tezaurelor de denari romani imperiali descoperite între Siret şi Piatra-Neamţ.

se adauge tezaurul de la Bîrgăoani[7] (fig. 2). Pe lîngă tezaurul a cărui publicare o întreprindem, mai posedăm informaţii despre existenţa şi

[7] B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 420, nr. 18=*Dacia*, N.S., X, 1966, p. 406; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Noi descoperiri de tezaure imperiale romane la Piatra-Neamţ*, în *Carpica*, Bacău, 1, 1968 (sub tipar); tot în legătură cu acest tezaur, idem, *O problemă de statistică numismatică*, comunicare la Societatea numismatică română, noiembrie 1967; idem, *O problemă numis-*

a altor descoperiri similare, aflate toate la nord de Bîrgăoani. Socotim utilă semnalarea lor, pentru prima dată, chiar înainte de studiu, căci se cîştigă astfel noi şi preţioase jaloane despre circulaţia şi tezaurizarea denarilor imperiali romani, într-o zonă destul de largă, reprezentînd o împingere spre nord a cunoştinţelor noastre cu aproximativ 30 de km. Cercetarea noastră a dus la obţinerea de informaţii despre încă opt tezaure, tot de denari romani de epocă imperială, aflate în anii care au precedat al doilea război mondial şi care nu au putut fi recuperate. De la nord la sud acestea sînt: Ţibucani, Ţolici, Crăcăoani, Tupilaţi, Războieni, Hlăpeşti, Bodeşti şi Talpa[8].

Totuşi tezaurul nostru nu reprezintă, aşa cum ar părea, cea mai nordică descoperire din zona de la vest de Siret, din categoria tezaurelor din partea centrală a Moldovei, distinctă de cealaltă categorie reprezentată de tezaurele din nordul Moldovei[9]. Ne referim la un alt tezaur aflat cu cîţiva ani în urmă la Tîrpeşti, din care un lot important se află în colecţia Muzeului din Tîrgu-Neamţ [10], în timp ce un alt lot, asupra căruia nu posedăm informaţiile dorite, se află în prezent la Muzeul sătesc din localitatea de descoperire [11].

Pe de altă parte tot în comuna Ghindăoani, în partea ei de nord-est, au mai fost descoperite alte monede imperiale, tot de argint, găsite de Gh. Leonte în anii dinainte de război, din care şapte au fost un timp la şcoala din Crăcăoani, apoi pierdute. Mai de curînd, s-au mai găsit acolo cîteva monede din care am putut examina cinci exemplare[12]. Oricum, aceste date, chiar incomplete, aflate în cursul anchetei întreprinse la faţa locului, conturează cu destulă precizie existenţa unui alt tezaur pe teritoriul aceleiaşi comune.

---

matică în legătură cu unele descoperiri de tezaure imperiale romane, comunicare la a IV-a Sesiune ştiinţifică a muzeelor, februarie 1968.

[8] Informaţii din notele manuscrise ale lui C. Matasă. Pentru Crăcăoani vezi şi mai jos nota 12.

[9] B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 165—167.

[10] O monedă izolată, denar emis în timpul lui Hadrian, a fost semnalată la B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 222, nr. 43 = *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 539, după o informaţie primită de la Silvia Marinescu-Bîlcu. Lotul aflat în Muzeul din Tîrgu-Neamţ şi făcînd parte din tezaur, a cărei legătură cu moneda de mai sus nu o cunoaştem, are următoarea componenţă, după o primă examinare făcută de Al. Artimon: denari republicani — 6 ex., Marc Antonius — 9 ex., Vespasian — 2 ex., Nerva — 1 ex., Traian — 8 ex., Hadrian — 4 ex., Antoninus Pius — 5 ex., Faustina I — 3 ex., Marc Aurelius — 2 ex., L. Verus — 1 ex., Faustina II — 2 ex., Commodus — 1 ex.

[11] Un alt lot s-a aflat o vreme la Bucureşti la S. Marinescu-Bîlcu, care pregăteşte publicarea tezaurului. În prezent acest lot se află tot la Muzeul din Tîrgu-Neamţ, completînd lotul deja existent acolo.

[12] Monedele păstrate la Muzeul din Tîrgu-Neamţ cu menţiunea Ghindăoani, fără detalii de provenienţă, pe care le-am putut stabili la faţa locului, se deosebesc prin starea lor de conservare mai bună decît a celor din tezaurul pe care îl publicăm. Două dintre ele fuseseră notate de prof. M. David din localitate, care pregăteşte monografia comunei. Cele cinci exemplare examinate de noi sînt de la: Vespasian — 1 ex., Hadrian — 1 ex., Faustina I — 1 ex., Crispina — 1 ex., Elagabal sau Severus Alexander — 1 ex. Se pune problema dacă nu cumva monedele pe care s-a întemeiat informaţia despre existenţa unui tezaur monetar la Crăcăoani erau în realitate tocmai cele descoperite la Ghindăoani, caz în care nu am mai trebui să luăm în consideraţie un tezaur la Crăcăoani. Cum nu avem însă o certitudine într-un sens sau altul, păstrăm, cu rezerve serioase, Crăcăoani pe lista descoperirilor de tezaure de monede romane imperiale la nord de Piatra-Neamţ; cf. B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 178, nr. 62.

După această încercare de încadrare a micului nostru tezaur în contextul descoperirilor monetare din zona nordică a grupei de tezaure de la vest de Siret, cu care prilej am semnalat şi cîteva date noi, dăm în continuare lista-inventar a monedelor ce-l alcătuiesc, cu datele tehnice esenţiale:

1. *Hadrian*
   AR.↓. Greut. 2,69 g, diam. 18 mm.
   Cohen², 762; RIC, II, p. 368, nr. 244 (a), anul 134–139.
   Tocită, rv. cu aspect mai tocit; lipsă un mic fragment.
2. *Hadrian*
   AR.↓. Greut. 2,58 g, diam. 17 mm.
   Cohen², 765; *RIC*, II, p. 368, nr. 244 (d); anul 134–138.
   Tocită, rv. cu aspect mai tocit.
3. *Hadrian*
   AR.↓. Greut. 2,57 g, diam. 18 mm.
   Cohen², 1329; *RIC*, II, p. 371, nr. 267 (d); anul 134–138.
   Tocită; lipsă două mici fragmente.
4. *Antoninus Pius*
   AR.↓. Greut. 2,57 g, diam. 18 mm.
   Cohen², 14; *BMC*, 175; *RIC*, III, p. 33, nr. 61; anul 140–143.
   Tocită; rv. cu aspect mai tocit; perforată.
5. *Antoninus Pius*
   AR.↑. Greut. 2,12 g, diam. 18 mm.
   Cohen², 437; *RIC*, III, p. 39, nr. 111 (d); anul 143–144.
   Tocită; rv. cu aspect mai tocit.
6. *Antoninus Pius*
   AR.↓. Greut. 1,29 g, diam. 18 mm.
   Cohen² (?) *BMC*, 619; *RIC* (?); anul 147–8 (?).
   Tocită; lipsă cca. 1/3.
7. *Antoninus Pius*
   AR.↓. Greut. 2,46 g, diam. 19 mm.
   Cohen², 582; *RIC*, III, p. 50, nr. 200 (c); anul 150–151.
   Tocită.
8. *Antoninus Pius*
   AR.↑. Greut. 2,46 g, diam. 18 mm.
   Cohen², 288; *BMC*, 765; *RIC*, III, p. 51, nr. 204; anul 151–152.
   Tocită; lipsă un mic fragment.
9. *Antoninus Pius*
   AR.↓. Greut. 2,21 g, diam. 17 mm.
   Cohen², 292; *BMC*, 832; *RIC*, III, p. 55, nr. 239; anul 154–155.
   Tocită; lipsă un fragment.
10. *Antoninus Pius*
    AR.↓. Greut. 2,58 g, diam. 18 mm.
    Cohen², 292; *BMC*, 832; *RIC*, III, p. 55, nr. 239; anul 154–155.
    Tocită; formă uşor ovală; rău centrată.
11. *Antoninus Pius.*
    AR.↓. Greut. 2,72 g, diam. 18 mm.
    Cohen², 1022; *BMC*, 881; *RIC*, III, p. 57, nr. 263; anul 156–157.
    Tocită.

12. *Antoninus Pius*
AR.↓. Greut. 2,59 g, diam. 18 mm.
Cohen[2], 344 ; *RIC*, III, p. 43, nr. 136 ; anul 145–161.
Tocită.

13. *Antoninus Pius* : *Faustina I* (*Diva*)
AR.↓. Greut. 2,60 g, diam. 18 mm.
Cohen[2], 5 ; *RIC*, III, p. 70, nr. 348 ; anul după 141.
Foarte tocită.

14. *M. Aurelius*
AR.↓. Greut. 2,36 g, diam. 18 mm.
Cohen[2], 43 ; *BMC*, 216 ; *RIC*, III, p. 218, nr. 63 ; anul 162–163.
Tocită, rv. cu aspect mai tocit.

15. *M. Aurelius*
AR.↓. Greut. 2,40 g, diam. 18 mm.
Cohen[2], 8 ; *RIC*, III, p. 219, nr. 78 ; anul 163–164.
Tocită ; lipsă un fragment.

16. *M. Aurelius* : *Lucius Verus*
AR.↓. Greut. 2,68 g, diam. 18 mm.
Cohen[2], 126 ; *BMC*, 426 ; *RIC*, III, p. 259, nr. 561 ; anul 165–166.
Tocită.

17. *M. Aurelius*
AR.↑. Greut. 2,40 g, diam. 18 mm.
Cohen[2], 178 ; *RIC*, III, p. 229, nr. 203 ; anul 168–169.
Tocită.

18. *M. Aurelius*
AR.↓. Greut. 2,49 g, diam. 18 mm.
Cohen[2], 178 ; *RIC* , III, p. 229, nr. 203 ; anul 168–169.
Tocită.

19. *M. Aurelius*
AR.↑. Greut. 2,40 g, diam. 19 mm.
? Cohen[2], 937 ; *RIC*, III, p. 241, nr. 356 ; anul dec. 176 — toamnă 177.
Tocită.

20. *M. Aurelius* : *Antoninus Pius* (*Divus*)
AR.↑. Greut. 2,26 g, diam. 19 mm.
Cohen[2], 154 ; *RIC*, III, p. 247, nr. 429.
Tocită ; rv. cu aspect mai tocit.

21. *M. Aurelius* : *Faustina II*.
AR.↓. Greut. 2,20 g, diam. 20 mm.
Cohen[2], 99 ; *RIC*, III, p. 269, nr. 677.
Tocită, lipsă un mic fragment.

22. *M. Aurelius* : *Faustina II*
AR.↓. Greut. 2,30 g, diam. 18 mm.
Cohen[2], 99 ; *RIC*, III, p. 269, nr. 677.
Tocită, rv. cu aspect mai tocit.

23. *Commodus*
AR.↗. Greut. 2,05 g, diam. 19 mm.
Cohen[2], 457 ; *RIC*, III, p. 375, nr. 88, var. leg. av ; anul 184.
Tocită, lipsă două mici fragmente.

24. *Commodus*
AR.↙. Greut. 1,77 g, diam. 18 mm.
Cohen^2, 460; *RIC*, III, p. 375, nr. 90; anul 184.
Tocită, rv. cu aspect mai tocit; lipsă un mic fragment.

25. *Commodus*
AR.↖. Greut. 1,85 g, diam. 17 mm.
Cohen^2, 555, bis; *RIC*, III, p. 389, nr. 212; anul 190.
Tocită; av. cu aspect mai tocit.

26. *Commodus*
AR.↑. Greut. 1,90 g, diam. 17 mm.
Cohen^2, 358; *BMC*, p. 745, nr. 302; *RIC*, III, p. 391, nr. 222; anul dec. 190—dec. 191.
Tocită.

27. *Commodus*
AR.↑. Greut. 2,40 g, diam. 17 mm.
Cohen^2, 343; *RIC*, III, p. 395, nr. 248; anul 192.
Tocită, av. cu aspect mai tocit.

28. *Pertinax*
AR.↑. Greut. 2,28 g, diam. 18 mm.
Cohen^2, 37; *RIC*, IV, p. 8, nr. 9, anul 1 ian. — 28 martie 193.
Tocită, rv. cu aspect mai tocit.

29. *Clodius Albinus*
AR.↓. Greut. 1,90 g, diam. 19 mm.
Cohen^2, 58; *RIC*, IV, p. 44, nr. 1; anul 193.
Tocită.

Urmărind componența tezaurului și problema etapelor sale de alcătuire, constatăm că denarii ce-l alcătuiesc încep cu emisiuni din vremea lui Hadrian și se încheie cu emisiuni din vremea lui Pertinax și Clodius Albinus. Observăm că monedele de la Hadrian, 3 exemplare, cu care începe cronologic tezaurul nostru, aparțin perioadei de sfîrșit a domniei, 134-138 e. n.[13]. Acumularea se încheie, după cum reiese din aceeași listă-inventar, cu denari de la Pertinax și Clodius Albinus din același an, 193 e. n. Așa stînd lucrurile, tezaurul se poate clasifica în grupa mai mare de tezaure cunoscute în Moldova, care se încheie cu denari emiși la începutul domniei lui Septimiu Sever[14]. Nu avem temeiuri, în lipsa unor descoperiri similare, să considerăm că tezaurul nostru forma un caz aparte, pentru care ar trebui găsită o altă explicație. Aceasta, cu atît mai mult cu cît nu este exclus ca din aceeași descoperire monetară să mai apară în viitor și alte exemplare. Cu mici rezerve, putem considera totuși, că lotul pe care-l publicăm are în componența sa dacă nu chiar ultima monedă, denari reprezentînd ultima perioadă de acumulare[15].

---

[13] Se observă că în general tezaurele care se încheie în timpul domniei lui Commodus sau la începutul domniei lui Septimius Severus încep de obicei, atunci cînd se cunoaște prima monedă cu exemplare emise în timpul domniilor lui Nero sau Vespasian, vezi B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 165—167. Această observație se verifică și în cazul altor tezaure apărute în Moldova mai de curînd, V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, în *SCN*, IV, 1968 (sub tipar).

[14] B. Mitrea, *loc. cit.*

[15] Vezi acum recent, o ultimă exprimare a unei teze, formulată parțial și în alte lucrări ale lui B. Mitrea (B. Mitrea și Emilia Zaharia, *Descoperirea monetară de la Oboroceni* (*r. Pașcani, reg.*

Repartizînd pe împăraţi şi membri familiilor imperiale exemplarele noastre, am fost conduşi la unele încheieri, în ceea ce priveşte calculul procentual, demne de a fi semnalate. Astfel, lui Hadrian (117—138 e. n.), care este reprezentat prin 3 exemplare din perioada 134—138 e. n., îi corespunde 10,34%, ceea ce pentru cei 4 ani de domnie este un procent destul de ridicat. Dacă privim tot din punct de vedere al compoziţiei procentuale celelalte monede, avem pentru Antoninus Pius (138—161 e. n.), 10 exemplare, 34,49%, pentru Marcus Aurelius (161—180 e. n.), 9 exemplare, 31,03%, la Commodus (180—192 e. n.), 5 exemplare, 17,24%, iar Pertinax şi Clodius Albinus (193 e. n.) reprezentaţi prin cîte o monedă, acelaşi procentaj, 3,45%. Aceste procente arată o omogenitate a prezenţei monedelor tezaurului nostru în perioada respectivă (134—193 e. n.).

Socotim folositoare prezentarea unui tabel din care să reiasă mai clar, procentual, repartizarea monedelor pe perioadele de timp în care au fost emise:

	Perioada	*Numărul de exemplare*	%
1	Hadrian (134—138 e.n.)	3	10,34
2	Antoninus Pius şi membrii familiei 138—161 e.n.	10	34,49
3	Marcus Aurelius şi membrii familiei 161—180 e.n.	9	31,03
4	Commodus 180—192 e.n., Pertinax şi Clodius Albinus 193 e.n.	7	24,14

Se poate remarca o relativă uniformitate a repartizării procentuale în timp a monedelor noastre şi pare a se impune în consecinţă încheierea că acumularea s-a făcut într-un mod constant. Aceste constatări ne-ar permite să afirmăm că, după toate probabilităţile, acumularea a putut începe încă din ultimii ani de domnie ai lui Hadrian (134—138) sau cel mai tîrziu, din primii ani ai domniei lui Antoninus Pius, după care au venit să se adauge în mod succesiv celelalte exemplare ale tezaurului, fiind însă posibilă şi o altă explicaţie.

În ceea ce priveşte terminarea acumulării şi care, pînă la noi date, rămîne strîns legată de monedele de la Pertinax şi Clodius Albinus, credem că s-a petrecut în primii ani de la urcarea pe tron a lui Septimius

Iaşi) şi importanţa sa istorică, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 86—88) în legătură, cu modul cum se face, urmînd anumite legi ţinînd de statistica matematică şi calculul probabilităţilor, împărţirea în loturi a unei descoperiri monetare. Chiar considerînd că ar exista încă un lot necunoscut de monede la locul descoperirii, în pămînt, iar lotul pe care îl publicăm reprezintă doar o cîtime din total, pe baza consideraţiilor făcute de B. Mitrea putem presupune că în el se află reprezentată limita inferioară din punct de vedere cronologic a tezaurului. Această ipoteză de lucru are nevoie, fireşte, de viitoare confirmări.

Severus. Data *post quem* a tezaurului, ne permite să-l explicăm din punct de vedere istoric, strîns legat de categoria de tezaure îngropate în Moldova la începutul domniei lui Septimius Severus, îngropări cauzate de marile frămîntări din *barbaricum* de la sfîrşitul secolului al II-lea e. n.[16].

Astfel prezentat, tezaurul descoperit la Ghindăoani şi-ar putea găsi locul într-un studiu de sinteză, ori într-un corpus al descoperirilor de tezaure romane din epoca imperiului[17].

Există însă un detaliu frapant asupra căruia se impune să atragem explicit atenţia, chiar dacă strădaniile noastre în a-l explica se vor mărgini la formularea numai a unor conjecturi. Este vorba anume, de greutatea denarilor din tezaur care au, fără excepţie, greutăţi cu mult sub cea normală, de considerat fie între 3 şi 3,14 g, fie între 2,80 şi 3,41 g, cu care se operează la noi de către majoritatea cercetătorilor[18]. Într-adevăr, cea mai grea monedă din tezaur are abia 2,72 g, deci oricum chiar sub limita de 2,80 g. Celelalte au greutăţi cuprinse între această limită şi 1,77 g, eliminînd fireşte din discuţie exemplarul de 1,29 g, din care lipseşte circa 1/3[19]. Denarul prim, este emis în timpul lui Antoninus Pius (mai sus nr. 11), denarul cel mai uşor este emis în timpul lui Commodus (mai sus nr. 24). Cum însă valorile-limită singure luate în consideraţie pot duce la crearea de false impresii, dăm în continuare media greutăţii pentru fiecare perioadă: Hadrian-2,613 g; Antoninus Pius-2,478 g,; Marcus Aurelius-2,387 g; Commodus-1,994 g sau, incluzînd şi exemplarele emise sub Pertinax (2,28 g) şi Clodius Albinus (1,90 g), a căror medie este de 2,021 g, o medie pentru perioada 180—193 de 2,007 g. Media descendentă a greutăţilor urmează curba, în general observată, a scăderii greutăţii şi calităţii metalice a denarului roman în epoca imperială[20], chiar dacă în cazurile respective această scădere a fost observată în cadrul unor tezaure pe care le vom numi normale. Paralelismul celor două curbe este important de notat şi de reţinut.

---

[16] B. Mitrea, *op. cit.*, in *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 171; idem, *La migration des Goths refletée par les trésors de monnaies romaines enfouis en Moldavie*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 229 şi urm. O lărgire a cadrului în articolul aceluiaşi autor din *Arheologia Moldovei*, V, 1967, citat în nota precedentă, p. 91—95.

[17] B. Mitrea, *Per un corpus di ripostigli di monete romane*, *Congresso Internazionale di Numismatica*, sept. 1961, II, *Atti*, Roma, 1965, p. 443—448 şi ca răspuns la o scrisoare a lui C. V Sutherland, idem, *Concerning a „Corpus of Roman Monetary Discoveries'' Intra et Extra Fines Imperii Romani Repertae*, în *Dacia*, N.S., V, 1962, p. 509—514; cf. H. Gebhart, K. Kraft, H. Küthmann, P. R. Franke, K. Christ, *Bemerkungen zur kritischen Neuaufnahme der Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschlahd*, în *JfNG*, VII, 1956, p. 9—76.

[18] Ca să cităm, oarecum la întîmplare, două exemple din opera unui acelaşi cercetător care operează cu ambele diferenţe, vezi D. Protase, *Tezaurul de monede imperiale romane de la Nireş, (r. Dej, reg. Cluj)*, în *SCN*, I, 1957, p. 149—169; D. Protase, A. Zrinyi, *Tezaurul de monede romane de la Cristeşti pe Mureş*, în *Acta Musei Napocensis*, II, Cluj, 1965, p. 257—268.

[19] În afară de acest caz mai avem o monedă perforată (nr. 4), ca şi alte cîteva exemplare din care lipsesc mici fragmente. Aceste lipsuri care micşorează, dar nu prea mult, greutatea monedelor, credem că nu pot duce la alterarea deducţiilor noastre şi de aceea le-am inclus în calcularea mediilor de greutate.

[20] Aceste probleme preocupă în prezent numeroşi cercetători. Din bogata literatură a subiectului amintim studiile semnate de H. J. Kellner, W. Specht, *Feingehalt und Gewicht des römischen Denars. Bemerkungen zu Sture Bolin „State and currency in the Roman Empire to 300 A.D.''*, în *JfNG*, XI, 1961, p. 43—51; or de J. Guey, *L'aloi du denier romain de 177 à 211 après J.C. (étude descriptive)*, în *RN*, seria VI, vol. IV, 1962, p. 73—105, pl. VI; idem, *Peut-on se fier aux essais chimiques? Encore l'aloi du denier romain de 177 à 211 après J.C.*, în *RN*, VII, 1965, p. 110—122, cu numeroase analize chimice şi spectrografice.

Media greutăţii denarului în tezaurul nostru — a cărui greutate totală este de 67,08 g sau eliminînd exemplarul fragmentar, de 65,79 g, greutate cu care operăm de fapt — este de 2, 349 g, reprezentînd o medie extrem de scăzută.

Denari de argint cu greutăţi sub cea normală se găsesc în diferite tezaure într-un procent mai mic sau mai mare[21]. Fără a intra în discuţii prea ample, care urmează a se face desigur în momentul cunoaşterii amănunţite a unui mai mare număr de tezaure, în sensul încercării unor comparaţii între provincia Dacia şi situaţia din *barbaricum*, mai ales pentru lămurirea definitivă a problemelor pe care încercăm să le schiţăm aici, amintim în acest cadru că ceea ce este de natură să intrige nu este fiecare denar de greutate subnormală judecat în parte, ci gruparea lor în acelaşi tezaur, fără alte exemplare cu greutăţi normale sau peste cele normale.

Dacă şi pentru Moldova par a fi acum atestate monetării locale, funcţionînd la sfîrşitul republicii şi începutul imperiului sau numai la începutul imperiului, dar bătînd şi tipuri mai vechi[22], există măcar teoretic posibilitatea efectuării unor imitaţii de denari din epoca imperială în perioada secolelor II-III e. n. Tezaurul nostru ar putea să apară ca o confirmare a descoperirii de la Bozienii de Sus.

Este foarte adevărat că, denarii, pe care am socotit util să-i reproducem integral în fotografii mărite de două ori (fig. 3, 4, 5,) tocmai pentru că ei comportă o discuţie din punctul de vedere mai sus expus, nu se prezintă într-o prea bună stare de conservare şi la prima vedere par să denote un grad accentuat de uzură. Socotim însă că diferenţele foarte mari de greutate, apropiate de cele constatate la Bozieni [23], între o medie, teoretică a denarilor imperiali de greutate normală, între 3,20—3,lo g diferenţe mergînd pînă la 1,43—1,33 g, nu se pot explica, nici în general şi cu atît mai mult în acest caz, prin uzura în procesul de schimb oricît de îndelungat ar fi fost acesta. Exemplarele prezintă numeroase crăpături şi fisuri, pe alocuri din pricina crăpăturii lipsesc mici fragmente de metal, iar la unii dintre denari se poate observa lipsa unor mici zone

---

[21] C. Preda, *Tezaurul cu monede romane imperiale descoperit la Lunguleţu (reg. Bucureşti)*, în *SCN*, III, 1960, p. 487—491. Acest tezaur are în compoziţia sa un număr ridicat de monede sub greutatea normală, cea mai scăzută înregistrată la un denar Faustina I = 2,17 g. La C. Preda, *Tezaurul monetar de la Dîmbău şi tulburările pricinuite de daci în anul 143, sub Antonin Piul*, în *SCN*, I, 1957, p. 114—128, deşi cu majoritatea denarilor de greutate normală, cuprinde pentru perioada care ne interesează şi un denar de la Hadrian de 2,24 g; I. Mititelu, *Două tezaure de monede imperiale romane găsite la Gura Ialomiţei*, în *SCN*, I, 1957, p. 134—147, într-un tezaur cuprinzînd monede de la Vitelius la Commodus de greutate normală şi peste normală, o singură excepţie, un denar de la Marc Aureliu de 2,60 g. Nu putem efectua aici o statistică exhaustivă ce ar putea forma obiectul unui studiu aparte; ne mulţumim să mai dăm un exemplu dintr-o zonă apropiată geografic la V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, în *Carpica*, 1 (sub tipar), în tezaurul descoperit la Bîrgăoani, un exemplar de la Faustina II de 2,12 g. E drept că nu am mai întîlnit exemplare sub 2 g în tezaurele cunoscute de către noi.

[22] M. Chiţescu şi Vasile Ursache, *Notă asupra unui mic tezaur de monede romane de la începutul imperiului, descoperit la Bozieni (r. Roman)*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 705—706, asupra căruia o revenire a Mariei Chiţescu, *Unele consideraţii pe marginea contrafacerii monedei romane în Dacia, bazate pe o recentă descoperire din Moldova*, în *SCN*, IV, 1968 (sub tipar.)

[23] M. Chiţescu şi V. Ursache, *op. cit.*, p. 705. În tezaurul descoperit la Bozieni denarii recuperaţi au următoarele greutăţi: nr. 1=2,45 g, numerele 2, 3=2,70 g (unul fragmentar), nr. 4—12 = 2,44 g, 2,70 g, 2,18 g, 2,23 g, 1,77 g, restul monedelor sînt fragmentare, nr. 13 = =2,29 g.

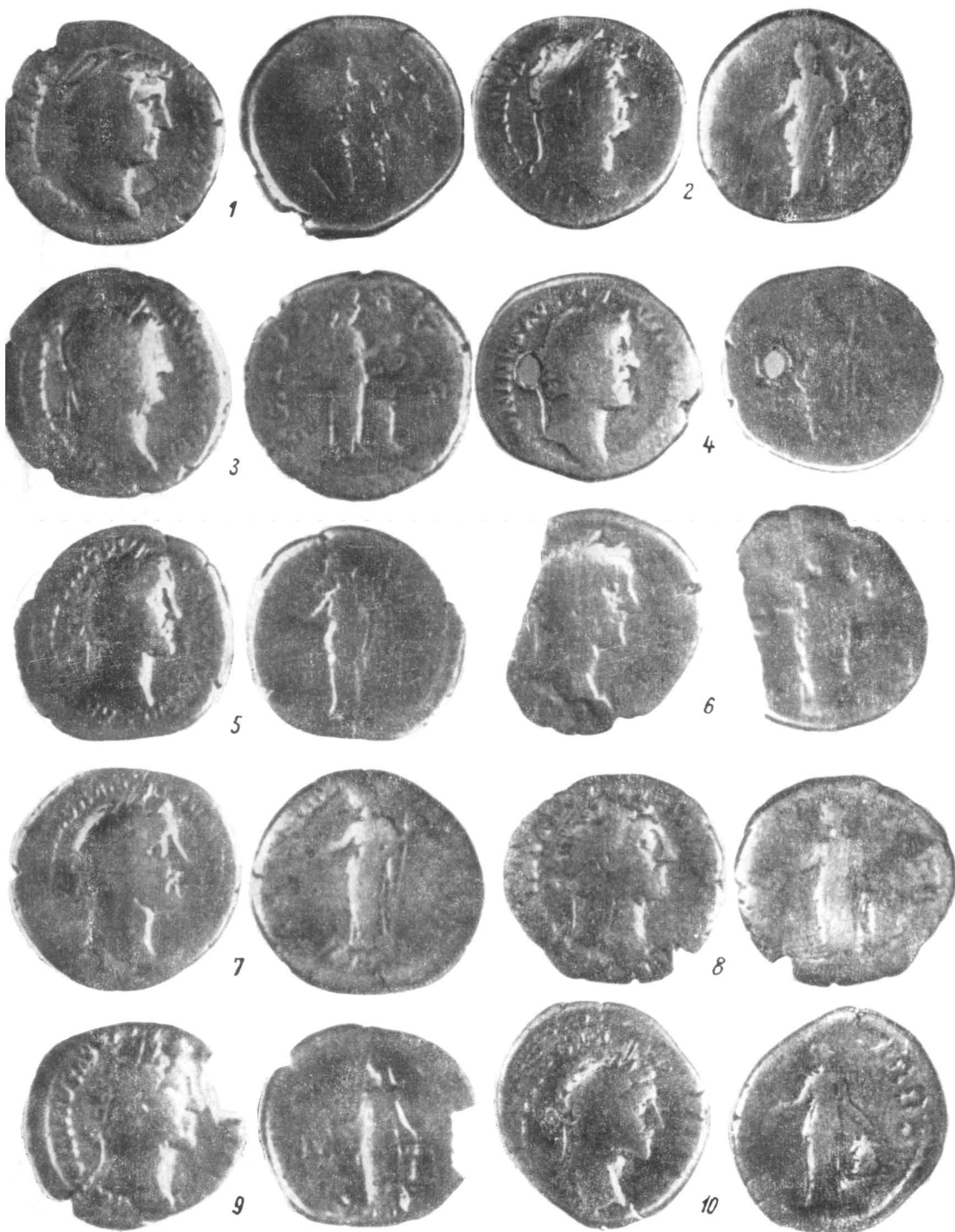

Fig. 3. — Monede descoperite la Ghindăoani (nr. *1–10*).

Fig. 4. — Monede descoperite la Ghindăoani (nr. *11—20*).

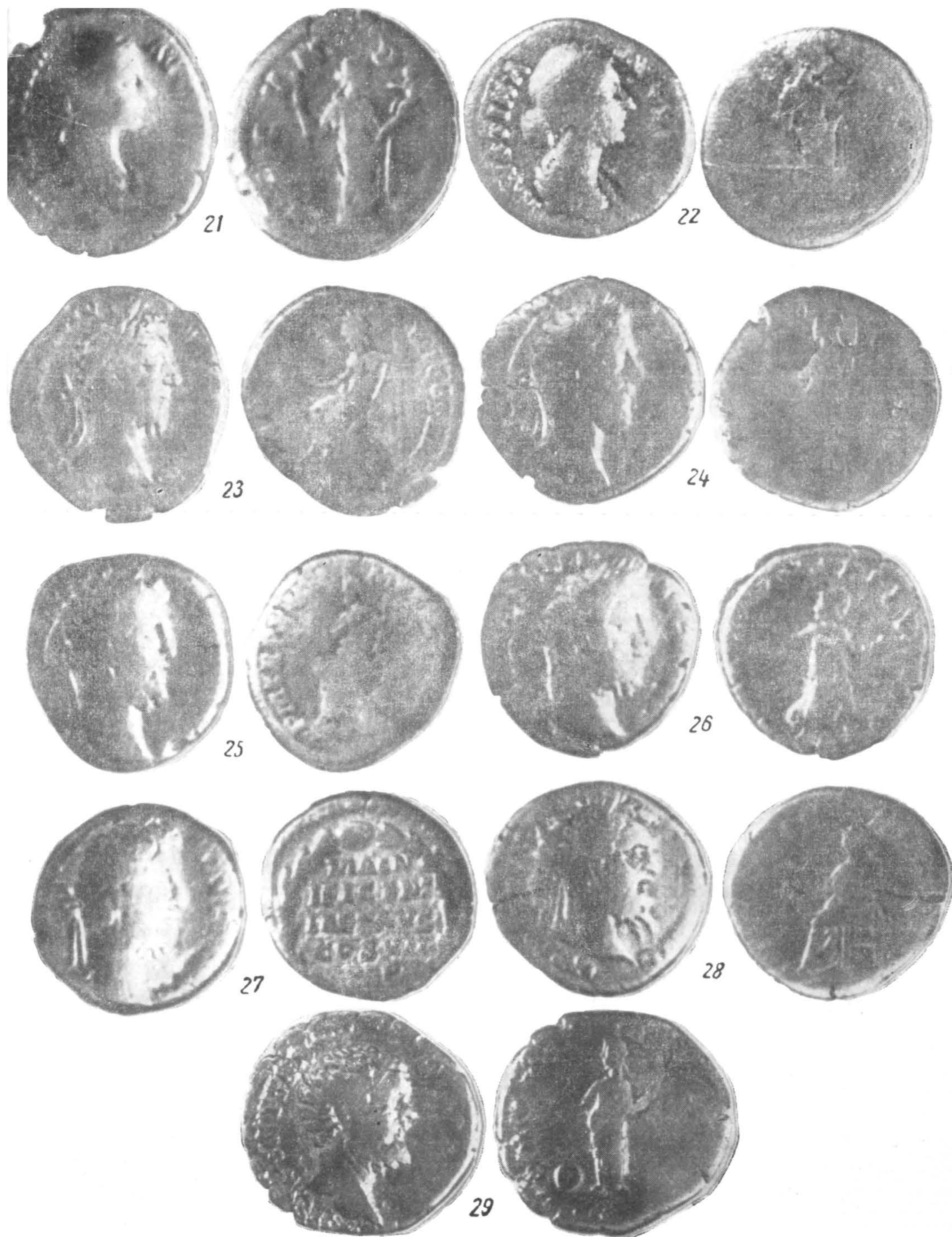

Fig. 5. — Monede descoperite la Ghindăoani (nr. 21—29).

din pojghiţa superficială. Piesele aveau fără excepţie un aspect negricios aşa cum se constată uneori în cazul tezaurelor din aşezări[24]. Aspectul denarilor s-ar putea explica prin cantitatea mai mică decît cea obişnuită de metal preţios, poate şi de o compoziţie de mai proastă calitate. Aceste particularităţi astfel interpretate ar putea apare ca un argument în favoarea provenienţei lor dintr-o monetărie locală eventual, indiferent de poziţia ei geografică, neoficială, sau care bătea şi dintr-un metal cu particularităţi de calitate inferioară. Posibilitatea existenţei unor atari monetării cu emisiuni de circulaţie *extra fines imperii* nu ne pare a fi însă atestată pînă acum.

Rămînînd pentru moment la analiza monedelor cu ochiul liber trebuie să arătăm că în nici un caz examenul atent al fisurilor, ce merg uneori destul de departe spre centrul exemplarelor, nu a dat indicaţii că am avea de-a face cu denari *fourrée*[25]. Pe de altă parte, deşi de multe ori din cauza imaginilor destul de şterse am avut dificultăţi cu precizarea tipului exact, fiind nevoiţi să recurgem mai întîi la ilustraţia bogată din Catalogul Muzeului britanic, am constatat că legendele şi tipurile sînt perfect corecte, neavînd să semnalăm nici măcar o variantă.

Ne face impresia, în sfîrşit, că diagrama de acumulare a tezaurului, aşa cum rezultă din catalog şi din situaţia procentuală, ca şi prezenţa denarilor de la Pertinax şi Clodius Albinus, nu vin să faciliteze ipoteza unor contrafaceri, fie locale, fie din altă parte. Ar trebui într-adevăr să admitem că eventuala monetărie a emis denari fără miez de metal comun, sub rezerva unor eventuale dezminţiri viitoare, că a operat cu ştanţe originale[26] inclusiv cu ale unor împăraţi ce domnesc foarte puţin[27], că a imitat dintr-o dată monede de la Hadrian la Pertinax şi Clodius Albinus de numeroase tipuri. O imitare în aceleaşi condiţiuni, însă într-o lungă etapă de timp de şase decenii şi acumularea doar a acestor exemplare ne pare de asemenea că nu este uşor de admis, fără alte explicaţii suplimentare.

Dacă conjectura ce ar fi putut să fie încercată, pentru explicarea tezaurului din punct de vedere al greutăţii denarilor şi pe care am căutat să o examinăm mai sus, ne dă impresia că în stadiul actual al cercetării găseşte mai multe contraargumente decît argumente, ea nu este totuşi de înlăturat cu totul pînă la găsirea unei alte explicaţii pe deplin mulţumitoare.

---

[24] *Ibidem*, p. 705—706 ; cf. M. Chiţescu, *op. cit.*, în *SCN*, IV, 1968 (sub tipar) ; pentru a mai da încă un exemplu, tezaurul de la Jegălia comunicat de N. Anghelescu, *Un tezaur de monede romane republicane descoperit în partea de sud-est a judeţului Ialomiţa*, comunicare la a IV-a Sesiune a muzeelor, februarie 1968. Asupra aspectului monedelor ne-a informat colega M. Chiţescu, care pregăteşte, în colaborare cu N. Anghelescu, publicarea tezaurului. Îi exprimăm şi aici, pentru această informaţie şi unele utile indicaţii bibliografice, mulţumirile noastre.

[25] Aşa cum se întîmplă la Bozieni cu cea mai mare parte a monedelor, doar trei sînt de argint cu un titlu scăzut, foarte friabil. Vezi M. Chiţescu şi V. Ursache, *op. cit.*, p. 705 şi nota 5.

[26] Efrem Pegan, *Die antiken Prägestempel aus Jugoslawien*, în *Congresso Internazionale di Numismatica*, sept. 1961, II, *Atti*, Roma, 1965, p. 435—441, ştanţe normale pentru denari de la Traian şi Hadrian, folosite într-o monetărie ce emitea imitaţii. Nu avem din păcate concordanţa cu monede. Descoperirile de asemenea ştanţe, chiar în cazul unei provincii, dar în afara unei monetării oficiale sînt extrem de interesante. Tot acolo se semnalează şi ştanţe pentru monede de la Marc Antoniu şi Constantin cel Mare.

[27] E cazul lui Pertinax care a domnit de la 1 ianuarie pînă în martie 193.

O explicație, mai plauzibilă poate, vom încerca să o formulăm în cele ce urmează, ținînd seama de posibilități ivite în circulația monedelor. De circulație este oricum necesar să se țină seama și la conjectura expusă înainte, în alternativa că monedele au fost emise într-o monetărie, alta decît una strict locală, fie că se va fi aflat în afara imperiului sau în interiorul granițelor sale. Aceasta cu atît mai mult cu cît unul din exemplare este perforat.

Pornind de la existența în numeroase tezaure a unor monede de greutate sub cea normală, în procent mai mare sau mai mic, am arătat că monedele luate izolat, chiar dacă unele au greutăți mult sub cea normală, nu prezintă nimic excepțional[28]. Explicația existenței lor stă, — limitînd la justa lor pondere pierderile de metal în procesul de circulație, ce nu pot să fie decît mici, în antichitate mai ales —, în cîntărirea neprecisă a pastilelor pe care se efectua apoi baterea, imprecizie, fie involuntară, fie simulată și atunci voluntară, avînd intenții frauduloase în cazuri de apreciat ca mai rare, măcar pentru monetăriile normale, funcționînd în vremuri de liniște.

Problema se pune cum au ajuns ele să fie atunci grupate în același tezaur, într-o lume care e firesc să ne închipuim că apreciază moneda mai ales pentru conținutul ei metalic. Împrejurarea locului de descoperire complică lucrurile, aparent măcar. Ne putem gîndi însă ca tocmai din pricina aprecierii conținutului metalic exemplare mai ușoare să fi fost înlăturate dintr-un lot monetar mai mare și împinse grupat în altă parte, în mîinile altui posesor. Poate e vorba de monede împinse astfel spre o zonă extremă, pînă acum, a teritoriului de circulație central moldovenească a denarilor romani din epoca imperială, într-o tranzacție mai puțin fericită pentru ultimul din autorii ei. Ne putem gîndi eventual și că scopul selectării lor ar fi o eliminare din circuitul normal, în vederea folosirii lor prin retopire în vreo activitate meșteșugărească oarecare tezaurizarea producîndu-se după ce au ajuns în această fază.

Dificultățile nu lipsesc nici în calea acestei posibile explicații. Dacă așa se explică mai ușor prezența monedelor de la Clodius Albinus și Pertinax, dacă așa procentele pe împărați nu ne mai surprind, fie că ne gîndim la o acumulare lentă, fie la o rupere bruscă a unei părți dintr-o sumă acumulată lent, ceea ce pare încă mai plauzibil, rămîne dificultatea ținînd de aspectul omogen al monedelor. Fără a intra în analiza tuturor posibilităților[29], vom reaminti că monedele de greutate mai mică astfel explicate ar putea să capete din însăși cantitatea mai mică de metal crăpăturile și fisurile, iar o patină identică, aproape uniformă,

[28] Cu toate că nu știm ca acești denari sa fi făcut pînă acum obiectul unei cercetări anume, o eventuală legătură și cu ștanțe ca cele semnalate mai sus nu este exclusă. Aparențele sînt însă oricum păstrate și ei treceau drept exemplare normale atît în circulația timpului cît și în ochii numismaților.

[29] Din lecturile noastre amintim aici un caz special de natură să arate că studiile tinzînd la rezolvarea unor probleme legate de greutatea monedelor pot duce uneori la rezultate pe cît de neașteptate, pe atît de interesante. E. R. Caley, *On the occurrance of abnormally low weight and specific gravity in ancient coins*, în *Numismatic Review*, III, 1946, p. 51—53 și apoi J. C. Milne, *Comments on corrosion of ancient coins*, în *Numismatic Review*, III, 1946, 3. p. 95, citate după *NL—ANS*, 2, 1948, p. 4, care relevă existența unui fenomen de coroziune interioară la monedele alexandrine, inițial de mărime și de greutate corectă care suferă apoi, din această cauză, scăderi sensibile.

s-ar putea realiza în condiţii identice de zacere după tezaurizare. Ne-am putea gîndi, spre exemplu, la aflarea lor într-un incendiu, într-o aşezare poate, ceea ce nu poate fi exclus doar prin argumentul *ex silentio*, constînd din lipsa fragmentelor ceramice la suprafaţa terenului[30].

Conjectura de mai sus, pentru care dificultăţile s-ar putea explica cumva, nu poate fi considerată ca o soluţie absolută. Ne lipsesc în primul rînd cunoştinţele despre tezaure similare, în care toţi denarii să aibă greutăţi sub cea normală.

Putem socoti că trebuie să se ţină seama de fenomenele de circulaţie monetară cele de mai sus ne par un argument în plus, în explicaţia măcar a tezaurului de la Ghindăoani, fie că e vorba de monede originale, fie că, posibilitatea rămîne, e vorba de imitaţii.

Chiar dacă nu ne-am putut opri la o explicaţie pe deplin satisfăcătoare, publicarea acestui tezaur, printr-un aspect măcar enigmatic, ne-a părut necesară tocmai datorită noutăţii ce o oferă spre o rezolvare viitoare.

Nu ne îndoim că, pe de o parte cunoaşterea integrală a descoperirilor monetare din zona respectivă, compararea cu descoperiri monetare numeroase şi din alte zone, mai apropiate sau mai îndepărtate, analize de laborator de întreprins în viitor, ţinîndu-se seama de cele mai bune rezultate în domeniul analizelor, făcute în alte părţi pentru numismatică anume[31], analiză de făcut pentru un număr cît mai mare de exemplare, cît mai diferite ca loc de găsire, dată de emitere şi greutate, pe de altă parte o cunoaştere cît mai bună a locurilor şi împrejurimilor imediate, din punct de vedere arheologic şi îndeobşte istoric, la care se adaugă şi posibilitatea de viitoare descoperiri monetare similare, vor duce la o rezolvare satisfăcătoare a problemelor schiţate mai sus.

Rămîne oricum cunoaşterea unei mici dar interesante descoperiri monetare, ale cărei ultime monede sînt de la Clodius Albinus şi Pertinax, nu de la Septimiu Sever ca la numeroase altele, rămîne cîştigată, cre-

---

[30] Pe cîţiva denari s-au putut observa urme de rugină de fier, ceea ce ar putea fi interpretat eventual ca un indiciu în sensul existenţei unei aşezări. Ne putem gîndi dacă nu cumva arderea monedelor este de natură să provoace fisurile, de care am vorbit mai sus, observate pe majoritatea exemplarelor. Dacă şi greutăţile scăzute s-ar putea explica aşa, am avea o soluţie a problemei.

[31] O literatură din zi în zi mai bogată, la noi în general puţin cunoscută, vine să ateste preocupările tot mai stăruitoare în această direcţie. Pe lîngă lucrările lui Julien Guey, semnalate mai sus la nota 20, mai amintim cîteva exemple : P. Naster, *Numismatique et méthodes de laboratoire*, în *Congrès International de Numismatique*, Paris, 1953, p. 171—189, cu bibliografie p. 189—192 ; J. Guey, J. Condamin, *Exploration spectrographique d'un Antoninianus de Caracalla*, în *RN*, III, 1961, p. 51—73 ; P. LeGentilhomme, *Variation du titre de l'Antoninianus au IIIe siècle*, în *RN*, IV, 1962, p. 141—166 : J. Condamin, M. Picon, *Etude de quelques problemes analytiques propres aux monnaies antiques (argent, cuivre)*, în *RN*, VI, 1964, p. 69—89 : idem, *The influence of Eorrosion and Diffusion in the Purcentage of Silver in Roman Denarii*, în *Archaeometry*, VII, 1964, p. 98—105 ; Reece Richard, *Analyses of some Denarii of the Later Republic and Early Roman Empire*, în *NC*,, IV, 1964, p. 233—244 ; J. Condamin, J. Guey, M. Picon, *Techniques Romaines (I). Exemplaires cisaillés avant la frappe, exemplaires frappés à froid*, în *RN*, VII, 1965, p. 123—133 : N. Olcay, *First results obtained by Neutron Activation Analysis of a Group of Roman Copper Coins from 250—500 A. D.*, în *Ann. of the Arch. Museums of Istambul*, 13—14, 1967, p. 143—144, care trebuie însuşite întîi de numismaţi şi apoi utilizate în analize de laborator, făcute pentru a se obţine datele cele mai utile progresului cercetărilor. Cf. la noi E. Stoicovici — I. Winkler, *Studiul constituţiei şi compoziţiei unor monede antice prin cercetări metalografice*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 449—455.

dem, utilitatea publicării descoperirilor monetare fără a neglija greutatea monedelor, foarte importantă în acest caz.

Ca un deziderat, considerăm că sarcina realizării unui număr cît mai mare de analize de laborator, la nivelul de astăzi al numismaticii, a devenit acută, nu numai pentru descoperiri cu caracter oarecum aparte, dar și în cazul descoperirilor obișnuite, astfel lămurirea unor tezaure de felul celui de mai sus avînd mari greutăți de întîmpinat.

Dacă descoperirea monetară de la Ghindăoani va duce la încercări mai ample de lămurire a unor probleme legate de numismatica imperiului roman, în afara granițelor sale mai cu seamă, ori va duce la examinarea aspectelor legate de greutatea monedelor, împreună cu a rezultatelor unor viitoare analize de laborator în publicații mai largi, cu caracter de corpus, indiferent de locul ce li se va face și de formula de publicare ce se va adopta, această modestă prezentare își va vedea sensibil sporită importanța.

UN PETIT TRÉSOR DE DENIERS DE L'EMPIRE ROMAIN DÉCOUVERT À GHINDĂOANI (DÉP. DE NEAMȚ)

RÉSUMÉ

Le trésor qui fait l'objet de l'étude a été découvert au même endroit du village de Ghindăoani en deux étapes : la première entre 1956 et 1959, la deuxième en 1967. En tout le trésor est composé de 29 deniers.

Dans la zone géographique placée à l'ouest du Siret et au nord de Piatra Neamț, on connaissait déjà des trésors à Bălănești, Vlădiceni, Bozieni, Dulcești, Văleni et Bîrgăoani.

Avec le trésor de Ghindăoani, à côté duquel on a recueilli des informations sur d'autres trésors dispersés découverts à Țibucani, Țolici, Tupilați, Războieni, Hlăpești, Bodești, Talpa et peut-être Crăcăoani et sur le trésor de Tîrpești, qui va être publié, la connaissance de la zone s'enrichit par une poussée d'à peu près 30 km vers le nord.

Suit le catalogue des monnaies, qui commencent par des deniers émis pendant le règne d'Hadrian et se terminent par des émissions de Pertinax et Clodius Albinus, et la répartition des exemplaires par periodes chronologiques. En le liant à la famille des trésors enterrés au commencement du règne de Septime Sévère, on l'explique par les mouvements des populations, déja saisi pour cette zone du *barbaricum* dans les travaux de B. Mitrea.

Sans aucune exception les monnaies ont des poids sous la normale, entre 1,77 g et 2,72 g. On donne la moyenne par règne et la moyenne totale qui est de 2,349 g seulement, en remarquant aussi que la moyenne est descendante de Hadrian à Commode.

Parmi les possibilités envisagées pour expliquer la présence dans le trésor seulement de monnaies légères, à cause du manque, pour le moment, d'autres exemples analogues ou apparentés, tout aussi bien comme de l'absence d'analyses de laboratoire, on ne s'est arrêté à aucune d'entre elles. On

a essayé d'examiner comme conjectures possibles : imitations locales, phénomène de circulation, c'est-à-dire exemplaires choisis dans une somme plus grande et placés à Ghindăoani, vers une extremité de la zone de circulation dans une transaction d'échange, avec la variante — exemplaires normaux, par accident plus légers, ou la variante — imitations quand-même, mais provenant d'un ou de plusieurs ateliers encore inconnus ou, encore, exemplaires normaux, peut-être déjà légèrs, brûlés au cours d'un incendie.

À la fin des considérations résumées ci-dessus, on a souligné la nécéssité d'inclure dans les publications plus larges les corpus aussi, surtout pour pouvoir juger et résoudre, en connaissance de cause des situations plus étranges, les données très importantes qui sont le poids des monnaies et les résultats des analyses de laboratoire.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carte du voisinage immédiat du lieu de la découverte.

Fig. 2. — Carte des trésors de deniers de l'Empire Romain, découverts entre le Siret et Piatra-Neamț.

Fig. 3. — Monnaies découvertes à Ghindăoani (nos 1—10).

Fig. 4. — Monnaies découvertes à Ghindăoani (nos 11—20).

Fig. 5. — Monnaies découvertes à Ghindăoani (nos 21—29).

CUPTOARE DE ARS OALE DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA DESCOPERITE LA VĂDASTRA

CONTRIBUŢIE LA STUDIUL CUPTOARELOR TRONCONICE SĂPATE ÎN PĂMÎNT

DE

CORNELIU N. MATEESCU

Cuptoarele de ars oale descoperite în săpăturile arheologice din ţara noastră au interesat, ca şi în alte ţări, mult mai tîrziu pe cercetători[1]. O dată cu extinderea săpăturilor numărul cuptoarelor cunoscute a crescut; cu toate acestea, cele mai multe abia erau menţionate în dările de seamă asupra săpăturilor, fără a fi fost studiate.

Din 1948, etnograful Fl. Bobu Florescu studiind cuptoarele actuale de ars oale din diferite regiuni ale ţării a strîns şi date despre cuptoarele cunoscute în urma săpăturilor arheologice. După mai mulţi ani de cercetări, reconstituirile făcute i-au dat posibilitate să încerce o clasificare tipologică de la cuptoarele neolitice pînă la cuptoarele actuale[2].

Săpăturile recente de la Vădastra au dat la iveală trei cuptoare tronconice săpate în pămînt, a căror prezentare constituie o contribuţie la studiul cuptoarelor de ars oale.

Aşezarea de la Vădastra se află în Cîmpia Olteniei, la 14 km NV de micul port Corabia. În partea de vest a satului, pe o terasă mijlocie a Dunării, cunoscută sub numele local de „Dealul Cişmelei", se ridică, puţin deasupra terenului înconjurător, Măgura Fetelor. În 1956, săpăturile de pe Măgură au dezvelit resturile unui cuptor de ars oale[3]; altul s-a găsit în apropiere, pe „Dealul Cişmelei", în 1958[4], iar în 1965 s-au dezvelit resturile celui de-al treilea cuptor, aflat pe Măgură, la circa 28 m VSV de primul cuptor.

---

[1] Două cuptoare tronconice săpate în pămînt au fost interpretate şi prezentate sumar de Aurel Filimon, *Cristeşti* (*Sangidava*?), în *RPAN*, II — IV, 1940, p. 89—94.

[2] Din această lucrare a apărut *Evoluţia cuptoarelor de ceramică din Moldova, din neolitic pînă astăzi*, în *SCEAP*, 1965, p. 134—191.

[3] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, V, 1959, p. 71 şi pl. II.

[4] *Ibidem*, VII, 1961, p. 61 şi pl. II; idem, *Un cuptor de ars oale din secolul al XVIII-lea găsit la Vădastra*, în *SCIA*, IX, 1962, 1, p. 179.

SCIV, tomul 19, nr. 4, p, 613—619, Bucureşti, 1968

Cuptoarele de la Vădastra aparţin aceluiaşi tip deosebindu-se foarte puţin între ele numai prin dimensiuni şi orientarea gurii de foc. În trecut, Măgura fiind continuu întinsă prin arături şi scoateri de pămînt pentru diferite lucrări, profilul acesteia s-a scurtat cu aproximativ 0,50 m. Astfel, partea superioară a cuptoarelor de pe Măgură a fost distrusă; cîte-o

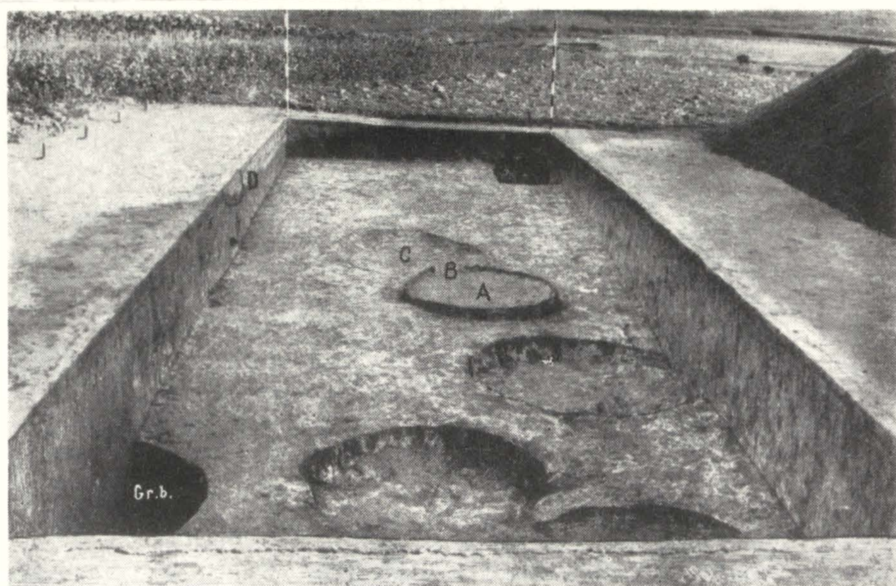

Fig. 1. — *Vădastra.* Săpăturile efectuate în 1958 pe „Dealul Cişmelei". În primul plan, gropi neolitice şi o groapă „de bucate" (Gr.b.) secolul al XVIII-lea. La mijloc, vatra cuptorului demontat (A) cu gura de foc (B) şi groapa „de deservire" (C); în peretele de vest al săpăturii, profilul şanţului cu pantă (D). În fund, sondajul pentru cercetarea stratificaţiei terenului.

mică porţiune din gropile „de deservire" a rămas în afara suprafeţelor săpate. Cuptorul aflat pe „Dealul Cişmelei" s-a păstrat însă aproape intact, ceea ce a permis ca în cursul săpăturii observaţiile să fie făcute foarte exact.

În sectorul cuptorului, terenul coboară în pantă lină de la sud spre nord, iar straturile de cultură au la un loc o grosime de 0,84—0,66 m (fig. 1). La bază, stratul paleolitic (fără a fi separat net de cel intermediar) e de culoare galbenă murdară de loess. Deasupra acestuia, stratul neolitic Vădastra I are culoare cenuşie iar Vădastra II, cenuşie închisă prin îmbogăţire cu humus. Ultimul strat documentat prin săpături, Sălcuţa, e de culoare cenuşie negricioasă, ceva mai închisă decît a solului arat. Partea de sus a stratului Sălcuţa şi stratul cu resturi din secolele XIV, XVII—XVIII au fost distruse prin arături şi apele de şiroire.

Subsolul straturilor de cultură conţine concreţiuni calcaroase mari, între care se află un pămînt galben-cenuşiu, cu structură apropiată de aceea a solului. De la circa 1,60 m pînă la 4 m (adîncimea sondajului

pentru cercetarea stratificației terenului), materialul pămîntos s-a depus în apă.

Gropile cuptorului au fost sesizate imediat sub solul arat, după pămîntul de umplutură cenușiu-negricios închis, conturîndu-se la adîncimea de 0,33 m. Atunci s-a deosebit clar groapa în care s-au ars oalele, groapa „de deservire" și un mic șanț ce servea ca intrare (fig. 2/1). Spre a se putea înregistra chiar și cele mai neînsemnate amănunte, s-a lăsat

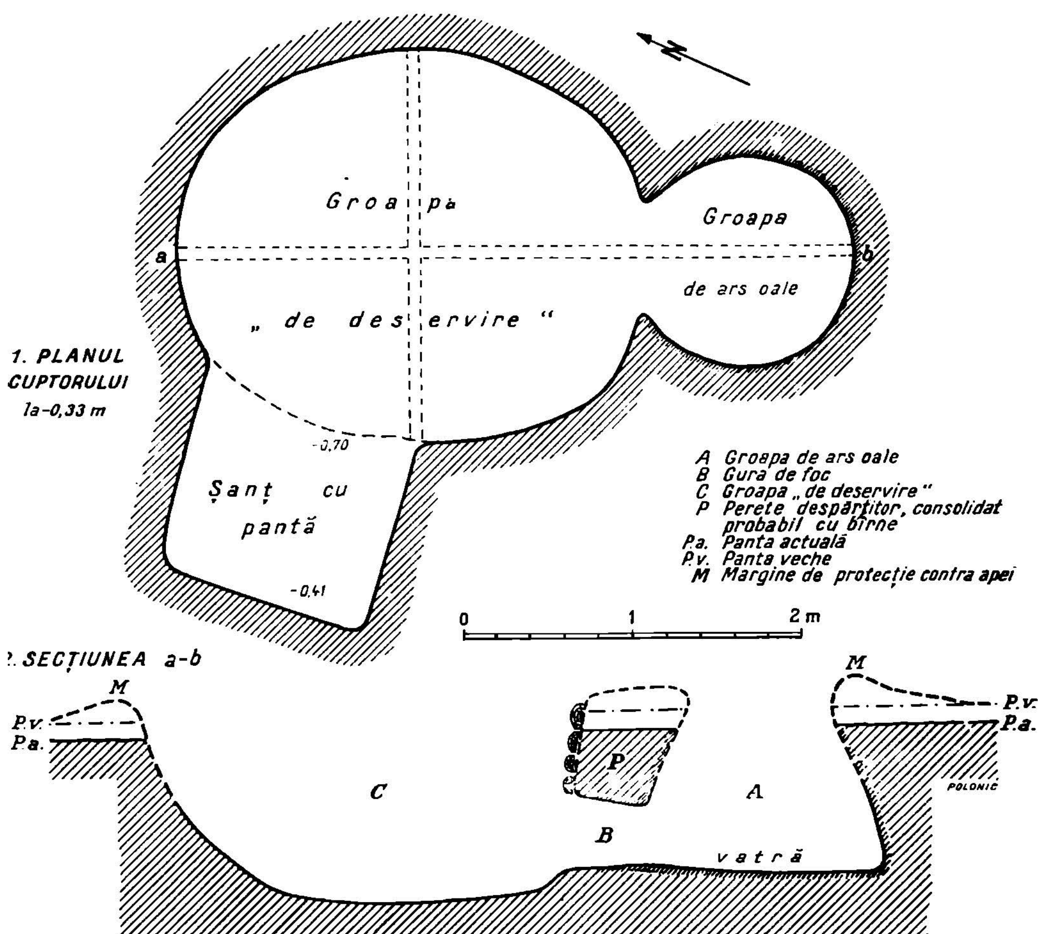

Fig. 2. — *Vădastra*. *1*, planul cuptorului de ars oale, descoperit în 1958 ; *2*, secțiune longitudinală.

prin cele două gropi un perete de pămînt longitudinal (a—b) lat de 8 cm iar în groapa „de deservire" și altul transversal.

Cuptorul de pe „Dealul Cișmelei" a fost săpat în panta terasei, cu groapa „de deservire" în partea mai joasă a pantei ; săpătura a tăiat straturile de cultură și a pătruns în pămîntul viu cu concrețiuni mari. Pe

Măgură, straturile de cultură avînd grosime mai mare, gropile cuptoarelor de oale au ajuns numai pînă în stratul Sălcuța sau Vădastra II. În urma săpăturilor efectuate și a cercetării comparative cu alte cuptoare de același tip mai noi[5], cunoscute în țară, cuptorul de pe „Dealul Cișmelei" a fost reconstituit în desen cu precizie (fig. 2/2).

Groapa de ars oale, adîncă de 0,88 m, a fost săpată în pămîntul straturilor de cultură fără a fi fost lutuită; de formă tronconică, avea pereții ușor cuptoriți. În vremea cînd s-a utilizat cuptorul, panta terenului fiind cu 10—12 cm mai înaltă, groapa era mai adîncă dar prin erodarea pantei și prin lucrarea pămîntului, partea de deasupra a dispărut. Vatra, aproape rotundă, avea diametrele maxime de 1,49/1,44 m, ceva mai mari decît diametrele vetrei cuptorului dezvelit în 1956 (1,44/1,32 m) și mai mici decît ale vetrei cuptorului dezvelit în 1965 (1,58/1,52m). În dreptul gurii de foc vatra apare mai ovală, iar spre centru ușor concavă. Din cauza concrețiunilor stratului în care a fost săpată, spre deosebire de vetrele cuptoarelor de pe Măgură, vatra cuptorului de pe „Dealul Cișmelei" a fost nivelată cu pămînt bătătorit, deosebit ușor la demontare. Gura de foc prin care cuptorul se lega de groapa „de deservire" are lungimea de 0,39 m, lățimea de 0,36—0,38 m și, după reconstituirile făcute, înălțimea de 0,35—0,40 m, cu o mică boltă. Cuptorul de pe Măgură găsit în 1965 are, spre deosebire de celelalte două cuptoare, gura de foc spre SSV.

Pentru a mări rezistența bolții și a feri gura de foc de eventuale degradări, pămîntul acestora a fost întărit printr-o lipitură de lut găsită pe loc; mici fragmente de lipitură s-au găsit și în umplutura gropii „de deservire". Deasupra gurii de foc peretele era, probabil, consolidat prin bîrne de susținere ca și la cuptoarele similare de azi. Gura de sus a cuptorului e rotundă, cu diametrul de 1,21 m; inițial, era mai mică: 0,82—0,85 m diametru.

Groapa „de deservire" are forma oval-regulată cu diametrele de 2,34/2,22 m, pereții și fundul albiați. Aceștia, fiind săpați și în stratul cu concrețiuni, s-au păstrat în bună stare. Terenul în care a fost săpat cuptorul fiind la început mai ridicat, dimensiunile gropii erau ceva mai mari: 2,57/2,40 m diametrele gurii; 1,12 m adîncimea maximă. Prin formă și dimensiuni, groapa „de deservire" asigura condiții bune de lucru în timpul așezării și arderii vaselor. Circulația se făcea prin micul *șanț cu pantă*, orientat în așa fel ca vîntul să nu poată influența cu nimic tirajul focului.

Cuptoarele de ars oale descoperite la Vădastra, simple dar practice datorită măiestriei cu care erau lucrate, au servit la arderea în bune condițiuni a vaselor de lut zmălțuite și nezmălțuite. Ca și la cuptoarele actuale, acestea erau așezate astfel încît să lase pe vatră trei ganguri de foc, late de cîte 0,25—0,30 m. Vasele trebuiau „clădite" cu deosebită îndemînare spre a fi arse uniform și a nu crăpa în timpul arderii. După formele existente în acea vreme (oale, urcioare, străchini, castroane, cești etc.) cunos-

[5] Florea B. Florescu, *Ceramica neagră lustruită de la Marginea*, București, 1958, p. 15—17.

cute în urma săpăturilor efectuate, un cuptor putea cuprinde pînă la 150 de vase diferite.

Cuptoarele descoperite în 1956 și 1958 au fost utilizate timp mai îndelungat, după cum probează arsura puternică a pereţilor şi a vetrelor precum şi faptul că fundul gropilor „de deservire" era foarte mult bătătorit. Pereţii cuptoarelor au o arsură groasă de 0,04—0,06 m cu nuanţă roşie-cărămizie pînă la roşie-vişinie, iar vetrele, o arsură şi mai groasă, roşie-vişinie închisă. Materialul lemnos folosit la ardere era de esenţă tare, stejar (*Quercus* sp.)[6], se pare gîrniţă sau cer, adus din apropiere[7].

Cam în aceeaşi vreme, din motive greu de precizat în condiţiunile săpăturilor restrînse, cuptoarele de la Vădastra n-au mai fost utilizate rămînînd expuse intemperiilor iar mai pe urmă au fost astupate. Abandonarea trebuie pusă, probabil, în legătură în primul rînd cu mutarea bordeielor, dovadă şi starea perfectă în care s-a găsit cuptorul de pe „Dealul Cişmelei". Din cauza apelor meteorice strînse înăuntrul cuptoarelor, pereţii au început să se macine, iar o parte din arsură a căzut pe marginea vetrelor. La cuptorul de pe „Dealul Cişmelei", măcinătura formată a dat naştere unui strat subţire de pămînt mai nisipos şi mai tasat, deosebit de umplutura propriu-zisă mai cenuşoasă[8] şi amestecată cu numeroase concreţiuni calcaroase şi diferite resturi arheologice din straturile de cultură săpate, între care se aflau cîteva fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Prin astuparea cuptorului, pămîntul scos în timpul săpării gropilor şi pus pe mal de jur împrejurul acestora spre a împiedica pătrunderea apei în timpul arderii vaselor, a revenit în gropi; două tibii pereche de bovideu găsite în groapa „de deservire" erau la adîncimi diferite: una la 0,40 m şi alta la 0,80 m. Prin tragerea pămîntului, marginea gropilor a fost ruptă inegal, ceea ce explică de ce la începutul săpăturii gropile aveau formă neregulată.

În umplutura gropii „de deservire", pe lîngă fragmentele ceramice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a găsit, la 0,21 m adîncime, o para de argint bătută la Cairo în al XVII-lea an al domniei sultanului Abdul Hamid I (1774—1789)[9]. Ea indică vremea aproximativă cînd cuptorul de pe „Dealul Cişmelei" a fost astupat. După cum probează fragmentele ceramice din umplutura gropii „de deservire", cam tot atunci n-a mai fost utilizat nici cuptorul găsit pe Măgură în 1965 şi, probabil, nici cuptorul găsit în 1956, deşi pentru acesta lipsesc dovezi concludente.

---

[6] După cărbunii analizaţi de ing. Vl. Platon de la Institutul de cercetări forestiere — Bucureşti.

[7] Cf. P. Enculescu, *Zonele de vegetaţie lemnoasă din România în raport cu condiţiunile oro-hidrografice, climaterice, de sol şi de subsol*, în *Memoriile Institutului Geologic al României*, I, Bucureşti, 1924, p. 174 şi pl. I.

[8] Analizele făcute de Em. Protopopescu-Pache au arătat că în pămîntul de umplutură se află amestecată o cantitate mai mare de cenuşă şi praf de cărbune decît în straturile de cultură

[9] Paraua e găurită şi deteriorată; lectura acesteia se datoreşte numismatului Octavian Iliescu.

Cuptoarele prezentate fac parte din tipul cuptoarelor tronconice cu groapă „de deservire", derivate din groapa simplă de ars oale, confundată uneori în săpături cu gropile arse „de bucate". La Vădastra s-au găsit cîteva gropi de ars oale aparţinînd stratului Vădastra II (neolitic mijlociu). Acestea au formă aproape rotundă şi dimensiuni apropiate. Una, dezvelită în 1956, avea diametrul maxim de 0,75 m, iar adîncimea, după reconstituirea făcută, de 0,70—0,80 m[10].

Cuptoarele de ars oale de la Vădastra reprezintă cel mai simplu tip de cuptor cunoscut, a cărui tradiţie s-a păstrat de-a-lungul mileniilor. Astăzi, la Marginea, în Bucovina, acolo unde terenul e impropriu săpării în pămînt a cuptoarelor, acestea se construiesc la suprafaţa solului, din pămînt bătut, după aceleaşi principii ca şi cuptoarele săpate în pămînt[11]. Şi dacă tot în neolitic s-a ajuns pe teritoriul ţării la cuptoare evoluate cu grătar, nedepăşite încă în ceea ce priveşte principiile tehnice[12], faptul arată, pentru vădăstrenii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea o continuitate a tradiţiei culturale pe linia cuptoarelor tronconice săpate în pămînt. Aceeaşi continuitate rezultă şi din tradiţia tehnicii de construcţie a bordeiului cu vatră sau din tradiţia gropilor „de bucate", deopotrivă folosite din neolitic pînă de curînd la Vădastra şi în regiune, ca şi din tradiţia motivelor decorative de pe unele piese de port ce se recunosc pe figurine din faza mai nouă a culturii Vădastra. Cuptoare mai simple, socotite prototipul cuptoarelor cu grătar, au existat şi mai tîrziu şi există încă în Moldova şi Transilvania. La Vădastra, îndeletnicirea olăritului a dispărut din secolul trecut.

Ceea ce deosebeşte cuptorul de pe „Dealul Cişmelei" de alte cuptoare tronconice e şanţul în pantă ce servea drept intrare (ca şi gîrliciul la bordeie) cunoscut acum pentru prima dată. E posibil ca şi alte cuptoare să fi avut astfel de şanţ, dar acesta n-a fost interpretat ca atare datorită puţinelor preocupări de metodă în cercetările arheologice de pînă acum.

Continuarea săpăturilor la Vădastra şi extinderea acestora în aşezări similare din Cîmpia Olteniei vor putea contribui la completarea documentaţiei necesare unui studiu asupra cuptoarelor tronconice de ars oale săpate în pămînt. Aceste modeste „monumente" constituie, dacă transmiterile lor de-a lungul epocilor rămîn neîntrerupte, încă o dovadă despre continuitatea de viaţă a populaţiei locale[13].

---

[10] Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, V, 1959, p. 68—69 şi pl. II/2.

[11] Cf. Florea B. Florescu, *Ceramica neagră...*, p. 18.

[12] Exemplu, un cuptor de la Glăvăneştii Vechi „aparţinînd culturii Cucuteni B" (*Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei (Iaşi- Botoşani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1951, 1, p. 63) şi altul din aceeaşi vreme de la Valea Lupului (M. Dinu, *Şantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 164—165).

[13] Cf. şi I. A[ndrieşescu], în *RPAN*, II—IV, 1940, p. 94, nota 1.

FOURS DE POTIER DE LA SECONDE MOITIÉ DU XVIIIe SIÈCLE DÉCOUVERTS À VĂDASTRA CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DES FOURS TRONCONIQUES CREUSÉS À MÊME LE SOL

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques effectuées à Vădastra sur la Măgura Fetelor et la colline de «Dealul Cişmelei» (fig. 1) ont mis au jour au cours des douze dernières années trois fours de potier datant de la seconde moitié du XVIIIe siècle. Ils appartiennent au même type. Les différences qu'ils accusent entre eux ne portent guère que sur leurs dimensions et sur l'orientation de leur gueule. Le haut de la Măgura ayant été détruit petit à petit, la partie supérieure des fours a disparu elle aussi. Le four de «Dealul Cişmelei» s'est conservé pratiquement intact aussi sa reconstitution graphique a-t-elle pu être réalisée avec précision (fig. 2/1—2).

La fosse du four proprement dite, profonde de 0,88 m, était tronconique et ses parois n'avaient pas été enduites de terre glaise. Le foyer était à peu près circulaire; les diamètres maximum mesuraient entre 1,49 et 1,44 m, dépassant de peu ceux du four découvert en 1956 et étant légèrement inférieurs au foyer du four mis au jour en 1965. La gueule du four avait 0,39 m de long, 0,36—0,38 m de large et, selon les reconstitutions qui ont été faites, 0,35—0,40 m de haut.

La fosse d'alimentation du four, d'une forme ovale et régulière, assurait, en raison de ses dimensions (2,34/2,22 m) de bonnes conditions à l'opération de disposition, puis de cuisson des vases. La circulation s'effectuait grâce à la petite fosse en pente.

Comme le prouve le coup de feu intense des parois et des foyers, les fours découverts en 1956 et 1958 ont fonctionné plus longtemps, puis ils furent abandonnés, probablement à la suite du déménagement des huttes. Une monnaie (parà) en argent, frappée au Caire dans la XVIIe année du règne du sultan Abdul Hamid Ier (1774—1789) a été retrouvée dans la terre qui servit à refermer la fosse d'alimentation du four de «Dealul Cişmelei»; cela indique approximativement l'époque où le four fut comblé. C'est probablement alors que l'on cessa d'utiliser les autres fours aussi.

Les fours de Vădastra appartiennent au type des fours tronconiques munis d'une fosse pour le potier, lesquels dérivent de la simple fosse qui servait à la cuisson des vases et qui est connue à Vădastra au Néolithique moyen. Tout comme les traditions de la technique de construction de la hutte à foyer, ou encore comme la tradition des fosses «à graines», de celle des motifs qui décorent certaines pièces du costume paysan, celle des fours tronconiques creusés à même le sol fournit elle aussi une preuve de plus de la continuité de vie de la population locale.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 — *Vădastra*. Fouilles effectuées en 1958 sur la colline appelée «Dealul Cişmelei». Au premier plan, des fosses néolithiques et une fosse «à graines» (Gr. b.) du XVIIIe siècle. Au milieu, le foyer du four démonté (A) avec gueule (B) et fosse d'alimentation (C); sur la paroi ouest de la fouille, le profil de la tranchée en pente (D). Au fond, le sondage destiné à la recherche de la stratification du terrain.

Fig. 2. — *Vădastra*. *1*, plan du four de potier découvert en 1958; *2*, section longitudinale.

UN MORMÎNT DIN LESPEZI DE PIATRĂ ÎN NORDUL MOLDOVEI

DE

VICTOR SPINEI (Iaşi) şi MIHAI NISTOR (Fălticeni)

În a doua jumătate a lunii iunie a anului 1967, cu prilejul săpării unui şanţ destinat protecţiei unei plantaţii silvice de pe dealul numit „*Lan*" din satul Basarabi (comuna Preuţeşti, judeţul Suceava), a fost descoperită o parte dintr-un mormînt în cutie de piatră. La sesizarea directorului şcolii din localitate, Ciocan Mihai, făcută Muzeului din Fălticeni, membrii colectivului arheologic Baia s-au deplasat la faţa locului pentru a stabili împrejurările în care s-a făcut descoperirea şi pentru a recupera materialul arheologic. S-a constatat că traseul şanţului a interceptat doar jumătatea de est a mormîntului din dale de piatră, al cărui conţinut a fost răvăşit, restul mormîntului rămînînd însă aproape intact. S-a putut recupera o parte din materialul osteologic şi cîteva fragmente dintr-un vas mic. Partea rămasă nederanjată din mormînt a fost cercetată de noi[1] cu sprijinul cîtorva localnici. În urma cercetărilor făcute, ca şi din cele relatate de cei care au săpat şanţul pentru protecţia rezervaţiei forestiere, afectînd obiectivul la care ne referim, se pot formula următoarele observaţii, pe care considerăm util să le consemnăm aici, dat fiind faptul că ne aflăm în faţa unei descoperiri dintr-o categorie puţin cunoscută pînă acum pe teritoriul ţării noastre.

Groapa mormîntului a fost săpată într-un sol argilos-nisipos, de culoare gălbuie, de pe dealul „*Lan*", aflat la vest de satul Basarabi, în apropierea unui şipot denumit Pîrîul lui Gheorghe, afluent al Şomuzului Mare. Mormîntul, de o formă aproape rectangulară, cu orientarea est-vest, era făcut din lespezi mari de piatră. Partea sa superioară se afla la adîncimea de 0,50 m faţă de nivelul actual al solului, fără ca vreo urmă de movilă să-i indice existenţa. Lespezile care alcătuiau cutia mormîntului erau din gresie locală, în mare parte nefasonate. Capacul era compus din trei dale plate. Pereţii lungi, făcuţi din două lespezi mari puse vertical, aveau spaţiile goale dintre ele astupate cu încă două pietre plate mult mai mici, aşezate una peste alta. Pereţii scurţi, de la est şi de la vest,

[1] Împreună cu semnatarii acestui articol, la cercetarea mormîntului un preţios aport a adus şi Stela Cheptea de la Muzeul de istorie a Moldovei.

erau constituiți doar dintr-o singură dală de dimensiuni mari. Lespezile care formau pereții nu erau fixate pe podeaua mormîntului, ci în afara ei. Aceasta din urmă era compusă dintr-o placă de gresie mare și din două mai mici, cioplite în vederea ajustării marginilor, spre a se putea îmbina

Fig. 1. — Mormîntul în cutie de piatră descoperit la Basarabi.

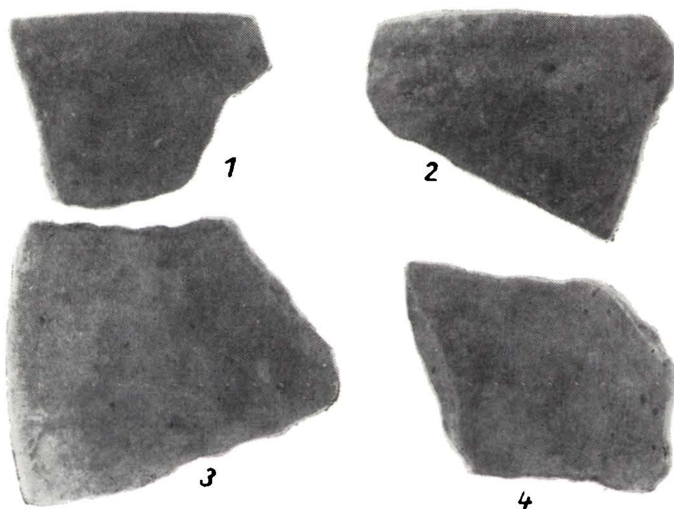

Fig. 2. — Fragmente din vasul descoperit lîngă craniul inhumatului.

mai bine una cu alta. Pereții lungi laterali, fiind ușor oblici înspre afară, cutia de piatră avea mai largă partea superioară și mai îngustă baza (fig. 1).

În cistă se afla un singur schelet, în poziție chircită, aparținînd unui adult, culcat pe dreapta și orientat cu capul la est și picioarele la vest. Brațele erau îndoite din cot, încît falangele ajungeau aproape de capul scheletului, care era ușor aplecat spre piept; coloana vertebrală era curbată iar picioarele puternic chircite.

Analiza antropologică a scheletului, făcută de prof. Olga Necrasov, de la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, a arătat că ne aflăm în faţa unui individ de sex masculin de 35—40 de ani, avînd o înălţime de 165—167 cm, fiind atribuit unui tip mezocran, la limită cu dolicocranul; aparţine unui tip nordic cu influenţe alpine[2].

Fig. 3. — Vasul descoperit în colţul de sud-vest al cistei.

Inventarul mormîntului, relativ sărac, era compus, în afară de vasul de care am amintit şi din care nu s-au putut recupera decît patru mici fragmente (fig. 2), din încă un vas (fig. 3), dintr-un topor (fig. 4) şi dintr-o aşchie, ambele de silex (fig. 5). Vasul din care s-au păstrat doar patru fragmente s-a găsit lîngă craniu; celălalt vas era aşezat cu gura în sus, în colţul de SV al cistei; toporul era depus în spatele înhumatului, la circa 0,15 m de oasele bazinului, iar aşchia se afla lîngă genunchii îndoiţi.

Toporul este făcut din silex opac albicios, cu pigmenţii în tonuri cenuşiu-vineţii, silex care probabil provine din carierele de pe Nistrul superior sau chiar din regiuni aflate mai la nord, unde se găseau şi cunoscutele zăcăminte de la Krzemionki, intens exploatate la sfîrşitul neoliticului şi chiar la începutul epocii bronzului[3]. Toporul descoperit la Basarabi este de formă trapezoidală, avînd dimensiunile 9,2 × 3,0 × 2,0 cm. Este de tipul cu ceafa groasă, fiind bine şlefuit atît pe feţele late cît şi pe cele înguste. Tăişul, minuţios ascuţit şi lustruit, are o uşoară arcuire. Partea dinspre ceafă păstrează unele cioplituri, lăsate probabil intenţionat

[2] Mulţumim şi pe această cale prof. O. Necrasov pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziţie rezultatele preliminare ale analizei antropologice.

[3] S. Krukowski, *Première caractéristique de la station minière de Krzemionki au point de vue des restes qui se trouvent à sa surface*, în *Wiad. Arch*, XI, 1932; T. Wiślański, *Kultura amfor kulistych w Polsce północnozachodniej*, în *Polskie bandania archeologiczne*, XV, 1966, p. 37 şi urm.

pentru a facilita fixarea ei de o coadă de lemn. Într-un capăt tăişul este uşor ştirbit, ceea ce presupune că toporul a suferit unele deteriorări în procesul de utilizare.

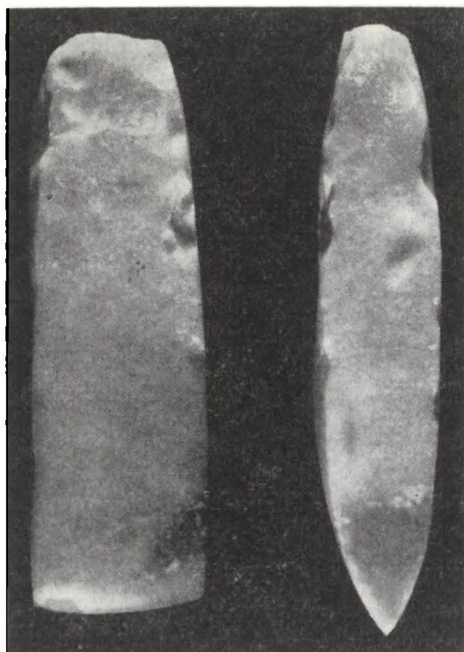

Fig. 4. — Topor de silex.

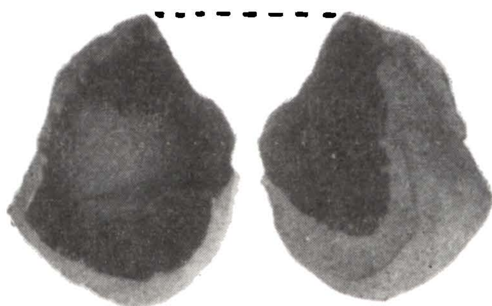

Fig. 5. — Aşchie de silex.

Aşchia, din silex negru, probabil provenind din bazinul superior al Prutului, este parţial acoperită de o crustă calcaroasă (cortex) alb-gălbuie, pigmentată cu firicele extrem de mici de culoare închisă. Are dimensiunile de 3,2 × 2,4 × 0,9 cm. După desprinderea prin lovire din bulgărele de silex iniţial, aşchia nu a mai fost supusă la nici o retuşare ulterioară, probabil şi pentru că era suficient de bine ascuţită pentru a

servi la tăiat sau răzuit, chiar pe părţile unde silexul este acoperit de stratul de cortex.

Vasul întregibil găsit în colţul de SV al cutiei de piatră are pasta de culoare brun-cărămizie, iar ca degresant pietricele. Suprafaţa sa exterioară a avut o făţuială de lut, cu luciu brun deschis, spre a se putea executa mai uşor decorul imprimat. Pasta este puţin consistentă şi extrem de friabilă, probabil din cauza lutului, nu de cea mai bună calitate. Arderea este egală. Ca formă vasul poate fi înglobat în categoria paharelor. Are un gît prelungit, uşor evazat spre exterior, cu marginea buzei puţin subţiată. Gîtul este legat de corpul bombat, sferoidal, printr-un umăr proeminent. La încheietura gîtului cu umărul au fost aplicate două torţi cu gaura orizontală. Fundul este plat şi mult îngroşat faţă de pereţi. Înălţimea paharului este de 10,9 cm, diametrul gurii de 8,7 cm şi cel al fundului de 6,8 cm. Decorul, dispus pe umărul şi corpul vasului, constă din incizii făcute cu un obiect ascuţit în lutul moale înainte de ardere, alcătuind linii scurte arcuite, cu concavitatea în jos, ornament care este denumit şi ,,în solzi de peşte''. Liniile arcuite au fost aplicate în trei şiruri orizontale, din care pornesc în jos, la interspaţii egale, şiruri verticale alcătuite din aceleaşi motive.

Tipul de mormînt ca şi inventarul său litic şi ceramic permit înglobarea sa în categoria mormintelor aparţinînd culturii amforelor sferice, atestată cu precizie pe teritoriul Moldovei de puţină vreme[4], dar încă insuficient cunoscută în această regiune, dat fiind numărul încă redus al descoperirilor. Cu atît mai mult se impune semnalarea oricărei urme aparţinînd culturii menţionate.

Cultura amforelor sferice (,,Kugelamphorenkultur'') include în aria ei de răspîndire un teritoriu foarte vast, din bazinul Elbei şi pînă pe cursul mijlociu al Niprului şi de la Marea Baltică la Carpaţi[5]. Triburile de păstori seminomazi purtători ai culturii amforelor sferice au pătruns probabil în Moldova pe valea Siretului şi pe văile altor ape pînă în bazinul Bistriţei şi în Podişul central moldovenesc[6]. Grupul amforelor sferice din Moldova prezintă legături apropiate cu grupul corespunzător din Wolhynia şi Podolia[7], cu care are numeroase trăsături comune; ana-

[4] C. Matasă, *Descoperiri arheologice în raionul Piatra Neamţ*, în *Materiale*, V, 1958, p. 723—729; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Notă* la articolul de mai sus, în *Materiale*, V, p. 733; M. Dinu, *Sondajul arheologic de la Dolheştii Mari*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 213—220; idem, *Şantierul arheologic Dolheştii Mari*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 121—129; idem, *Contribuţii la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 43—64; idem К вопросу о культуре шаровидных амфор на территории Молдовы *în Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 89—106. Semnalarea unor morminte în ciste de piatră în Moldova s-a făcut încă mai demult, fără însă să se facă şi atribuirea culturală: I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22 Ber RGK*, 1933, p. 70, nota 267.

[5] W. Antoniewicz, *Z dziedziny archeologii ziem Polski*, în *Światowit*, XVII, 1936/37, Varşovia, 1938, p. 405—406 şi fig. 72 şi 74; V.G. Childe, *The Dawn of European Civilization*, ed. a III-a, Londra, 1939, p. 183—185 şi harta IV; M. Gimbutas, *The Prehistory of Eastern Europe*, Part. I, în *Bulletin No. 20. American School of Prehistoric Research*, Cambridge, Massachusetts, 1956, p. 140 şi fig. 78; V. Weber, *Die Kugelamphorenkultur in Sachsen*, în *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, 13, 1964, p. 182 şi fig. 53.

[6] D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 137.

[7] M. Dinu, *op. cit.*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 53—55.

logii ale ritului funerar și al inventarului din morminte se întîlnesc însă în întreaga arie de răspîndire a culturii.

Înhumația în ciste de piatră, de tipul aflat și la Basarabi, este cunoscută atît în Moldova, la Cut, Piatra-Neamț[8], Dolheștii Mari[9], Suceava[10] etc., cît și în alte regiuni, mai cu seamă în aria estică de răspîndire a culturii amforelor sferice, unde acest tip de mormînt este predominant (circa 80% din total)[11], spre deosebire de unele regiuni din Germania centrală, unde se găsește în minoritate față de alte tipuri[12].

Analiza antropologică, așa cum am arătat, a indicat că înhumatul descoperit la Basarabi aparține tipului nordic, cu influențe alpine, fiind atribuit unui exemplar mezocran, la limită cu dolicocranul. Caracteristici apropiate întrunesc și scheletele aceluiași grup cultural din Wolhynia și Podolia, care în majoritate sînt dolico-mezocrane[13]. Scheletele analizate din Moldova, de la Dolheștii Mari și Piatra Neamț, prezentau o puternică componentă meto-brahicrană și unele componente cromagnoide atenuate[14]. De fapt, populația purtătoare a amforelor sferice era predominant dolicocefală, cu unele înclinații spre mezocefalie[15], chiar dacă se întîlnesc și numeroase excepții, ceea ce este un indiciu că, din punct de vedere antropologic aceste triburi erau destul de eterogene [16].

În cadrul inventarului mormintelor culturii amforelor sferice, după ceramică, cele mai des întîlnite sînt topoarele șlefuite din silex. Astfel de topoare, asemănătoare mai mult sau mai puțin cu acela găsit de noi la Basarabi, s-au descoperit în foarte numeroase morminte din Moldova[17], Wolhynia și Podolia[18], Polonia[19] și Germania[20]. Menționăm că la Basa-

---

[8] C. Matasă, *op. cit.*, p. 721–726.

[9] M. Dinu, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, p. 216–219.

[10] Gr. Foit, *Urme ale culturii amforelor sferice*, în *Zori noi*, XXII, 6156, Suceava, 1967, p. 2.

[11] E. Neustupný, *Kugelamphorenkultur*, în *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur-und Frühgeschichte Europas*, 1 (a–k), Praga, 1966, p. 652.

[12] V. Weber, *op. cit.*, p. 169–175 și 184.; G. Wetzel, *Die neolithische Besiedlung der Altmark*, în *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, 50, 1966, p. 44.

[13] G. F. Debeț, *Палеантропология СССР*, Moscova-Leningrad, 1948, p. 97.

[14] O. Necrasov și M. Cristescu, *Étude anthropologique des squelettes énéolithiques de Dolheştii Mari (Tombe à ciste)* în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași*, (S. N.). Secț. II, V, 1959, 1, p. 47–60; idem, *Données anthropologiques sur les populations de l'âge de la pierre en Roumanie*, în *Homo*, 16, 1965, 3, p. 148–149.

[15] M. Gimbutas, *op. cit.*, p. 152.

[16] O. Necrasov și M. Cristescu, *Étude anthropologique...*, p. 56 – 57.

[17] C. Matasă, *op. cit.*, fig. 8/1–4; M. Dinu, *op. cit.*, în *Arheologia Moldovei*, I. fig. 4/1–3, 6, 7, 9, 10; Gr. Foit, *op. cit.*, p. 2.

[18] W. Antoniewicz, *op. cit.*, fig. 50/10, 12, 13; 60, stinga jos; M. Gimbutas, *op. cit.*, fig. 79/15–17; pl. 28.

[19] Z. Podkowińska, *Grób skrzynkowy neolityczny w Poniatówce, pow. chetmski, woj. lubelskie*, în *Światowit*, XVI, 1934/35, Varșovia, 1936, fig. 5; W. Antoniewicz, *op. cit.*, fig. 6, a–b; 12; 22; 57, dreapta; 59, dreapta; M. și W. Chmielewscy, *Grób Kultury amfor kulistych w Kuczynie, w pow, wtoctowskim*, în *Przeg Arch*, IX, 2–3, 27–28, 1951–1952, Poznan, 1953, fig. 7; L. Gajewski, J. Gurba, *Sprawozdanie z prac ratowniczo-badawczych, prowadzonych w 1958 r w Strazyżowie, pow. Hrubieszów*, în *Sprawozdanie Archeologiczne*, X, 1960, fig. 4 b; S. Nosek, *Civilisation des amphores sphériques*, în *Inventaria archaeologica. Corpus des ensembles archéologiques Pologne, fasc.* XII, Łódź -Varșovia, 1964, pl. 64 (1) 10–13; 65 (1), 1–2; 67 (1), 10–11; 68 (1), 5–6; 69, 3.

[20] V. Weber, *op. cit.*, fig. 7; 8/2–4; 10/1; 12/2; 14/1; 15/2; 20; 22/1; 48; 52; G. Wetzel, *Zwei, Großsteingräber von Wilsen, Kreis Güstrow*, în *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, 1965, fig. 64; 67d; E. Schuldt, *Vier Großsteingräber von Serrahn, Kreis Güstrow*, în *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, 1965, fig. 20 K; 24, 1, n, p; 36, b.

rabi se mai cunoaşte un topor de silex şlefuit descoperit întîmplător încă mai demult[21]. Nu este exclus ca acest tip de topoare şlefuite să fi fost adus pentru prima oară în Moldova de purtătorii culturii amforelor sferice. Ele s-au găsit în depozite şi mai ales izolat în numeroase localităţi din nordul şi centrul Moldovei[22], aria lor de răspîndire corespunzînd cu teritoriul ocupat de triburile amforelor sferice. Spre deosebire de acestea, topoarele de silex cioplite dar neşlefuite sau eventual şlefuite numai pe o porţiune dinspre tăiş[23], trebuie legate se pare în Moldova de cultura Horodiştea-Folteşti I (Gorodsk-Usatovo).

Aşchii de silex de felul celei descoperite la Basarabi se întîlnesc cu totul rar în mormintele culturii amforelor sferice[24]. În mormintele din Moldova, de care avem cunoştinţă, astfel de aşchii nu au apărut.

Din punct de vedere al formei, paharul descoperit în cista de la Basarabi îşi găseşte analogii atît în Moldova[25], Wolhynia şi Podolia[26], cît şi în Polonia[27] şi Germania[28]. De asemenea, decorul format din impresiuni arcuite în chip de solzi este larg folosit în întreaga arie de răspîndire a culturii amforelor sferice, întîlnindu-se atît singur, cît şi asociat cu alte motive ornamentale[29].

TOMBE À CISTE EN PIERRE DU NORD DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Pendant l'été de 1967, à l'occasion des travaux d'intérêt public, sur la colline du «Lan» du village Basarabi, commune Preuţeşti, district

---

[21] A. Florescu, *К вопросу о кремневых топорах в Молдове*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 80 şi fig. 4/1.

[22] *Ibidem*, p. 79 şi urm.

[23] Astfel de topoare, descoperite în aşezări de tip Gorodsk, se cunosc atît în Moldova cît şi în Ucraina : H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiştea, sur le Pruth*, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, fig. 18/5–15 ; E. J. Kricevski, *Поселенная вгородську*, în *Трипольская култура*, I, Kiev, 1940, fig. 207–209, 264–266. Cf. şi Vl. Dumitrescu, *Cu privire la problema topoarelor de silex din Moldova*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 365 şi urm.

[24] W. Antoniewicz, *op. cit.*, fig. 50/11 ; S. Nosek, *op. cit.*, pl. 64 (1), 9 ; 67 (1), 4–5.

[25] M. Dinu, *op. cit.*, în *Arheologia Moldovei*, I, fig. 3/3.

[26] W. Antoniewicz, *op. cit.*, fig. 49/6 ; 61 ; 62 ; A. Häusler, *Die Gräber der Kugelamphorenkultur in Wolhynien und Podolien und die Frage ihres Ursprungs*, în *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, 50, 1966, fig. 5, sus ; pl. 11, a,c,f.

[27] T. Wiślański, *Sprawozdanie z prac Ekspedycji Wykopaliskowej w Strzelcach, pow. Mogilno, w 1957 r.*, în *Sprawozdania Archeologiczne*, X, 1960, fig. 4 ; S. Nosek, *Materiały do badań nad historia starożytną i wczesnośredniowieczną niedrzyrzecza Wisly i Bugu* ; în *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F, Nauki filozof. i human.*, VI, 1951, Lublin-Cracovia, 1957, pl. XIV/1,2 ; idem, *Civilisation...*, pl. 64 (2), 14–15 ; 65 (2), 10 ; 68 (3), 12, 15, 16.

[28] H. Mötefind, *Neue Funde aus dem Kulturkreise der Kugelamphoren*, în *PZ*, II, 1910, fig. 10, 11 ; G. Rennenbach, *Ein Neufund der Kugelamphorenkultur der östlichen Oberlausitz*, în *Ausgrabungen und Funde*, 8, 1963, 2, fig. 1 ; V. Weber, *op. cit.*, fig. 4/1–3 ; 10/4 ; 12/1 ; 13/1 ; 16 ; 19/4–5 ; 29/1 ; G. Wetzel, *Zwei...*, fig. 67, a.

[29] P.L.B. Kupka, *Alter, Wesen und Verbreitung der mitteldeutschen Steinzeitkulturen. Nachträgliches und Ergänzendes*, în *Beiträge zur Geschichte, Landes- und Volkskunde der Altmark*, Stendal, V, 1928, 4, fig. 7, a, b, d ; Z. Podkowińska, *op. cit.*, fig. 3 şi 6 ; W. Antoniewicz, *op. cit.*, fig. 27 ; 59 ; 61–66 ; 69 ; 70 ; S. Nosek, *Materiaty de bandań...*, fig. 20 ; pl. XV/5 ; C. Matasă, *op. cit.*, fig. 5/2 ;7 ; L. Wrotek, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 1959 r na stan. 4 w Mierzanowicach, pow. Opatów*, în *Sprawozdania Archeologiczne*, XIII, 1961, fig. 2 ;

de Suceava, a été découverte une tombe à ciste en pierre. La tombe a été en partie bouleversée. On y a trouvé un seul squelette en position accroupie, couché sur la droite, orienté Est-Ouest, appartenant à un homme (mésocrâne, à la limite du dolichocrâne ; type nordique à influences alpines). L'inventaire de la tombe consiste en une hache en sylex opaque blanchâtre, un éclat de sylex noir et deux petits vases. Parmi eux, seulement une coupe a pu être reconstituée. La tombe appartient à la culture des amphores sphériques, répandue au Nord et au centre de la Moldavie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tombe à ciste en pierre découverte à Basarabi.
Fig. 2. — Fragments du vase découvert près du crâne de l'inhumé.
Fig. 3. — Vase découvert dans le coin sud-ouest de la ciste.
Fig. 4. — Hache en sylex.
Fig. 5. — Éclat de sylex.

M.Dinu, *op. cit.*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 51 i fig. 3/2, 6 ; 7/2—4,6 ; V. Weber, *op. cit.*, fig. 2/2 ;9 ; 36—36 a ; 37 ; J. Kowalczyk, *Lud amfor kulistych. Częćś II*, în *Z otochtani wieków*, XXX, 1964, 4, fig. 2 şi 3 ; G. Wetzel, *Zwei...*, fig. 67, a ; A Holl nagel, *Die Groβsteingräber von Domsühl, Kreis Parchim*, în *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, 1967, fig. 48, c, d, h ;54 b ; 55, c, h,i ; A. Häusler, *op. cit.*, fig. 5, dreapta ; pl. 11.

AŞEZAREA DACICĂ DE LA COZIA VECHE (JUD. VÎLCEA)

DE

EMIL MOSCALU

În toamna anului 1966 a fost efectuat un sondaj în locul numit Cozia Veche (jud. Vîlcea), care a avut ca obiectiv cercetarea unei aşezări geto-dacice ce fusese semnalată anterior[1]. În 1960 se mai făcuseră aici săpături arheologice pentru cercetarea aşezămîntului feudal[2].

Aşezarea se află la circa 2 km nord de staţiunea Căciulata şi 1 km nord de mănăstirea Cozia, pe partea dreaptă a Oltului, în punctul unde începe defileul acestui rîu şi se întinde pe ambele părţi ale şoselei naţionale care traversează defileul Oltului, legînd Rm. Vîlcea de Sibiu. În stînga şoselei se află o bisericuţă, numită de către localnici Cozia Veche. Locul de aici mai poartă şi denumirea de Poşta Veche[3].

Pentru cercetarea aşezării geto-dacice de aici a fost săpat un şanţ cu dimensiunile de 32 × 1 m, orientat N — S pe un spaţiu păstrat între şosea şi malul Oltului. La Cozia Veche au fost găsite cîteva fragmente ceramice aparţinînd culturilor Coţofeni şi Glina, dar nu s-a constatat existenţa unui strat de cultură corespunzător acestor culturi. Săpăturile de la Cozia Veche nu vor putea fi reluate pentru că cea mai mare parte a aşezării geto-dacice a fost distrusă prin construirea şoselei. De aceea vom consemna aici toate problemele pe care le pun materialele descoperite.

Prin sondajul executat în 1966 a fost dovedită existenţa unei aşezări dacice şi a unei aşezări feudale. Stratul de cultură dacic este format dintr-un pămînt negru compact şi suprapune direct solul viu format din nisip cu grohotişuri şi uneori chiar pietre de mari dimensiuni, prăbuşite de pe pantele muntelui Basarab, la poalele căruia se află aşezarea. El se subţiază de la nord spre sud pe direcţia înclinării pantei,

[1] Săpăturile au fost efectuate de către Institutul de arheologie al Academiei, sub conducerea prof. D. Berciu, căruia îi mulţumim şi pe această cale pentru cedarea materialelor spre publicare. Desenele acestui articol au fost făcute de C. Mitan de la Muzeul din Rm. Vîlcea. Aşezarea a fost descoperită de prof. D. Berciu într-o periegheză făcută cu P. Purcărescu şi Ilie V. Chiriţă. Cu acest prilej au fost găsite şi cîteva fragmente ceramice Coţofeni, Glina şi hallstattiene.

[2] N. Constantinescu, *Cercetările arheologice de la Cozia*, în *Mitropolia Olteniei*, XVII, 7–8, 1955, p. 589–595.

[3] Dominic G. Nicolae, *Schituri şi biserici de sat*, Bucureşti, 1931, p. 35; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 595.

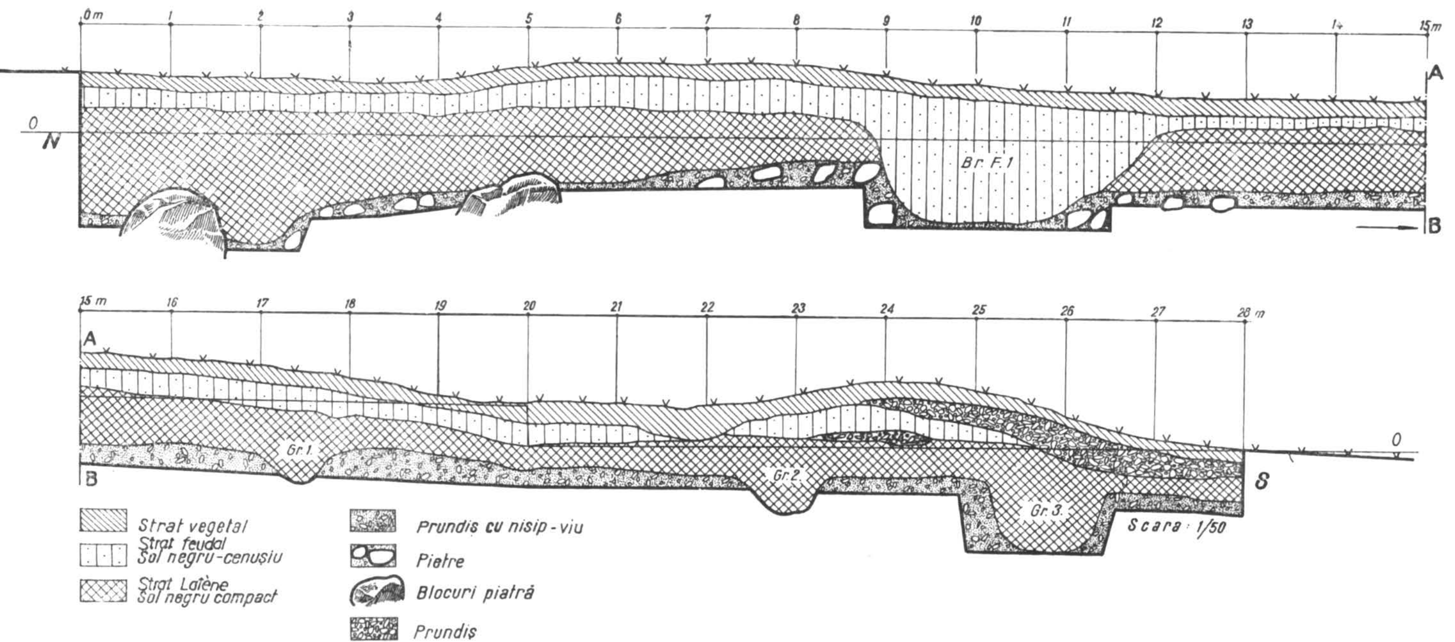

Fig. 1. — Profilul peretelui estic al șanțului I. Scara 1/50. gr. = groapă getică ; Br. F1 = bordei feudal nr. 1.

grosimea sa variind între 1 m, în capătul de nord, şi 0,40 — 0,50 m în capătul de sud (fig. 1). Ca structură şi culoare el se prezintă unitar ceea ce nu a permis deosebirea a două niveluri, dar pe baza studiului tipologic al ceramicii descoperite se pot deosebi două etape de locuire. Cea mai mare parte a materialului a fost descoperit în jumătatea inferioară a stratului de cultură. În stratul de cultură geto-dacic nu au fost descoperite bordeie sau locuinţe de suprafaţă, lipsa lor explicîndu-se prin aceea că ne aflăm la periferia aşezării. Doar în careurile 2—3 (fig. 1), între două pietre de mari dimensiuni a existat probabil un adăpost.

Ceramica descoperită în jumătatea inferioară a stratului de cultură geto-dacic se împarte în trei categorii :

a) Ceramica poroasă lucrată cu mîna.

b) Ceramica cărămizie, lustruită, lucrată cu mîna.

c) Ceramica lucrată la roată.

a) Categoria *a* este mai bine reprezentată, fiind predominantă numeric faţă de categoriile *b* şi *c*. In general, ceramica lucrată cu mîna este făcută dintr-o pastă neagră sau brun-cărămizie. Ca degresant este folosit nisipul cu bobul mărunt şi rareori pietricele sau paiete de mica. Ca forme se disting vase-borcan cu profilul înalt, pîntecul bombat, gîtul scurt şi buza răsfrîntă în afară (fig. 2/1,5), căţui (fig. 3/6 şi fig. 5/5) şi străchini cu picior sau fructiere (fig. 4/4), care au analogii la Piscul Crăsanilor [4].

Vasele lucrate cu mîna sînt ornamentate cu brîuri alveolare întrerupte de butoni rotunzi (fig. 3/1, 4), brîuri alveolare dispuse vertical pe peretele vasului, pornind de sub apucători plate (fig. 3/3), apucători plate cu capătul în formă de şa (fig. 3/2) şi butoni alveolaţi prin imprimarea degetelor, avînd doar o funcţie ornamentală (fig. 2/7). Cîteva fragmente sînt ornamentate numai cu un brîu alveolar aşezat aproape de buză (fig. 4/2).

În această categorie se încadrează şi un fragment din pastă de culoare brună poroasă, decorat cu două rozete ştampilate (fig. 4/1). Fragmentul are o curbură aproape insesizabilă, ceea ce face dificilă interpretarea lui ca aparţinînd unui vas. Mai degrabă este de presupus să fi făcut parte dintr-o placă ornamentală.

Ornamentul-rozetă obţinut prin ştampilare a mai fost întîlnit şi în alte aşezări şi cetăţi dacice dar toate descoperirile similare se grupează, cel puţin pînă acum, în spaţiul dintre Dunăre şi Carpaţii meridionali. Un decor asemănător întîlnim pe vasul de la Zimnicea [5], la Fîntînele (jud. Teleorman)[6], Govora-Sat, aşezarea de la Poieni (jud. Vîlcea)[7], Ocniţa (jud. Vîlcea)[8], Cetăţeni (jud. Argeş)[9], la Căscioarele (jud.Ilfov),

---

[4] I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, în *ARMSI*, tom. III, seria III, 1924, p. 49, fig. 116—121.

[5] I. Nestor, *Aşezările din societatea primitivă şi sclavagistă în regiunea Dunărea de jos. Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 93—102; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, pl. XXVII şi XXVIII; R. Vulpe, *Aşezările getice din Muntenia*, Bucureşti, 1966, fig. 5.

[6] Corneliu Mateescu şi Mircea Babeş, *Cercetări arheologice şi săpături de salvare la Fîntînele*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, fig. 5 şi 6. Ambele sînt de acelaşi tip cu cele de la Zimnicea dar nu au reprezentarea călăreţului.

[7] Informaţie prof. D. Berciu, pentru care îi mulţumim.

[8] Idem.

[9] D. V. Rosetti, *Şantierul arheologic Cetăţeni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 86, fig. 6/3.

pe o toartă de amforă de fabricație getică copiată după amforele rodiene [10], la Mînăstirea (jud. Ilfov) [11], și la Popești (jud. Ilfov)[12].

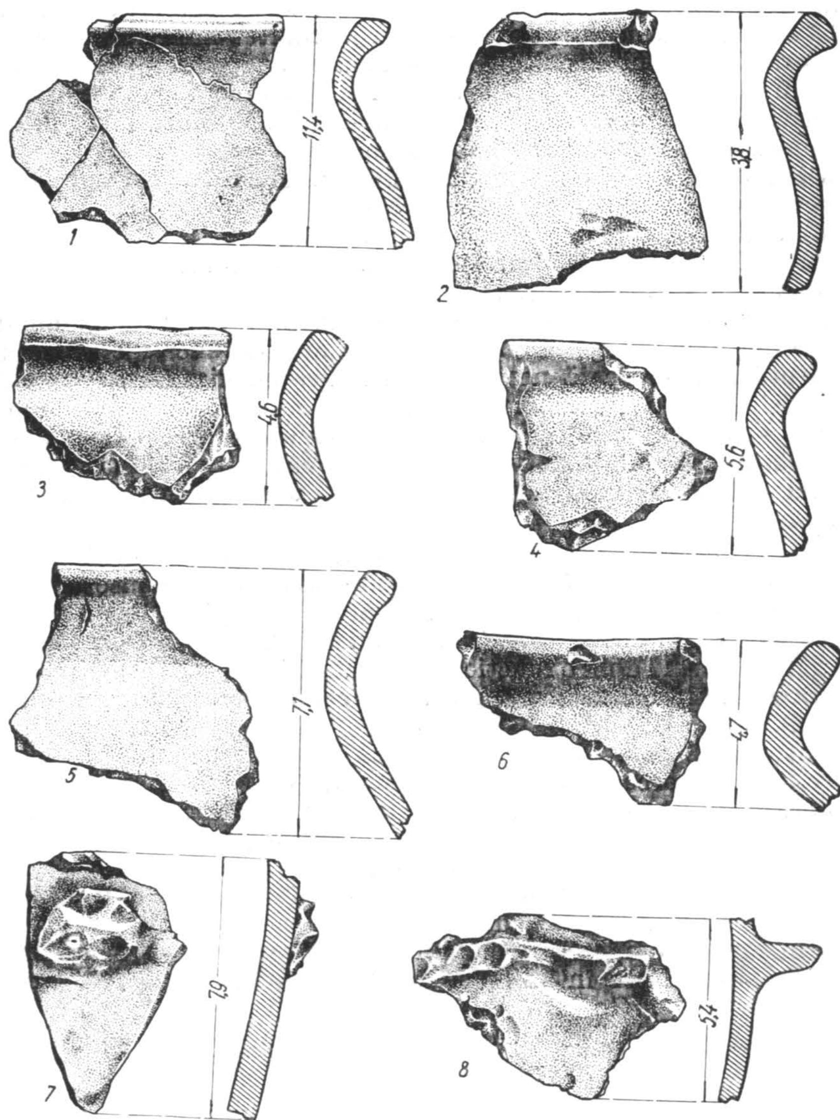

Fig. 2. — *1—5*, *7*, *8*, fragmente ceramice lucrate cu mîna din prima etapă de locuire; *6*, margine de vas-borcan din a doua etapă de locuire.

[10] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Descoperiri geto-dacice la Căscioarele*, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 119, fig. 4/2.

[11] Gh. Ștefan, *Les fouilles de Mînăstirea*, în *Dacia*, II, 1925, p. 393, fig. 7/23.

[12] Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 317, fig. 10/7.

Din cele nouă descoperiri de vase ornamentate cu rozeta, patru sînt grupate în zona Subcarpaţilor meridionali, la Cetăţeni, Cozia Veche,

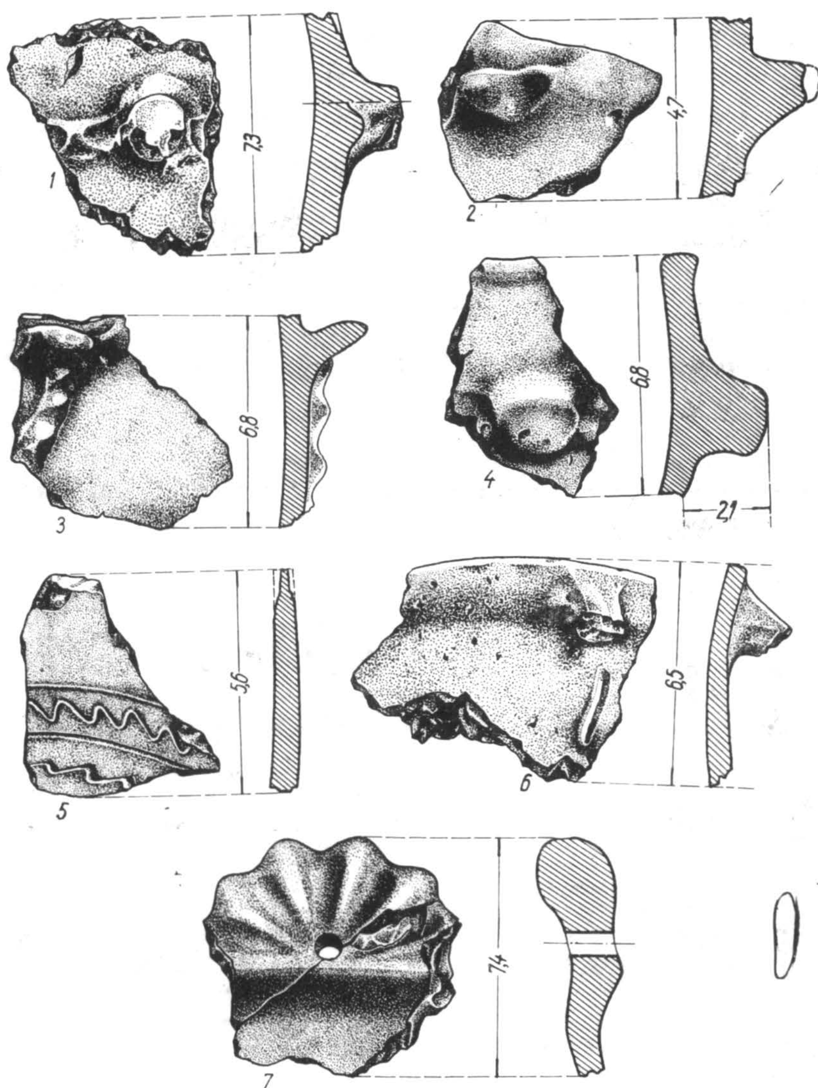

Fig. 3. — *1—4*, *6*, fragmente ceramice lucrate cu mîna din prima etapă de locuire; *7*, toartă lobată lucrată cu mîna şi lustruită; *5*, fragment din a doua etapă de locuire.

Ocniţa şi Govora-Sat, iar celelalte patru în apropierea Dunării la Zimnicea, Fîntînele, Căscioarele şi Mînăstirea. La Zimnicea, Fîntînele, Cetăţeni, Ocniţa şi Mînăstirea, decorul-rozetă este aplicat pe vase din pastă cenuşie lucrate la roată, la Cozia Veche pe un fragment de pastă brună lucrat cu mîna, iar la Govora-Sat şi Popeşti pe vase din pastă

cărămizie lucrate la roată. Cele mai vechi vase decorate cu rozeta sînt cele de la Zimnicea, datate pe baza monedelor lui Filip al II-lea în a doua

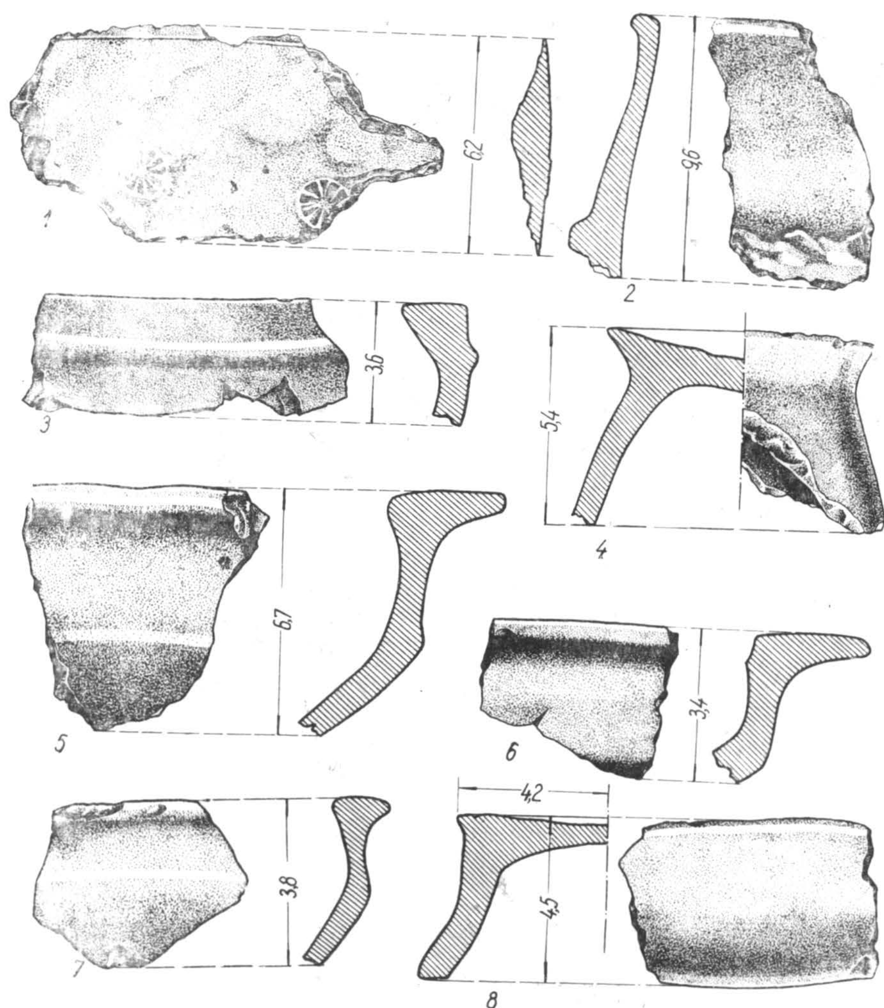

Fig. 4. — *1—6*, *8*, fragmente ceramice din prima etapă de locuire ; *1*, *2*, lucrate cu mîna ; *4*, *5*, *6*, *8*, lucrate cu mîna și lustruite ; *3*, lucrat la roată ; *7*, fragment lucrat la roată din a doua etapă de locuire.

jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. și Fîntînele, iar cele mai noi sînt cele de la Ocnița și Mînăstirea, datînd din secolul I î.e.n.

În Transilvania există decorul-rozetă aplicat pe vasul din mormîntul celtic de la Dipșa [13], dar vasele dacice de la Zimnicea și Fîntînele

[13] K. Horedt, *Zwei keltische Grabfunde aus Siebenbürgen*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 196, fig. 5/2 și 6/2.

care datează de la sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul secolului al III-lea î.e.n., demonstrează anterioritatea acestui decor pe vasele geto-

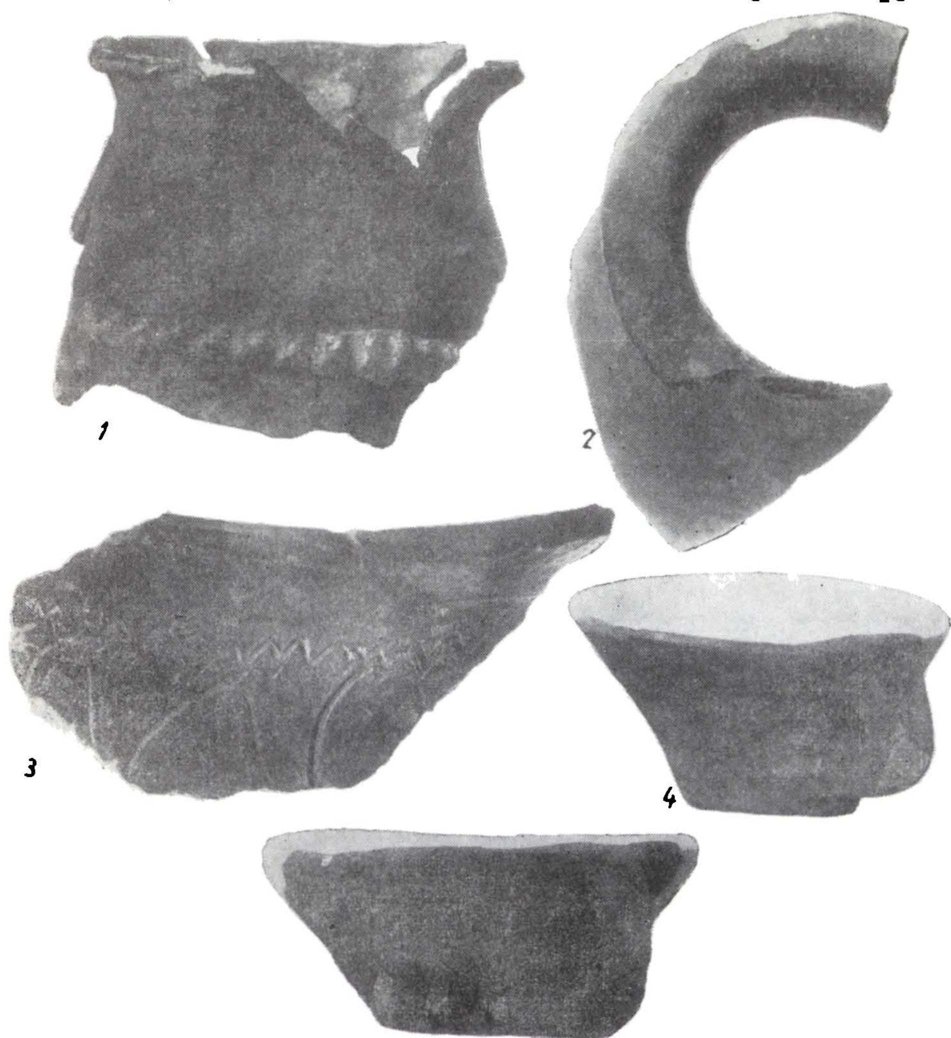

Fig. 5. — *1—4*, fragmente ceramice și căţui din groapa nr. 4 ; *5*, căţuie din prima etapă de locuire.

dacice față de cele celtice. Originea acestui decor trebuie căutată în decorul similar de pe torțile amforelor rodiene și mai ales tasiene. În Bulgaria reîntîlnim decorul-rozetă de pe vasele-pitoi de la Seutopolis [14], Sofia [15],

[14] Maria Čičikova, *Les timbres sur pithoi de Seuthopolis*, în *BCH*, II, 1958, p. 471 și urm., fig. 8, 10,11,13 și pl. XXVII.
[15] M. Stančeva, *Matériaux archéologiques de Sofia préromaine*, în *Izvestiia Institut*, XIX, 1966, p. 232 și fig. 4.

şi Dolno Sahrane (Stara Zagora)[16], care datează de la sfîrşitul secolului al IV-lea, sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n. M. Čičikova consideră că şi aici rozeta îşi are originea în decorul similar de pe amforele tasiene [17].

Decorul-rozetă este prezent atît pe ceramica geto-dacică şi celtică, cît şi pe monedele dacice şi celtice, avînd o origine comună greacă.

b) Categoria ceramicii lucrate cu mîna şi lustruite este reprezentată numai prin cîteva fragmente. Se remarcă două buze de străchini din pastă cărămizie, cu un strat negru la mijloc, avînd marginea îngustă (fig. 4/5, 6). Forme similare se găsesc la Piscul Crăsanilor [18], Sîncrăieni (jud. Harghita)[19] şi Onceşti (jud. Maramureş)[20]. Un picior de strachină este lustruit numai la exterior (fig. 4/8) şi este asemănător cu cele de la Cucorăni (jud. Botoşani) care datează din secolele III—II î.e.n.[21]. Tot acestei categorii îi aparţine şi o toartă de strachină de formă lobată (fig. 3/7), similară celor de la Piscul Crăsanilor [22].

c) Categoria ceramicii lucrate cu roata este reprezentată de puţine fragmente ceramice lucrate din pastă cenuşie fină, din care menţionăm partea superioară a unei străchini cu marginea îngroşată spre interior şi decorată la exterior cu o dungă în relief (fig. 4/3) şi mai multe fragmente de vase cu funduri inelate.

A doua fază de locuire de la Cozia Veche este documentată prin ceramica descoperită la partea superioară a stratului de cultură şi prin inventarul gropii nr. 4, distrusă pe jumătate cu prilejul lucrărilor de amenajare a şoselei. Groapa se află la 1 m de şanţul săpat şi nu avem un raport stratigrafic direct cu stratul de cultură geto-dacic, dar tipologic ceramica descoperită în ea dovedeşte existenţa unei faze ulterioare primei locuiri geto-dacice de aici. Din partea superioară a stratului de cultură provine o buză de vas-borcan (fig. 2/6), un fragment decorat cu brîu crescut şi două fragmente lucrate la roată (fig. 3/5 şi 4/7).

În groapa nr. 4 au fost descoperite vase întregi şi fragmentare, lucrate atît cu mîna cît şi cu roata, precum şi o greutate de lut. Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată printr-o căţuie a cărei toartă are la exterior o şănţu're (fig. 5/4), şi vase-borcan cu umărul dezvoltat şi buza aproape dreaptă (fig. 7/1), sau cu pîntecul uşor bombat, gîtul scurt şi buza răsfrîntă în afară (fig. 7/2,5). Decorul constă din brîu crestat (fig. 7/3), brîu alveolar (fig. 7/2) şi mai frecvent brîul alveolar este asociat cu două registre de linii care formează valuri mai mari şi mai mici (5/3), între ele aflîndu-se cîteodată un fascicul de linii orizontale incizate (fig. 7/1). Uneori brîul alveolar este însoţit de o singură linie incizată care formează

---

[16] L. Getov, *Sépultures sous tumulus près de Dolno Sahrame (arr. de Stara Zagora)*, în *Izvestiia Institut*, XXVIII, 1965, p. 203, fig. 6.

[17] M. Čičikova, *op. cit.*, p. 478.

[18] I. Andrieşescu, *op. cit.*, fig. 116—121.

[19] C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni*, în *Materiale*, VI, 1959, fig. 12/11—14, spre deosebire de străchinile de la Cozia Veche, cele de la Sîncrăieni au buza mai lată ca şi cele de la Onceşti şi datează din secolul I î.e.n.

[20] H. Daicoviciu, O. Bandula şi I. Glodariu, *Cercetările de la Onceşti din Maramureş*, Baia Mare, 1965, p. 21, pl. VI/3—4 şi fig. 18.

[21] Silvia Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii din secolele III-II î.e.n. din Moldova*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 25, fig. 3/3 şi 6/1.

[22] I. Andrieşescu, *op. cit.*, p. 59 şi fig. 137—140.

unghiuri (fig. 5/1). Într-un singur caz, un vas-borcan este ornamentat cu trei proeminențe conice (fig. 7/5).

Vasele-borcan ornamentate cu benzi de linii în val şi brîu alveolar au analogii în ceramica din aceeaşi categorie din cetăţuia getică de la Tiseşti [23], cetăţuia getică de pe Cozla (Piatra Neamţ)[24], aşezarea de la Viişoara (Tg. Ocna)[25], Bedehaza (jud. Covasna)[26], Cuciulata (jud. Braşov)[27],

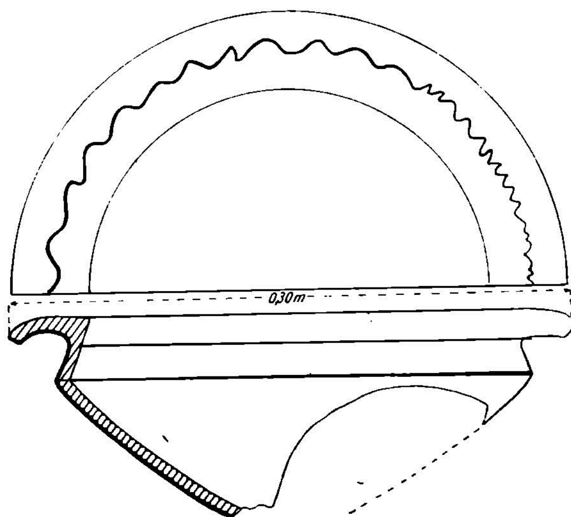

Fig. 6. — Fructieră lucrată la roată din groapa nr. 4.

Tilişca (jud. Sibiu)[28], Piatra Cravii (jud. Alba)[29], Sîncrăieni (jud. Harghita)[30], Ocniţa (jud. Vîlcea)[31], Mînăstirea (jud. Ilfov)[32] şi Tinosul (jud. Prahova)[33].

Ceramica lucrată la roată este documentată printr-o fructieră din pastă cenuşie cu piciorul rupt din vechime, decorată pe partea superioară a buzei cu o linie în val cu ondulaţii neregulate (fig. 6), o căniţă cu profilul drept, cu fundul inelat şi o toartă ruptă din vechime (fig. 7/4) şi printr-un

---

[23] Anton Niţu şi Mihai Zamoşteanu, *Sondajul în cetăţuia getică de la Tiseşti*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 378, fig. 4/11.

[24] Anton Niţu, Ioana Zamoşteanu şi Mihai Zamoşteanu, *Sondajele de la Piatra Neamţ*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 362, fig. 4/10.

[25] Bucur Mitrea, *Monedele oraşelor Dyrrhachium şi Apollonia în Moldova*, în *SCN*, II, 1958, fig. 3/3, 5,6.

[26] K. Horedt, *Aşezarea de la Sf. Gheorghe-Bedeháza*, în *Materiale*, II, 1956, fig. 11/11,12 şi fig. 12/2, 7–9, 13.

[27] Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cuciulata*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 352 şi urm., fig. 3/1–2,4,6,8,11.

[28] N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilişca*, în *Materiale*, VIII, 1962, fig. 3/10–12,14,15 şi fig. 4/1–4,5,9.

[29] Ion Berciu, Al. Popa şi H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii*, în *Celticum*, XII, 1964, fig. 29 A/9.

[30] C. Preda, *op. cit.*, p. 342, fig. 15/5,6, 8,9, 11–14.

[31] Informaţie prof. D. Berciu.

[32] Gh. Ştefan, *op. cit.*, fig. 10/45.

[33] R. şi Ec. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, fig. 24/1, 2,4,10 şi fig. 25/8.

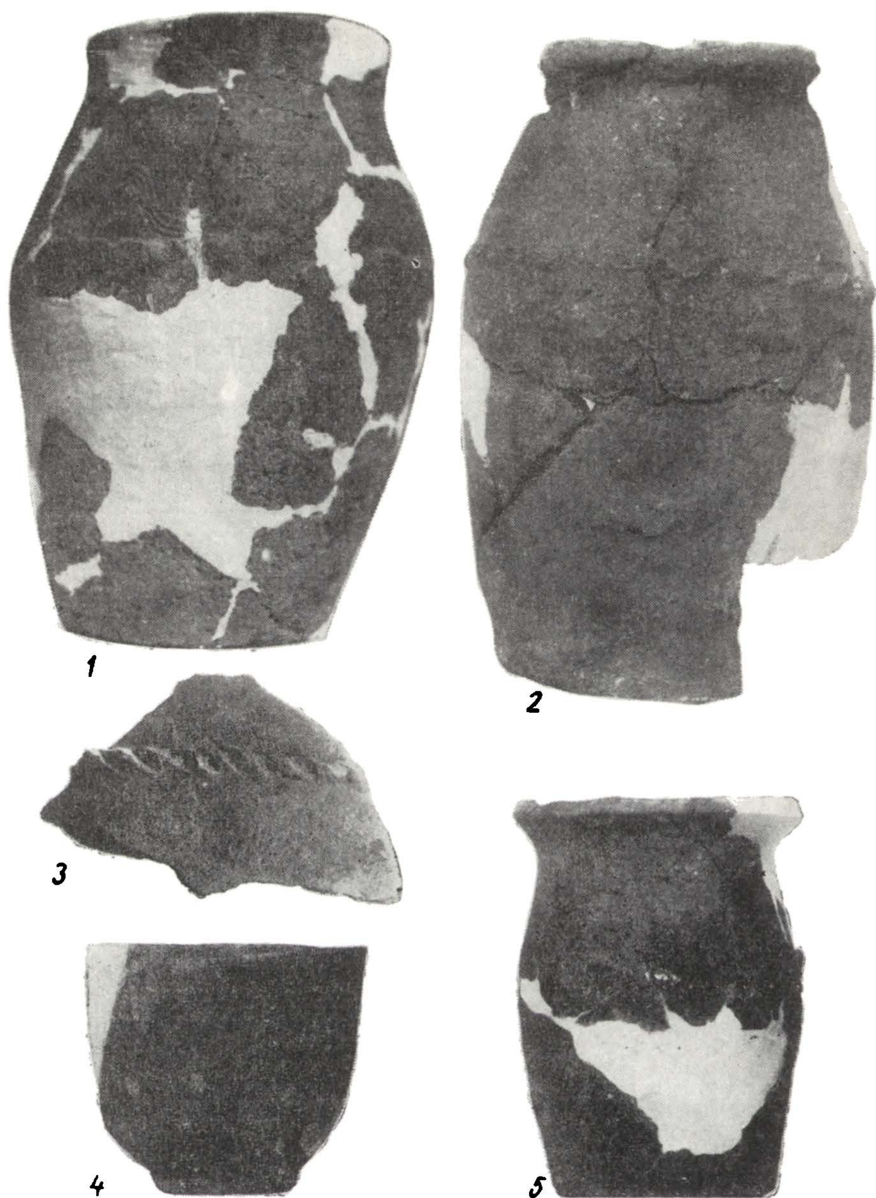

Fig. 7. — Vase din groapa nr. 4.

fragment din partea superioară a unui vas mare din pastă cărămizie roşcată cu miez cenuşiu (fig. 5/2).

În groapa nr. 4 au fost descoperite două fragmente de vase deosebite de restul ceramicii descrise. Este vorba de un fragment dintr-un vas mare cu gura largă, lucrat din pastă superioară, cărămizie-roşcată, cu pereţii groşi de 1 cm. Fragmentul este decorat cu o bandă de linii

incizate în val, încadrate între alte două benzi de linii incizate dispuse orizontal. Decorul a fost realizat prin imprimarea unui pieptene în pasta încă moale a vasului. Deasupra şi dedesubtul acestui ornament se află două benzi pictate cu o culoare brună, late de cîte 6 cm. Spre extremitatea

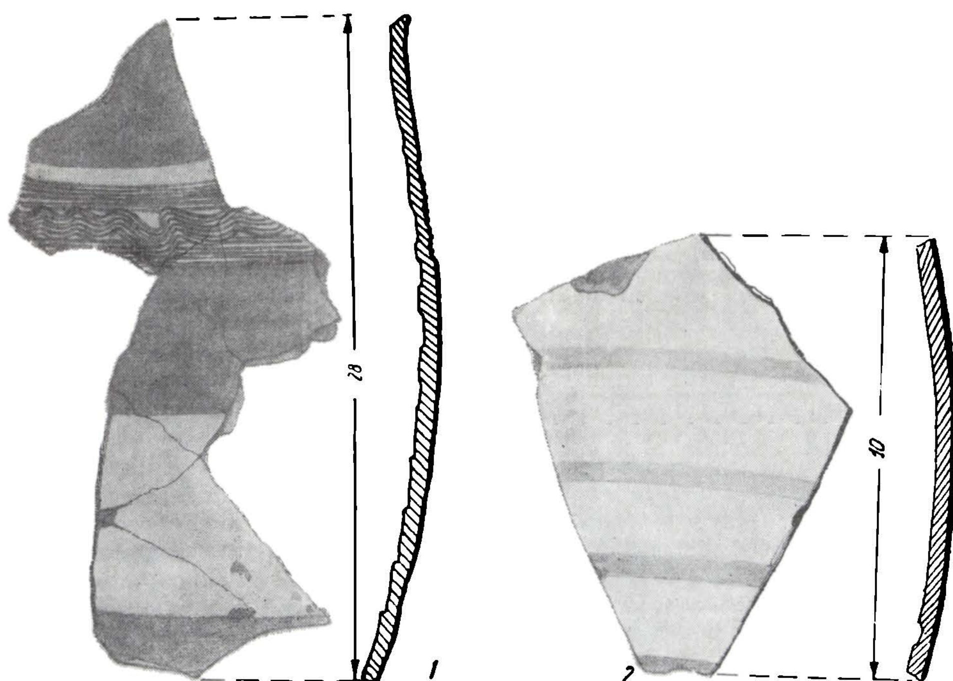

Fig. 8. — Ceramică pictată din groapa nr. 4.

de jos a fragmentului se mai află o bandă pictată cu aceeaşi culoare (fig. 8/1). În aceeaşi groapă a mai fost găsit un fragment dintr-o pastă alb-gălbuie, fină, care are în compoziţie şi rare paiete de mica. La exterior fragmentul are o angobă albă peste care au fost pictate patru linii de culoare cărămizie-brună, late de cîte 0,5 cm.

Primul fragment pictat a făcut parte dintr-un vas de autentică factură dacică şi se încadrează în prima grupă a ceramicii pictate dacice, stabilită de I.H. Crişan [34], deşi la nici unul din vasele sau fragmentele analizate în studiul amintit nu se întîlneşte pictura asociată cu decorul în val. Al doilea fragment (fig. 8/2) pare a fi aparţinut unei amfore elenistice, ceea ce indică că la stabilirea originii ceramicii pictate geto-dacice trebuie luată în considerare, pe lîngă influenţa celtică şi influenţa elenistică [35]. În spaţiul de la sud de Carpaţi, aceşti doi factori au acţionat paralel, dovadă şi un vas pictat de la Popeşti care are o formă celtică [36]. Populaţia

[34] În aşezarea de la Cetăţeni-Muscel există amfore elenistice pictate în aceeaşi manieră cu fragmentul de la Cozia Veche. Informaţie D. V. Rosetti.

[35] I. H. Crişan, *Dakische Keramik mit geometrischen Mustern*, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 329.

[36] R. Vulpe, *Şantierul arheologic Popeşti*, în *Materiale*, III, 1957, p. 232 fig. 15;

geto-dacică a preluat de la celţi tehnica picturii cu benzi late, care formează motivul ornamental cel mai frecvent pe ceramica celtică pictată [37].

Tot în groapa nr. 4 a mai fost găsită o bucată de grafit decorată cu linii incizate paralel, care pare a fi aparţinut unui vas celtic. În ceea ce priveşte datarea celor două faze de locuire geto-dacică de la Cozia Veche, nu avem nici un element care să ne dea posibilitatea unei încadrări cronologice precise. În jumătatea inferioară a stratului de cultură, care aparţine fazei vechi de locuire, pot fi luate în considerare pentru datare marginile a două străchini, lucrate cu mîna şi lustruite, toarta lobată lucrată în aceeaşi tehnică şi fragmentele de la picioarele unor străchini sau fructiere, lucrate cu mîna, care au analogie în ceramica de la Piscul Crăsanilor, datată din secolul al II-lea î.e.n. şi cu cea de la Cucorăni-Botoşani, datată din secolele III—II î.e.n. Tot din secolul al II-lea î.e.n. datează şi ceramica lucrată cu mîna şi lustruită, descoperită în Transilvania [38].

Existenţa butonilor alveolaţi prin imprimarea degetelor (fig. 2/7), similari celor din aşezarea de la Bedeháza şi Sîncrăieni, ne îndeamnă să presupunem că prima fază a aşezării de la Cozia Veche a existat şi în primele decenii ale secolului I î.e.n., datîndu-se în întregime în cursul secolului al II-lea î.e.n. şi în primele decenii ale secolului I î.e.n.

Ceramica din a doua fază de locuire de la Cozia Veche se deosebeşte de cea din faza mai veche prin dispariţia butonilor alveolaţi şi apariţia reliefului crestat. Vasele-borcan decorate cu brîu alveolar şi linii incizate în val au analogii cu ceramica din ultimul nivel de la Ocniţa [39], cu ceramica din locuirea Latène III de la Tinosul [40], Cuciulata [41], şi al doilea nivel din cetăţuia de pe Cozla [42], aceasta dovedind şi contemporaneitatea celei de-a doua faze de locuire de la Cozia Veche cu aşezările şi cetăţile amintite. Pe baza acestor analogii şi în primul rînd pe baza analogiilor din ultimul nivel de locuire din cetatea de la Ocniţa, datăm ultima fază de locuire de la Cozia Veche în secolul I î.e.n. — secolul I e.n., în perioada din timpul lui Burebista pînă la cucerirea Daciei.

Larga răspîndire a ornamentului format din linii incizate în val, în toate zonele locuite de populaţia geto-dacică, demonstrează unitatea culturii materiale dacice din perioada cuprinsă dintre domnia lui Burebista şi cea a lui Decebal. Aceasta explică faptul că vasul-borcan cu profil înalt, decorat cu brîu alveolar în jumătatea superioară, de la Cozia Veche (fig. 7/2), poate fi considerat prototipul vaselor similare din cultura materială a dacilor liberi din secolele II—III e.n. din Cîmpia Munteniei, de la Mătăsaru [43], a carpo-dacilor purtători ai culturii Poieneşti din Moldova

---

D. Berciu. *Neue Vorschungsergebnisse zur Vorgeschichte Rumäniens*, Bonn, 1966, fig. 21/B ; idem. *Les Celtes et la civilisation de La Tène chez les Géto-Daces*, în *Bulletin of the Institute of Archaeology*, 6, Londra, 1967, p. 92, fig. 9.

[37] Jan Filip, *Die Kelten in Mitteleuropa*, Praga, 1956, pl. C III/4—5, 9—10, 12—14, 16 şi pl. CXXIV.

[38] K. Horedt, *Mittellatènezeitliche Siedlungen aus Siebenbürgen*, în *Studien aus Alteuropa*, partea a II-a, 1965, p. 64, fig. 9.

[39] Informaţie prof. D. Berciu.

[40] R. şi Ec. Vulpe, în *Dacia*, I. 1924, p. 220.

[41] Gh. Bichir, în *Materiale*, VII, p. 352 şi urm.

[42] Anton Niţu şi colab., în *Materiale*, VI, p. 364.

[43] Gh. Bichir, *Cercetările arheologice de la Mătăsaru şi contribuţia lor la cultura materială a dacilor liberi*, în *Anuarul Muzeului din Piteşti* (în curs de apariţie).

în necropolele de la Poienești [44], Gabăra-Porcești [45], Pădureni și a așezărilor corespunzătoare de la Butnărești, Poiana-Dulcești [46], Călugăra [47], și a dacilor liberi din nordul Transilvaniei de la Medieșul Aurit [48].

Originea preromană a decorului în val a fost demonstrată la timpul său de către I. Andrieșescu [49]. Ornamentul în val devine un element frecvent în ornamentarea ceramicii geto-dacice lucrate cu mîna și cu roata. Pe ceramica din prima categorie valul era trasat cu mîna cu ajutorul unui instrument ascuțit, iar pe ceramica lucrată la roată, cu pieptenele sau prin lustruire. Decorul în val incizat apare ca element decorativ pe craterele locale imitate după cele grecești din așezările Latène timpuriu de la Alexandria și Zimnicea.

Așezarea geto-dacică de la Cozia Veche a dispărut o dată cu cucerirea romană, ea nemaifiind locuită după această cucerire. De altfel la doar aproximativ 500 m spre sud de această așezare, pe partea stîngă a Oltului în bivolăria Coziei, romanii au construit un castru, identificat cu castrul *Arutela* menționat în *Tabula Peutingeriana*, toponimic pe care Tomascheck îl leagă de numele dacic al Oltului, Alutus [50].

L'ÉTABLISSEMENT DACIQUE DE COZIA VECHE
(dép. de Vîlcea)

RÉSUMÉ

En 1966 on a effectué un sondage archéologique au lieudit « Cozia Veche » situé à 1 km Nord du monastère Cozia sur la rive droite de l'Olt. On y a découvert un établissement dacique superposé par une couche féodale datant du milieu du XVIIIe siècle.

Les deux étapes de la culture dacique ont été déterminées non pas par les observations stratigraphiques, mais par celles d'ordre typologique. Dans la première étape on peut situer la céramique découverte à la base de la couche dacique, représentée par des vases globulaires (fig. 2/1,5), tasse dacique (fig. 3/6) écuelle à pied ou des fruitières (fig. 4/4). Quelques exemplaires travaillés à la main sont décorés par des bandes en relief alvéolées et des boutons ronds et plats (fig. 3/1,4 et fig. 2/7).

Un tesson travaillé à la main, est décoré de rosettes estampillées (fig. 4/1), décor rencontré aussi sur les vases gétiques de Zimnicea, Fîntînele, Govora-Sat, Ocnița, Cetățeni, Căscioarele, Mînăstirea et Popești sur Argeș. Les vases les plus anciens, décorés par des rosettes, sont ceux de Zimnicea et de Fîntînele (dép. d'Ilfov) datant de la seconde moitié du IVe siècle

---

[44] R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești*, în *Materiale*, I, 1953, fig. 62.

[45] I. Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra-Porcești*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 478, fig. 3.

[46] Gh. Bichir, *La civilisation des Carpes (IIe — IIIe siècles de notre ère) à la lumière des fouilles archéologiques de Poiana-Dulcești, de Butnărești et de Pădureni*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, fig. 12/3—4.

[47] Săpături Iulian și Eug. Antonescu. Materialele sînt expuse în Muzeul din Bacău.

[48] S. Dumitrașcu și T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Baia Mare, 1967, pl. XV/5.

[49] I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 63—68.

[50] D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1958, ed. a II-a, p. 31, 49, 50, 52, 116, 117.

av.n.è. — première moitié du IIIe s.av.n.è. et les plus récents proviennent d'Ocniţa et de Mînăstirea, datés du Ier siècle av.n.è. Jusqu'à présent les vases les plus nombreux décorés par des rosettes sont groupés entre les Carpates Méridionales et le Danube.

En Transylvanie ce décor se rencontre encore sur quelques tessons de vases découverts dans les cités daces d'Orăştie et sur le vase celtique de Dipşa.

Au sud du Danube le décor « en rosette » est appliqué sur le rebord des *pithoi* découverts à Seuthopolis, Sofia et Dolno-Sahrane. L'origine de ce décor peut être reliée aux amphores thassiennes. Sur les vases daciques, ce décor est plus ancien que sur les vases celtiques. Le décor « en rosette » se trouve aussi sur les monnaies daciques et celtiques.

La céramique lustrée, travaillée à la main, est représentée dans cet établissement par des rebords d'écuelles (fig. 4/5,6), un pied de plateau (fig. 4/8), une anse lobée (fig. 3/7) ; quant à la céramique travaillée au tour, elle est représentée par quelques tessons (fig. 4/3).

La deuxième phase d'habitation de Cozia Veche est représentée par la céramique découverte dans la fosse n° 4 (fig. 5—8) et par quelques tessons trouvés dans la partie supérieure de la couche. On a fréquemment trouvé le décor en val incisé (fig. 5/3 ; fig. 6 ; fig. 7/1 ; fig. 8/1), décor caractéristique pour toutes les régions habitées par les Daces au Ier siècle av.n.è. — Ier siècle de n.è. Ce décor a une origine préromaine et on l'a trouvé sur les cratères gétiques imités sur ceux grecs, qui proviennent d'Alexandria (dép. de Teleorman) et de Zimnicea (dép. d'Ilfov) (V—IVe siècles av.n.è.). Deux fragments céramiques peints, dont l'un (fig. 8/1) est incontestablement de facture dacique, et l'autre appartient à une amphore hellénistique (fig. 8/2), furent découverts dans la fosse n° 4. On peut conclure qu'à l'origine de la céramique dacique peinte a contribué aussi l'influence celtique et hellénistique.

Le vase globulaire (fig. 7/2) peut être considéré comme prototype des vases similaires de la culture des Daces libres des IIe—IIIe siècles de n.è. de la Valachie, de la Moldavie et de la Transylvanie. L'établissement dacique de Cozia Veche a cessé d'exister au moment de la conquête romaine.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Cozia Veche.* Profil du mur Est du sondage I. L'échelle 1/50. Gr. = fosse dacique ; $Br.F_1$ = hutte féodale n° 1.

Fig. 2. — 1—5, 7, 8, tessons céramiques travaillés à la main de la première étape d'habitation ; 6, rebord de vase globulaire de la deuxième étape d'habitation.

Fig. 3. — 1—4,6, tessons travaillés à la main de la première étape d'habitation ; 7, anse lobée travaillée à la main et lustrée ; 5, tesson de la deuxième étape d'habitation.

Fig. 4. — 1—6, 8, tessons céramiques de la première étape d'habitation ; 1,2, travaillés à la main ; 4,5,6,8, travaillés à la main et lustrés ; 3, travaillé au tour ; 7, tesson travaillé au tour de la deuxième étape d'habitation.

Fig. 5. — 1—4, tessons céramiques et tasse dacique de la fosse n° 4 ; 5, tasse dacique de la première étape d'habitation.

Fig. 6. — Fruitière travaillée au tour de la fosse n° 4.

Fig. 7. — Vases de la fosse n° 4.

Fig. 8. — Tessons céramiques peints, de la fosse n° 4.

DIN NOU DESPRE PREZENȚA LAMELELOR DUFOUR ÎN PALEOLITICUL SUPERIOR DIN BANAT

DE

FLOREA MOGOȘANU

Despre aceste lamele s-a mai scris în cîteva note și rapoarte preliminare [1], subliniindu-se de fiecare dată — mai mult sau mai puțin — importanța lor pentru înțelegerea unor probleme legate de paleoliticul superior bănățean. În această privință, un loc important l-a ocupat așezarea de la Tincova care, prin numărul mare de lamele descoperite și în general prin caracterele deosebite ale celorlalte unelte de silex, a atras atenția cercetătorilor atît din țară cît și din străinătate [2]. În momentul de față multe studii care abordează problema aurignacianului și mai ales a aceluia central-european, fac referiri speciale la așezarea paleolitică de la Tincova, ca făcînd parte în chip evident din acea grupă a aurignacianului numită Krems-Dufour.

În ceea ce privește așezarea de la Tincova, amintim că unicul strat de cultură descoperit aici, al cărui inventar de unelte de silex este compus din lamele și vîrfuri (Font Yves) retușate fin, semiabrupt, gratoare înalte (carenate, conice, nucleiforme etc.), gratoare pe capete de lamă, lame cu scobituri (à encoches) și puține burine atipice, a fost descoperit în partea inferioară a depunerilor interstadiului W II—III [3]. Această poziție stratigrafică indică un decalaj cronologic destul de important față de celelalte așezări aparținînd aceleiași grupe și în special față de cele din centrul Europei de care Tincova se leagă în mare măsură. Despre această diferență de timp, vom vorbi însă mai tîrziu, deoarece scopul notei de față nu este acela de a relua discuția asupra lamelelor scoase la iveală în anii trecuți, la Tincova, și sporadic la Româneşti-Dumbrăvița și Coșava, ci de a prezenta o nouă descoperire de acest gen, descoperire care, prin poziția sa

[1] C. S. Nicolăescu-Plopșor și Ion Stratan, *Săpăturile de la Tincova*, în *Materiale*, VII, p 29—32; Ion Stratan, *Șantierul Tincova*, în *Materiale*, VIII, p. 23—26; Florea Mogoșanu, *Prezența lamelelor Dufour în așezările acropaleolitice din Banat*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 141—146.

[2] J. Kozlowski, *Bemerkungen über den Stand der Paläolithforschung in Polen*, în *Archaeoogia Austriaca*, 30, Viena, 1961, p. 125; Alberto Broglio-Georges Laplace, *Études de typologie lanalythique des complexes leptolithiques de l'Europe Centrale*, în *Rivista di Scienze preistoriche*, XXI, 1966, 1, p. 113.

[3] C. S. Nicolăescu-Plopșor și Ion Stratan., *op. cit.*, p. 31.

SCIV, tomul 19, nr. 4, p. 643—647, București, 1968

stratigrafică tîrzie, complică şi mai mult problema cronologiei paleoliticului superior bănăţean.

Este vorba de săpăturile de la Româneşti-Dumbrăviţa (com. Curtea, jud. Timiş) din toamna anului 1967 unde, cu prilejul unor sondaje restrînse executate la circa 80 m nord-est de cunoscuta aşezare paleolitică de aici,

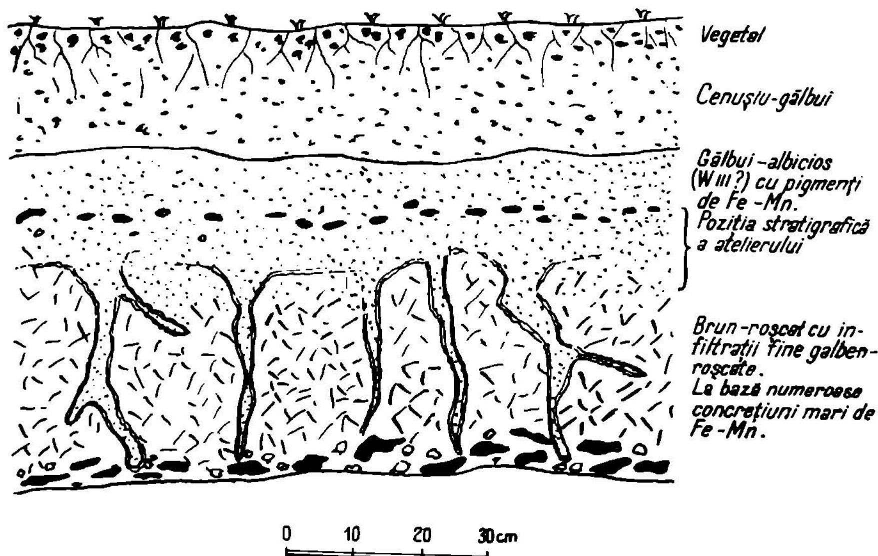

Fig. 1. — *Româneşti-Dumbrăviţa.* Profilul sondajului III.

au fost descoperite mai multe ateliere de prelucrarea silexului, aparţinînd unor culturi şi epoci diferite. Printre aceste ateliere a fost descoperit unul — cel din sondajul III — din care au fost scoase la iveală mai multe lamele Dufour. Sondajul respectiv a fost croit iniţial pe o suprafaţă de 6 m (4x1,50) şi adîncit pînă la circa 1 m; ulterior a fost lărgit printr-o secţiune perpendiculară cu încă 8 m². Extinderea s-a dovedit a fi însă de prisos, deoarece micul atelier nu se întindea decît pe o suprafaţă de circa 4 m².

Stratigrafia depunerilor geologice, în cazul de faţă, are următoarea înfăţişare (de sus în jos): stratul vegetal (arabil) cenuşiu-gălbui, gros de circa 0,20 m; stratul gălbui-albicios loessoidal cu pigmenţi de fero-mangan, gros de 0,15 — 0,18 m; un strat intermediar, roşcat cu pete brune şi gălbui, gros de circa 0,12 m şi în sfîrşit, stratul brun-roşcat, dur, foarte bogat în concreţiuni fero-manganice, mai ales către bază, unde acestea formează o pînză compactă în amestec cu pietricele rulate.

Stratul de cultură (atelierul) a fost descoperit între adîncimile de 0,30 — 0,45 m, adică în partea inferioară a depunerilor gălbui-albicioase. Pe baza observaţiilor de teren, am atribuit aceste depuneri fine, eoliene — păstrînd toate rezervele — ultimului stadiu würmian şi anume perioadei de vîrf a acestei oscilaţii climatice, deoarece am socotit că numai într-o

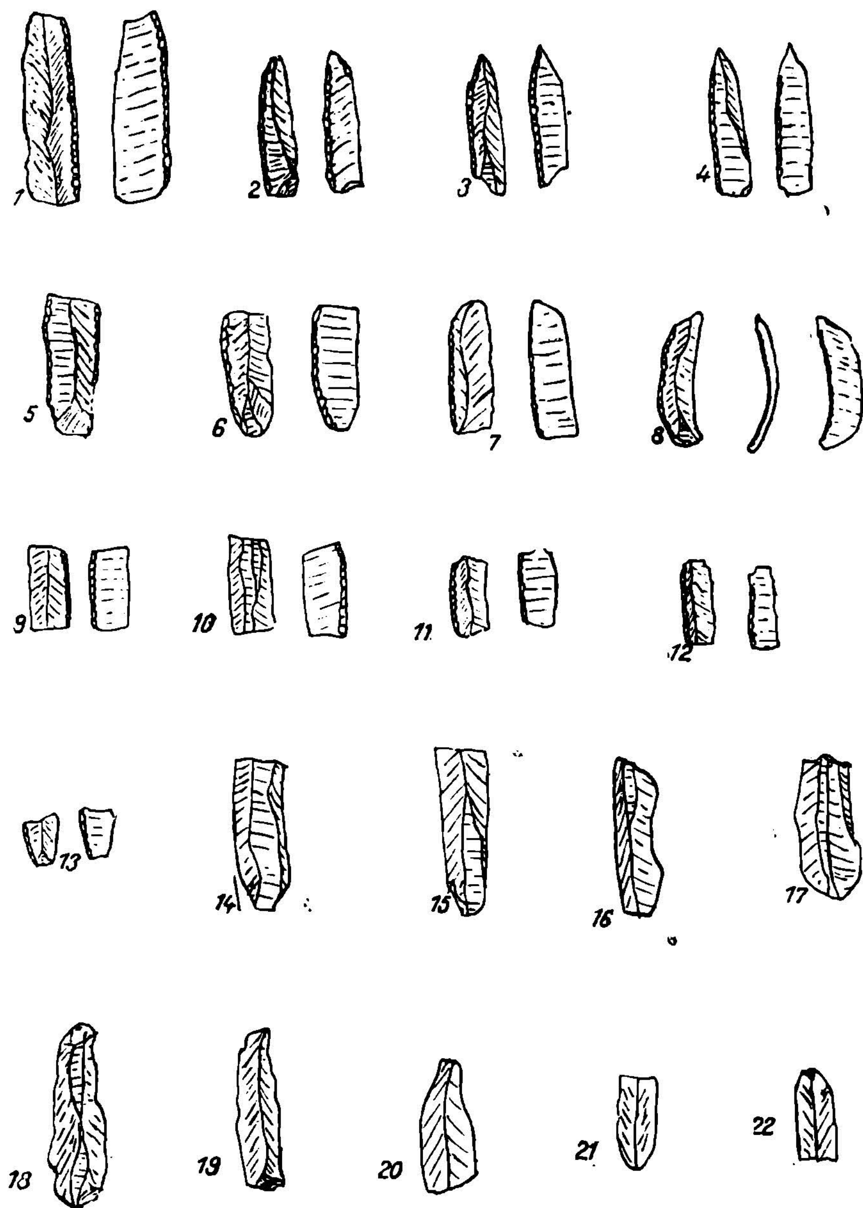

Fig. 2. — *Româneşti-Dumbrăviţa.* 1—13, lamele retuşate; 14—22, lamele simple.

asemenea perioadă putea fi acumulată şi fixată, în această parte a ţării, pătura subţire de loess a ultimului stadiu.

În ceea ce priveşte materialul de silex, fiind vorba de un atelier, au fost descoperite foarte multe aşchii şi spărturi mărunte atipice (resturi

de la prelucrarea silexului) şi foarte puţine piese tipice. În afara lamelelor, au mai fost scoase la lumină cîteva aşchii retuşate folosite ca răzuitoare şi două gratoare atipice.

Faţă de numărul redus al celorlalte unelte, acest mic atelier pare să fi fost „specializat" în făurirea lamelelor, singurele elemente tipice numeroase, lucrate cu grija cuvenită. Au fost scoase la iveală 25 de piese, din care 13 lamele Dufour, un număr destul de mare, dacă ţinem seama de suprafaţa ocupată de acest atelier şi de numărul total al pieselor descoperite. Spre deosebire de cele descoperite la Tincova, lamelele de la Româneşti-Dumbrăviţa sînt puţin mai mici şi s-ar putea spune chiar mai tipice, adică mai apropiate de tipul aşa-zis Dufour. Întregi sau fragmentare, nu depăşesc 3 cm lungime, unele din ele au profilul longitudinal arcuit şi majoritatea sînt retuşate pe ambele laturi, pe una direct (retuşe dorsoventrale) şi pe cealaltă invers (retuşe ventro-dorsale).

Prezenţa acestui mic atelier cu lamele Dufour explică în mare măsură prezenţa sporadică a acestora în stratele superioare tîrzii de la Româneşti-Dumbrăviţa şi Coşava, dar nu acesta este lucrul cel mai important. Pînă în stadiul actual al cercetărilor nu cunoaştem nicăieri în Europa un asemenea atelier, o asemenea concentrare de lamele Dufour, care să aparţină unei perioade atît de tîrzii. Sîntem acum într-o vreme în care gravetianul cu lamele şi vîrfurile sale mult mai eficiente decît cele de tip Dufour domină întreg spaţiul central european, înlocuind şi probabil asimilînd în mare măsură culturile mai vechi aurignaciene.

Dar nu numai acest atelier provoacă nedumeriri în ceea ce priveşte cronologia, ci chiar şi Tincova împreună cu celelalte aşezări aurignaciene din Banat (Româneşti-Dumbrăviţa, Dealul Viei, Coşava) au o vîrstă mult mai tînără decît aşezările din Austria de care se leagă în chip evident, cum sînt cele de la Krems-Hundsteig [4] (pentru Tincova), respectiv Willendorff II, stratul II—IV [5] şi Getzerdorff [6]. Sîntem puşi în situaţia să constatăm în Banat supravieţuirea, în forme de multe ori identice, a unor culturi aurignaciene a căror existenţă este atestată mult mai timpuriu în centrul Europei, în special în Austria [7] :

De la început excludem posibilitatea unor interpretări stratigrafice diferite pentru cele două regiuni, fie numai pentru motivul că în Banat aceste culturi persistă pînă tîrziu în pragul holocenului. Explicaţia acestui decalaj cronologic constă, după părerea noastră, în faptul că aşezările paleoliticului superior din Banat sînt situate la periferia ariei aurignacianului central european (aurignacianul germanic)[8], arie din care s-au desprins la un moment dat, s-au izolat — dată fiind poziţia geografică a Banatului — şi au continuat să rămînă şi să se dezvolte lent în formele lor tradiţionale pînă la sfîrşitul paleoliticului. Nu trebuie să uităm că ne găsim într-o regiune îndepărtată de zona periglaciară, zonă care a favorizat vehicularea

---

[4] Johann Strohl şi Hugo Obermaier, *Die Aurignacienstation von Krems* (N. Ö.), în *Jahrbuch für Altertumskunde*, 3—4, Viena, 1909, p. 129—148.

[5] F. Felgenhauer, *Willdendorf in der Wachau*, în *Mitt. d. Prähistorischen Komm. d. Österreich. Acad. d. Wiss.*, 1956—1959.

[6] F. Elgenhauer, *Die Paläolithstation Getzerdorf im Treisental*, (N.—Ö.), în *Mitt. d. Prähist. Komm. d. Österreich. Acad. d. Wiss.*, VII, 1954—1955.

[7] R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Viena, 1954.

[8] Denise de Sonneville-Bordes, *L'évolution du Paléolithique supérieur en Europe Occidentale et sa signification*, în *Bull. Soc. Pr. Fr.*, LXIII, 1966, 1, p. 98.

şi dezvoltarea într-un ritm mult mai viu a culturilor paleoliticului superior. Prezenţa foarte tîrzie şi sporadică a gravetianului în Banat, cultură de mare extindere, care a cuprins de timpuriu o bună parte din Europa, constituie o dovadă în plus în ceea ce priveşte izolarea Banatului într-o anumită perioadă a paleoliticului superior. Că lucrurile stau aşa, ne-o arată şi supravieţuirea acelor culturi cuarţitice aparţinînd paleoliticului superior, de care ne-am ocupat într-o notă anterioară [9].

DE NOUVEAU SUR LA PRÉSENCE DES LAMELLES DUFOUR DANS LE PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR DE BANAT

RÉSUMÉ

À la suite des fouilles de Româneşti-Dumbrăviţa (Banat), en automme 1967, ou a découvert plusieurs ateliers, appartenant à des civilisations et périodes différentes, où l'on dégrossissait du silex.

L'auteur présente un de ces ateliers dans lequel furent trouvées plusieurs lamelles fines, dont la majorité de type Dufour. Il s'agit d'un atelier de moindres dimensions (environ 4 m²), se trouvant à une profondeur de 0,30 — 0,45 m, dans une couche fine lœssoïdale (W III ?). Le mobilier de cet atelier comprend presque exclusivement comme outils en silex des lamelles du type susmentionné, car pour le reste il ne s'agit que des éclats et des échardes atypiques.

L'existence de ce petit atelier « spécialisé » dans la fabrication des lamelles Dufour, dans une période relativement tardive (récente), explique en grand partie l'apparition de celles-ci dans les couches supérieures (le paléolithique supérieur final) de Româneşti-Dumbrăviţa et de Cosava. Ce fait constitue encore une preuve quant à la survivance, jusqu'à la fin du paléolithique, de ce côté de notre pays, de certains éléments caractéristiques à l'aurignacien incipient.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Româneşti-Dumbrăviţa*. Coupe du sondage III.
Fig. 2. — *Româneşti-Dumbrăviţa*. 1—13, lamelles à retouches ; 14—22, lamelles simples.

[9] Florea Mogoşanu, *Paleoliticul cuarţitic din Banat*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 303—311.

REPREZENTĂRI NEOLITICE LA DITRĂU

DE

GÉZA BAKÓ

Grafitele rupestre de la Ditrău (jud. Harghita) au fost publicate integral în anul 1914, de arheologul clujan St. Kovács [1].

Cele unsprezece monolite mari de andezit, pe care se aflau grafitele, au fost descoperite pe dealul „Tászoktető”, la o depărtare de 12—14 km de Ditrău, într-un loc unde trecea vechiul drum de care spre Borsec-Pasul Tulgheş. După precizările autorului citat, grafitele constituiau trei grupuri distincte, atît în privința tehnicii, cît şi din punct de vedere cronologic :

I. „Figuri fantastice”, zgîriate cu linii duble.

II. Semne gravate şi zgîriate cu linii simple, care, pe baza datelor publicate de St. Kovács, puteau fi datate între anii 500—1000 e.n.

III. Şapte monograme cu literele latine AHP şi cifra romană XII, cioplite cu dalta. Acestea aveau o vechime de cel mult 200—400 de ani.

Problema grafitelor de la Ditrău a atras şi atenţia altor cercetători din trecut, totuşi originea şi datarea mai precisă a acelora din primele două grupuri a rămas nelămurită pînă în zilele noastre [2].

Într-o lucrare apărută în 1962 am reexaminat grafitele grupului al doilea şi, bazîndu-ne pe materialul comparativ de care dispuneam, am ajuns la concluzia că aceste semne magice şi familiale aparţin categoriei semnelor balcano-dunărene din secolele IX—X [3]. Datarea propusă este întărită şi de semnele dispuse în rînd, în forma unei inscripţii runice [4], care îşi găsesc analogiile în rîndurile runelor vechi bulgare din regiunea Dunării de jos şi de la Sînnicolau Mare [5]. Întretimp, înmulţirea considera-

---

[1] Şt. Kovács, *A tászoktetöi sziklakarcolatok*, în *DolgCluj*, V, 1914, p. 229—276.

[2] Părerile unora, cum ar fi cele ale lui G. Nagy şi A. Kémenes (cf. *AÉ*, 1913, p. 468 şi *AÉ*, 1914, p. 110—119), nu au fost acceptate nici de cercetătorii vechi, aşa încît A. Ferenczi căuta încă şi în 1931 alte căi pentru rezolvarea problemei (cf. *ErdMuz*, XXXVI, 1931, 7—9, p. 307).

[3] G. Bakó, *Încă o mărturie cu privire la dominaţia primului stat bulgar la nord de Dunăre*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 461—465. Denumirea de „semne balcano-dunărene” am propus-o în lumina descoperirilor cunoscute atunci. Astăzi, luînd în considerare lărgirea ariei lor de răspîndire, credem că este mai proprie denumirea de „semne carpato-dunărene”.

[4] Şt. Kovács, *op. cit.*, p. 242, fig. 9/D-abcd ; G. Bakó, *op cit.*, p. 426, fig. 1/34. Inscripţia conţinea şase semne ; două simple, două unite prin ligatură şi două suprapuse prin încrucişare.

[5] Această legătură am semnalat-o şi în *op. cit.*, p. 463, nota 2. Publicarea unor noi inscripţii runice din Dobrogea, printre care acelea de la Dinogetia, a adus noi dovezi în favoarea concluziei noastre. Pentru precizare menţionăm că la Dinogetia sînt reprezentate de fapt două sisteme de scri-

bilă a materialului comparativ ne-a făcut posibilă şi reluarea problemei grafitelor din grupul I. În lucrarea de faţă vom prezenta pe scurt rezultatele obţinute.

Problema raportului cronologic dintre grafitele grupurilor I şi II l-a preocupat pe St. Kovács. Luînd în considerare suprapunerea frecventă

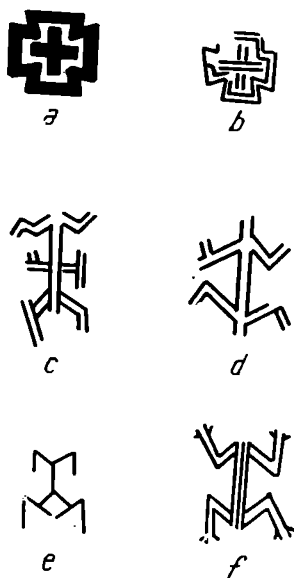

Fig. 1. — *a*, Suza (Mesopotamia); *b,c, d*, Ditrău; *e*, Turdaş; *f*, Praga-Podbaba (Reproduceri după lucrările citate).

a semnelor din grupul II celor din grupul I, autorul citat a conchis că acestea din urmă par a fi mai vechi [6].

Un alt factor de seamă pentru stabilirea raportului cronologic îl constituie şi gradul de coroziune. Consultînd descrierea şi reproducerile publicate de St. Kovács, constatăm următoarele: cele două feluri de grafit erau dispuse, în mare parte, pe aceleaşi porţiuni ale monolitelor, fiind de obicei amestecate. Cu toate acestea, pe cîtă vreme semnele cu linii simple — chiar şi acelea sgîriate superficial — s-au păstrat în stare bună, figurile cu linii duble fuseseră atît de corodate încît din majoritatea lor nu s-au păstrat decît părţi izolate. Fireşte, acest fenomen în sine ar fi o dovadă discutabilă cu privire la stabilirea diferenţei cronologice. Asociindu-se însă şi cu alţi factori, care pledează deopotrivă pentru o distanţă cronologică considerabilă, deosebirea gradului de coroziune capătă o explicaţie firească.

Am amintit mai sus că majoritatea grafitelor grupului I au fost foarte corodate. Totuşi existau şi cîteva figuri păstrate într-o stare care

eri runice orientale, oarecum deosebite. Unele dintre inscripţiile runice de aici (de ex. cea publicată de Maria Comşa, în *Dinogetia*, I, 1967, p. 113, fig. 63/19) au un caracter pregnant sud-est-european şi pot fi atribuite elementelor bulgare. Altele în schimb au trăsături vădit central-asiatice (*op. cit.*, p. 114, fig. 64/7) şi se pot pune pe seama pecenegilor infiltraţi în Dobrogea în secolul al XI-lea (pentru scrierea runică pecenego-cumană a se vedea: D. Csallány, *Rovásirásos gyürük Magyarországon*, în *AÉ*, 1955, 1, p. 79—85). Inscripţia de la Ditrău aparţine primei variante.

[6] Şt. Kovács, *op. cit.*, p. 249.

permite determinarea şi datarea lor. Unul dintre aceste grafite mai bine păstrate seamănă cu o cruce bizantină, avînd înscrisă în interior o cruce simplă cu braţele egale [7]. La prima vedere, acest semn ar putea să ne inducă în eroare, deoarece considerîndu-l într-adevăr cruce bizantină am ajuns la concluzia că nu poate fi datat înainte de secolul al V-lea e.n. Căutînd însă mai îndeaproape analogiile, constatăm că semne de acest fel apar cu mult timp înaintea epocii bizantine. Într-o lucrare de dimensiunile celei de faţă nu putem trece în revistă toate epocile şi culturile în care sînt atestate semne de forma crucii bizantine. De aceea ne mărginim doar la semnalarea cîtorva cazuri, care ne asigură precizarea limitei inferioare a încadrării semnului de la Ditrău. Astfel putem constata că semne întru totul identice cu exemplarul nostru apar în orient pe ceramica pictată din Mesopotamia [8], datată în jurul anului 3200 î.e.n., adică într-o perioadă care corespunde aproximativ jumătăţii neoliticului mijlociu din ţara noastră [9]. Nu este lipsit de interes faptul că semne de acest tip, cu forme puţin deosebite dar de aceeaşi concepţie, apar la noi încă în perioada anterioară, pe ceramica culturii Turdaş [10]. De altfel, semnele asemănătoare crucii bizantine sînt frecvente în ţara noastră şi în neoliticul tîrziu, fiind atestate de exemplu pe ceramica culturii Sălcuţa [11] şi în alte descoperiri.

Desigur că semnul amintit, luat în mod izolat, nu ar fi nici suficient şi nici destul de concludent pentru datarea grafitelor din grupul I de la Ditrău. Analogiile găsite sînt totuşi importante, întrucît ele permit coborîrea datării semnului respectiv pînă la jumătatea neoliticului mijlociu. În ceea ce priveşte tipul premergător de la Turdaş, semnificaţia în legătură cu problema tratată constă în aceea că asigură o bază pentru evoluţia pe plan local a semnului discutat.

Cunoscînd cele arătate, capătă un interes şi mai mare faptul că printre grafitele grupului I de la Ditrău, întîlnim încă două figuri care indică şi ele datarea în epoca neolitică.

Se ştie că în ornamentarea cu caracter simbolic, magic, din epoca neolitică un loc de frunte îl ocupau reprezentările antropomorfe, mai cu seamă cele feminine. Printre acestea există o variantă care redă imaginea femeii în poziţie ,,chircită cu ax vertical'' şi cu braţele ridicate [12]. Unele dintre reprezentările feminine, aparţinînd variantei amintite, sînt realist redate, altele în schimb prezintă imaginea femeii în forme schematizate [13]. Pentru problema noastră reţin atenţia în special reprezentările executate în tehnica inciziei, care înfăţişează femeia doar prin cîteva linii, în formă geometrică, de multe ori acefală [14].

---

[7] *Ibidem*, p. 241, fig. 8/a.

[8] V. Wessetzky, *Előázsia művészete az ókorban*, 1958, p. 5, fig. 4. Semne asemănătoare a se vedea şi la M. Roska, *Az ősrégészet kézikönyve*, II, 1927, p. 162, fig. 97/6.

[9] Pentru datarea neoliticului mijlociu din ţara noastră, D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 36.

[10] M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, 1941, Tab. CXXXIV/18–19, 43.

[11] D. Berciu, *Contribuţii la problema neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, 1961, p. 296, fig. 123/2.

[12] A. Niţu, *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, în *SCIV*, 18, 1967, 4 p. 558.

[13] *Ibidem*, p. 551, fig. 1, p. 554, fig. 4.

[14] *Ibidem*, p. 554, fig. 4/3.

Demn de sesizat este faptul că şi reprezentări antropomorfe de acest tip apar în ţara noastră încă în epoca culturii Turdaş. Majoritatea exemplarelor de la Turdaş erau decorări plastice, aplicate pe vase. Multe dintre ele aveau picioarele întinse, dar nu lipsesc nici acelea cu picioarele îndoite din genunchi [15].

Cît despre figurinele antropomorfe de la Turdaş, este interesant că, în cazurile în care sexul s-a putut determina, imaginile masculine aveau de obicei antebraţele îndoite în jos, iar cele feminine în sus [16]. Acest fenomen se poate constata şi mai tîrziu. Ca exemplu amintim grupurile de figurine feminine şi masculine, aplicate ca decor plastic pe un vas din faza Cucuteni A de la Truşeşti-Ţuguieta [17]. Şi în cazul acesta la fiecare grup una din figurine era reprezentată cu antebraţele îndoite în sus, iar cealaltă cu antebraţele îndoite în jos; prima fiind deci, probabil, reprezentare feminină, iar a doua masculină.

Pe lîngă figurinele plastice găsim la Turdaş şi cîteva reprezentări antropomorfe executate în tehnica inciziei, geometrizate şi acefale. Una dintre acestea, mai bine păstrată, avea antebraţele îndoite în jos [18], ceea ce ar sugera ideea că avem de-a face cu o reprezentare masculină.

În ceea ce priveşte cele două figuri de la Ditrău [19], acestea se leagă de varianta reprezentărilor antropomorfe geometrizate, acefale, găsindu-şi deocamdată cea mai bună analogie pe ceramica punctată veche de la Praga-Podbaba [20], contemporană fazei Cucuteni A de la noi [21]. Întrucît atît exemplarele de la Ditrău cît şi cel de la Praga-Podbaba aveau antebraţele îndoite în sus, putem presupune că ele erau reprezentări feminine.

Bazîndu-ne deci pe materialul comparativ şi pe cea mai bună analogie cunoscută pînă acum, considerăm că cele două figuri antropomorfe feminine de la Ditrău datează din prima jumătate a neoliticului tîrziu. Datele de care dispunem arată că cele două figuri antropomorfe feminine nu erau singurele reprezentări de acest tip în cadrul grupului I de la Ditrău. Dovadă faptul că pe monolitul III aflăm încă o figură, foarte corodată, ori neterminată, care aparţinea pe cît se pare aceleiaşi categorii de reprezentări [22]. Pe lîngă acestea, tot reprezentări antropomorfe par a fi şi alte două figuri, de pe monolitele I şi V [23]. Acestea au însă forme deosebite faţă de cele prezentate mai sus.

Din analiza comparativă rezultă, deci, că printre grafitele grupului I de la Ditrău existau mai multe figuri aparţinînd variantei reprezentărilor antropomorfe geometrizate, acefale, care pot fi datate în prima jumătate a neoliticului tîrziu. De asemenea, grupul respectiv conţinea şi un alt semn, asemănător unei cruci bizantine, a cărui datare se poate coborî cel puţin pînă în aceeaşi vreme.

---

[15] M. Roska, *op. cit.*, Tab. CXLI/10.

[16] De ex. M. Roska, *op. cit.*, Tab. CXLI/16 (imagine feminină, cu antebraţele îndoite în sus) şi 2 (imagine masculină cu antebraţele îndoite în jos).

[17] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab., *Şantierul Truşeşti*, în *SCIV*, V, 1954, 1–2, p. 12, fig. 1.

[18] M. Roska, *op. cit.*, Tab. CXXXIV/14.

[19] Şt. Kovács, *op. cit.*, p. 244, fig. 13/1c, p. 245, fig. 14, p. 246, fig. 15/a.

[20] A. Niţu, *op. cit.*, p. 554, fig. 4/3.

[21] *Ibidem*, p. 558.

[22] Şt. Kovács, *op. cit.*, p. 238, fig. 5, p. 241, fig. 8/c.

[23] *Ibidem*, p. 236, fig. 4/d, p. 244, fig. 13/2c.

Datarea, obţinută pe baza figurilor caracteristice, nu este contestată nici de celelalte cîteva semne mai bine păstrate, cum ar fi vîrtelniţa, semnele în formă de unghi şi altele [24]. Dimpotrivă, şi analogiile acestora sînt frecvente în epoca neolitică.

Rezultatul analizei ne duce prin urmare la concluzia că grupul I al grafitelor rupestre de la Ditrău datează din prima jumătate a neoliticului tîrziu.

În lumina acestei datări sporeşte importanţa grafitelor studiate, deoarece descoperirea se situează într-o regiune (bazinul Gheorgheni) unde pînă acum vestigiile neoliticului erau prea puţin atestate. După cunoştinţele noastre, pe acest teritoriu cea mai veche descoperire menţionată în literatura de specialitate este depozitul de topoare de cupru cu braţele „în cruce'' de la Gheorgheni [25].

Se ştie că topoarele de cupru de acest tip au apărut încă în prima jumătate a neoliticului tîrziu [26]. În cazul depozitului de la Ditrău, forma exemplarului salvat, precum şi manşonul evoluat al găurii pentru fixat coada indică însă o datare mai tîrzie, descoperirea putînd fi încadrată cel mai devreme în a doua jumătate a neoliticului tîrziu sau, eventual, în perioada de tranziţie la epoca bronzului.

Este de subliniat că deocamdată nu putem explica în mod cert rostul acestor figuri pe monolitele de la Ditrău. Luînd însă în considerare frecvenţa lor mare, pe un teritoriu restrîns, nu ar fi exclus ca ele să indice un loc de cult din epoca neolitică tîrzie.

REPRÉSENTATIONS NÉOLITHIQUES DE DITRĂU

RÉSUMÉ

En analysant le problème du Ier groupe des représentations rupestres de Ditrău, l'auteur aboutit à la conclusion que celles-ci datent de la première moitié du néolithique tardif. Cette datation est basée sur l'existence des silhouettes féminines acéphales, à traits géométriques, qui trouvent pour l'instant leur meilleure analogie dans la céramique peinte de Praga-Podbaba. Pour le reste des répresentations, elles peuvent tout aussi bien être datées de la première moitié du néolithique tardif.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *a*, Suza (Mésopotamie) ; *b*, *c*, *d*, Ditrău ; *e*, Turdaş ; *f*, Praga-Podbaba (reproduites d'après les œuvres citées).

---

[24] *Ibidem*, p. 241, fig. 8, p. 242, fig. 9/1 m, p. 244, fig. 13/3g.

[25] M. Roska, *Repertorium*, I, 1942, p. 101 şi fig. 126 ; idem, *A rézcsákányok*, în *Közlemények-Cluj*, II, 1942, 1, p. 34, fig. 32, p. 36.

[26] M. Roska, *op. cit.*, în *Közlemények-Cluj*, II, 1942, 1, p. 65 ; Al. Vulpe, *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu braţele „în cruce''*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 457—463.

UNELE ASPECTE ALE RELAȚIILOR DINTRE DICOMES ȘI MARCUS ANTONIUS ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR NUMISMATICE

(O PROBLEMĂ DE GEOGRAFIE ISTORICĂ) *

DE

MARIA CHIȚESCU

Pe teritoriul Daciei preromane s-au găsit pînă în prezent, și încă în cantitate destul de mare, monede de argint [1], emise, după cum se știe de M. Antonius, purtînd pe avers trei stindarde, *aquila* legiunilor între două *signa* și numele legiunii iar pe revers galeră spre dr., stindardul plasat la proră, sus legenda ANT AVG (*Augur*), jos III VIR R.P.C. (*Triumvir reipublicae constituaendae*). Întrucît aceste emisiuni monetare ale lui Marcus Antonius erau destinate în primul rînd flotei și armatei terestre, fiind bătute în onoarea și pentru plata legiunilor adunate în vederea bătăliei de la Actium (2 septembrie 31 î.e.n.), se consideră că ele au fost folosite mai ales, dacă nu exclusiv, de către ofițerii și soldații legiunii al cărei nume era menționat pe fiecare din aceste monede [2].

În ciuda celor de mai sus, pe teritoriul Daciei, care la acea dată nu făcea parte din teritoriile cucerite de romani și deci controlate de Marcus Antonius, se constată o mare cantitate de monedă de argint cu numele legiunilor adunate de el în vederea rezolvării conflictului cu rivalul său Octavianus [3].

---

* Text îmbogățit cu informațiile și sugestiile noi primite pe marginea comunicării cu același titlu ținută de noi la Institutul de arheologie din București în ziua de 6 mai 1968. Mulțumesc și pe această cale profesorilor și colegilor mei.

[1] Deși este un fapt știut și dovedit că Marcus Antonius a emis pentru legiunile sale și monede de aur și bronz, pe teritoriul Daciei preromane nu s-au găsit pînă în prezent atare monede. H. A. Grueber, *Coins of the Roman Republic*, Londra, 1910, II, p. 452. În legătură cu emisiunile lui Marcus Antonius pentru legiuni vezi și M. Bahrfeldt, *Ueber die Chronologie der Münzen des Marcus Antonius* în *Atti del. Congr. Internaz. di scienze stor.*, VI, 187, Roma, 1904; idem, *Die Münzen der Flottepräfekten des Marcus Antonius*, în *Numismatische Zeitschrift*, XXXVII, 1905; idem, *Die römische Goldmünzenprägung*, Halle, 1923, p. 83–100; mai recent, E. Pegan, *Die antiken Prägestempel aus Jugoslavien*, în *Congr. internaz. di numismatica* (*Atti*), Roma, vol. II, 1965, p. 435 și urm.

[2] H. A. Grueber, *op. cit.*, p. 452; H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire*, Londra, 1950, vol. V, *Introducere*, LXXXII.

[3] Din investigațiile făcute în literatura străină de specialitate rezultă că pe teritoriile actuale ale Bulgariei, Ungariei, Cehoslovaciei și Uniunii Sovietice, monede de această factură se găsesc în cantitate extrem de mică față de teritoriul Daciei.

SCIV, tomul 19, nr. 4, p. 655–665, București, 1968

Explicația acestei situații aparent contradictorie ne este dată de unele texte antice din care reiese că în războaiele civile de la sfîrșitul republicii romane intervin și unii dinaști ai geto-dacilor. Cassius Dio (CL, 22) de pildă relatează că : οὗτοι οὖν οἱ Δακοὶ ἐπρεσβεύσαντο μὲν πρὸ τοῦ χρόνου τούτου πρὸς τὸν Καίσαρα, ὡς δ'οὐδενὸς ὧν ἐδέοντο ἔτυχον, ἀπέκλιναν πρὸς τὸν Ἀντώνιον, καὶ ἐκεῖνον μὲν οὐδὲν μέγα ὠφέλησαν στασιάσαντες ἐν ἀλλήλοις,... (Dacii aceștia trimiseseră mai înainte vreme soli lui Caesar, dar nu căpătaseră nimic din cîte ceruseră și trecuseră de partea lui Antonius, fără a-i fi însă de mult folos, căci erau dezbinați)[4]. Dinastul get la care face Cassius Dio aluzie este acela pe care Plutarch îl numește Dicomes. Într-adevăr spune Plutarch (Ant. 63) καὶ γὰρ Δικόμης ο Γετῶν βασιλεὺς ὑπισχνεῖτο πολλῇ στρατιᾷ βοηθήσειν... (Dicomes, regele geților, îi făgăduise că-l va ajuta cu armată numeroasă...).

Din relatările celor doi istorici antici este relativ ușor de desprins nu numai că Dicomes îi oferise lui Antonius o ,,armată numeroasă", în schimbul anumitor ,,lucruri" pe care Octavianus i le refuzase, dar și faptul că printre cele cerute de căpetenia dacă în schimbul ajutorului militar oferit se numărau foarte probabil și banii [5]. Că Antonius a avut de partea sa în lupta de la Actium și trupe de geto-daci, este un fapt confirmat de același Cassius Dio (LI 22, 8,6), care spune că la Actium mulți daci au fost făcuți prizonieri și puși de învingător să lupte în arenă împotriva unor suebi de asemenea captivi : ἁλόντες δέ ἐκ τούτου τινὲς ἔπειτα τοῖς Σουήβοις συνεβλήθησαν... Καὶ ἀθρόοι πρὸς ἀλλήλους Δακοί τε καὶ Σουῆβοι ἐμαχέσαντο (Unii au ajuns prizonieri și au fost puși apoi să se lupte cu suebii ...iar dacii și suebii, în grupuri au luptat între dînșii).

Despre ajutorul primit de Marcus Antonius de la aliatul său Dicomes s-a scris mult și probabil se va mai scrie [6]. Reținem însă pînă aici un aspect inedit pe care numismatica îl pune acum în lumină spre înțelegerea legăturilor dintre un mare comandant roman de la sfîrșitul republicii și un dinast geto-dac, din nordul Dunării, și anume : moneda emisă de Antonius pentru legiunile sale a pătruns în Dacia nu numai pe cale comercială [7], ci mai

[4] Traducerile luate din : Gheorghe Ștefan, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 461 și 671—673.

[5] Se știe că înainte de lupta hotărîtoare de la Actium, Antonius a fost părăsit de o parte din aliații săi, printre care regii Rhoemetalces al Traciei și Deiotarus al Phaphlagoniei care au trecut de partea lui Octavianus. Cf. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Chralesworth în C. A. H., vol. X, Cambridge, 1934, p. 95 și urm.. În aceste momente Octavianus a rostit cuvintele devenite celebre prin intermediul lui Plutarch (Augustus, 2)... ὁ καῖσαρ εἶπεν ἐγὼ προδοσίαν φιλῶ, προδότας δ'οὐκ ἐπαινῶ (Iubesc trădarea, nu-mi plac trădătorii). În aceste împrejurări defavorabile lui, Antonius trebuie să fi făcut mari eforturi pentru a recruta alte ajutoare. Prin intermediul în primul rînd al banilor credem că a reușit să capete sprijinul celui refuzat mai înainte de Octavianus, anume Dicomes, pe care Plutarch îl numește <regele geților>.

[6] Pentru această problemă vezi : Em. Condurachi, *Cu privire la raporturile dintre Augustus și Cotison*, în *Studii*, nr. 1, 1948, p. 3—7 unde amintește că ajutorul lui Dicomes pentru Antonius îi era asigurat. Același lucru este amintit de : V. Pârvan, în *Getica*, București, 1926, p. 82 ; C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. I, ed. a III-a, 1938, p. 64 ; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, p. 37 ; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 50 ; Radu Vulpe *Șantierul arheologic Popești*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 259 ; H. Daicoviciu, *Dacii*, Editura Științifică, București, 1965, p. 119.

[7] În secolul I î.e.n. existau strînse legături între daci și romani. Cf. B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *ED*, X, 1945, p. 100—124 ; I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘCluj*, 1955, p. 13—180 ;

ales în urma ajutorului militar acordat viitorului învins de la Actium de către aliatul său nord-danubian, Dicomes. Acesta nu este un caz izolat. Răsplata bănească a aliaţilor era o practică des întîlnită la romani, ea constînd din sume mari de bani pe care aceştia le ofereau în schimbul ajutorului militar primit [8].

Acesta ar fi un aspect al problemei. Celălalt este reprezentat de localizarea geografică a stăpînirii lui Dicomes. Cu o singură excepţie, toţi cercetătorii (începînd cu V. Pârvan şi pînă astăzi) a acestui moment din istoria relaţiilor daco-romane au fost de acord în a localiza în Cîmpia Munteană [9] formaţiunea politică getă condusă de Dicomes, tot aşa precum formaţiunea dacă condusă de Cotiso a căpătat sufragiul unanim pentru Oltenia, Banat şi sud-vestul Transilvaniei. Dar pentru ca localizarea lui Dicomes undeva în Muntenia, să capete şi acordul numismaticii, ar fi fost firesc — în lumina celor discutate pînă aici — ca o mare parte din moneda emisă de Antonius şi dată lui Dicomes să se fi găsit pe teritoriul Munteniei. Or, o cartografiere a monedelor cu numele legiunilor emise de Marcus Antonius şi găsite pe teritoriul Daciei, nu numai că nu oferă argumente numismatice în acord cu localizarea lui Dicomes în Muntenia, ci dimpotrivă, o infirmă. În schimb, ea pare să confirme o ipoteză arheologică recentă, la care ne vom referi mai jos.

Din totalul monedelor de acest gen (circa 533 de exemplare)[10] de pe teritoriul Daciei, pe care le cunoaştem din publicaţii sau datorită unor informaţii verbale, rezultă că aproape 420 s-au descoperit în Moldova; restul de 113 monede îl formează descoperirile din Transilvania (69 de exemplare), Oltenia (20 de exemplare), Banat (4 exemplare), Dobrogea (7 exemplare), pe cînd în Muntenia cunoaştem numai trei atare monede şi acestea descoperite izolat.

Din totalul aceloraşi descoperiri constatăm, de asemenea, că emisiuni de la Antonius pentru legiuni s-au găsit în 27 tezaure, dintre care 13 în Moldova, şapte în Transilvania, patru în Oltenia, două în Banat şi unul în Dobrogea. Acestor tezaure li se adaugă 10 descoperiri izolate, din ele numai trei aparţin Munteniei. Menţionăm că pînă acum nu s-a găsit în Muntenia nici un tezaur cu astfel de monede. La sud şi sud-est de Carpaţi, respectiv în Muntenia şi sudul Moldovei se cunosc tezaure cu monede

---

B. Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu republica romană, reflectate în descoperiri monetare*; în *SCN*, II, 1958, p. 123–238.

[8] Pentru aceasta e de ajuns să amintim marea cantitate de monede de aur cu numele lui Koson, un alt „rege" dac şi el prieten şi aliat cu un general roman, Brutus, de la care primeşte bani pentru ajutor. Cf. *Istoria României*, I, p. 290; N. Iorga, *op. cit.*, p. 73; H. Daicoviciu, *Coson sau Cotiso?* în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, II, 1965, p. 110.

[9] Vezi în legătură cu aceasta: V. Pârvan care scrie „prietenului lui Antonius—regatul său pare a fi fost în cîmpia munteană" (*op. cit.*, p. 82); C. C. Giurescu: „O va încerca regele Dicomes, prieten cu Antoniu, deci duşman lui Octavian August. El stăpînea, după cîte putem bănui, în cîmpia munteană" (*op. cit.*, p. 64); N. Iorga e singurul care a afirmat că „e greu să i se arate aşezarea..." (*op. cit.*, p. 37); „Il est possible que la souveraineté des rois de Valachie (Dicomes) ..." (C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 50); în articolul amintit mai sus, Em. Condurachi afirmă: „Pe unul dintre regii daci de după Burebista, Dicomes, al cărui regat se găsea, pare-se, prin Muntenia, îl cunoaştem ca făcînd sigur parte din tabăra lui M. Antonius (*op. cit.*, p. 6); mai recent Radu Vulpe scrie: „Una din cele patru unităţi regionale dace a fost aceea a lui Dicomes, care trebuie să fi înglobat toată Cîmpia Munteniei "(*op. cit.*, p. 258); iar H. Daicoviciu scrie „un alt dinast geto-dac de la Dunăre, Dicomes" (*op. cit.*, p. 119).

[10] Nu excludem posibilitatea să mai existe şi alte descoperiri cu monede de la Marcus Antonius pentru legiuni, care să fi scăpat atenţiei noastre.

18 *Histria* (jud. Constanţa). *Izolat.*
Un denar emis de M. Antonius, care se pare că provine de la Histria (Cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1955, nr. 451).

19 *Horezu* (jud. Vîlcea). *Tezaur.*
Un tezaur care s-a împrăştiat. Se mai păstrează 3 denari, între care *un denar* emis de M. Antonius (B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 576, nr. 50).

20 *Muncelul de Sus* (jud. Neamţ). *Tezaur.*
Un tezaur compus din 366 de denari romani republicani şi imperiali cu ultima monedă de la Antoninus Pius, are *202 denari* emişi de M. Antonius pentru legiuni (Cf. B. Mitrea în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 577 nr. 58).

21 *Negri* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Din tezaurul de 90 de denari romani republicani şi imperiali cu ultima monedă de la Lucius Verus, sînt *44 denari* emişi pentru legiuni (Cf. B. Mitrea, C. Preda, Inv. MNA, 1946, nr. 47).

22 *Oniceni* (jud. Neamţ). *Tezaur.*
Un tezaur de denari romani în care ultima monedă este de la Faustina iunior, are şi *şase denari* emişi cu numele legiunilor lui M. Antonius (Cf. C. Moisil, *Tezaurul de denari romani din Oniceni-Roman*, în *Creşterea colecţiilor, Biblioteca Academiei Române*, anii 1938—1942, Bucureşti, 1944, p. 102, nr. 1167—1170).

23 *Orăştie* (jud. Hunedoara). *Tezaur.*
Tezaur compus din 311 monede romane republicane şi imperiale, are în cuprins şi *41 denari* de la L. Antonius şi M. Antonius. Nu ştim cîte monede sînt emise pentru legiuni (cf. B. Mitrea, în *ED*, X, p. 106; I. Winkler, *op. cit.*, p. 142, nr. 123).

24 *Pietroasa* (jud. Buzău). *Izolat.*
S-a descoperit *o monedă* ce imită un denar emis de M. Antonius pentru legiuni (Cf. B. Mitrea, Inv, MNA, 1955, nr. 113).

25 *Poiana* (jud. Galaţi). *Tezaur.*
Din cei 66 de denari romani republicani şi imperiali unde ultima monedă este de la Vespasian, *8 sînt emişi de M. Antonius* (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, nr. 294, 1951).

26 *Poiana* (jud. Galaţi). *Tezaur.*
În tezaurul descoperit la săpătura „H", compus din denari romani republicani, cu ultima monedă de la Octavian August, sînt *patru denari* ce poartă numele legiunilor lui M. Antonius (cf. B. Mitrea, C. Preda, Inv. MNA, 1949, nr. 251).

27 *Poiana* (jud. Galaţi). *Izolat.*
Printre monedele descoperite în timpul capaniei de săpături din anul 1928 se află şi *un denar emis* de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1955, nr. 481).

28 *Poiana* (jud. Galaţi) *Izolat.*
Un denar emis de M. Antonius s-a găsit împreună cu alte monede romane în timpul campaniei de săpături din anul 1949 (Cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1950, nr. 258).

29 *Poiana*, com. Rovinari (jud. Gorj). *Tezaur.*
Un tezaur de 28 de denari romani republicani şi imperiali cu ultima monedă de la Domitian are în cuprins şi *trei denari* emişi de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1954, nr. 362).

30 *Prăjeşti* (jud. Bacău). *Tezaur.*
În tezaurul descoperit în 1965, din 77 de monede romane republicane şi imperiale unde ultima monedă este de la Faustina II, *73 denari* sînt emişi pentru legiuni de către M. Antonius (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 200, nr. 64).

31 *Prăjești* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Tezaur descoperit în 1963 (?). Au fost recuperați 16 denari romani republicani și imperiali, între ei *10 denari* de la M. Antonius (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 200, nr. 63).

32 *Rîpile* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Dintr-un tezaur compus din 16 denari romani republicani și imperiali ce are ultima monedă de la Vespasian, prezentăm cei *9 denari* emiși de M. Antonius (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 578, nr. 66).

33 *Roșiori de Vede* (împrejurimi, jud. Teleorman). *Izolat.*
Un denar emis pentru legiuni de către M. Antonius. Se crede că face parte dintr-un tezaur (?) descoperit la Peretu (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 612, nr. 33).

34 *Șapte sate* (jud. Brașov). *Tezaur (?)*
Din 40 de denari romani republicani și imperiali cu ultima monedă din vremea lui Vespasian, cunoaștem *11 denari*, emiși de M. Antonius pentru legiunile sale (cf. B. Mitrea, în *ED*, X, p. 108, nr. 58 ; I. Winkler, *op. cit.*, p. 150, nr. 175).

35 *Sălașuri*, com. Vețca (jud. Mureș). *Tezaur.*
În tezaurul de 3 198 de monede romane republicane și imperiale cu ultima monedă de la Faustina II, sînt *19 denari* emiși de M. Antonius (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 221—222, nr. 39).

36 *Sf. Gheorghe*, împrejurimi (jud. Covasna). *Tezaur.*
Din 50 de denari descoperiți în această localitate, 31 au ajuns la Muzeul din Sibiu, între ei sînt și emisiuni ale lui M. Antonius pentru legiuni, dar nu știm cîte (cf. B. Mitrea, în *ED*, X, p. 108, nr. 59).

37 *Tîrgu Ocna* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Din tezaurul descoperit la Tîrgu Ocna s-au recuperat 13 denari romani republicani și imperiali (Augustus). Între ei este *un denar* emis de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, nr. 26 și 38).

38 *Tîrpești* (jud. Neamț). *Tezaur.*
Tezaur de denari romani republicani și imperiali, cu ultima monedă de la M. Aurelius și L. Verus are *27 denari* emiși de M. Antonius (Informație de la Silvia Marinescu-Bîlcu care pregătește un studiu al acestei descoperiri ; îi mulțumesc și pe această cale).

39 *Vărădia* (jud. Caraș-Severin). *Izolat.*
Între cei 13 denari romani republicani și imperiali cunoaștem și emisiuni ale familiei Antonia. Nu știm dacă sînt și emisiuni ale lui M. Antonius. Îl amintim sub rezervă (cf. I. Winkler, *op. cit.*, p. 152, nr. 197).

40 *Vulcani* — pasul (Petroșani). *Tezaur.*
Din tezaurul de 100 de denari romani republicani și imperiali cu ultima monedă de la Domitian, sînt și *13 denari* emiși de M. Antonius (?) (cf. B. Mitrea, în *ED*, p. 105, nr. 32)

41 *Colecția Saint Georges.*
În marea colecție monetară există și *5 denari* emiși de M. Antonius. Ei provin de la un colecționar din Galați (2 exemplare); un colecționar din Iași (un exemplar). Restul de doi denari sînt fără proveniență (cf. B. Mitrea, C. Preda, Inv. MNA nr. 235).

42 *Colecția Papazoglu.*
Un denar emis de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1957, nr. 777).

43 *Colecția Pop Szathmáry.*
Din colecție fac parte și 158 de monede „care au fost dezgropate... mai cu seamă în jud. Hunedoara" (I. Winkler, în *SCN*, III, 1960, p. 443), ce au în cuprinș și *28 denari* emiși de M. Antonius (cf. I. Winkler, *Despre activitatea numismatică a lui Michael Pop Szathmáry (1737—1812)*, în *SCN*, III, 1968, p. 444).

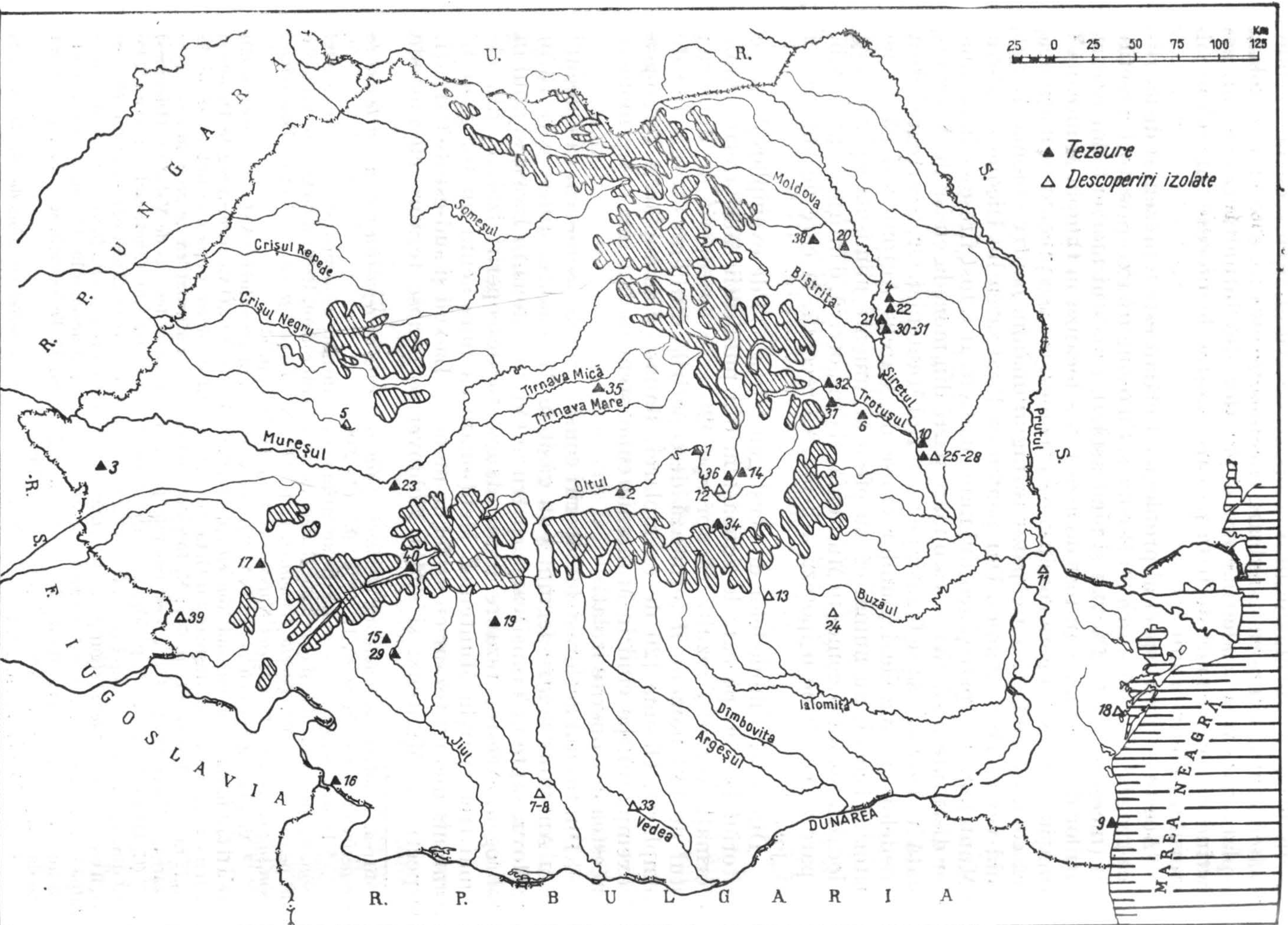

Fig. 1. — Harta cu localizarea descoperirilor monetare ce cuprind şi emisiuni ale lui Marcus Antonius pentru legiunile sale.

romane republicane ce se încheie la sfîrșitul secolului I î.e.n. sau cu primii împărați romani, și care nu cuprind nici măcar o monedă emisă de Marcus Antonius pentru legiuni [11].

Lucrurile se prezintă însă altfel în Moldova. Din cartografierea locurilor (fig. 1) unde s-au găsit cele mai multe monede de acest gen din întreaga Dacie, iese în evidență o anumită zonă restrînsă și anume o parte a podișului moldovenesc cuprinsă între Poiana (jud. Galați), la sud, și Tîrpești (jud. Neamț), la nord.

Dacă numărul redus al monedelor respective în Banat și Oltenia se poate explica prin existența în acele părți a lui Cotiso [12] — aliatul lui Octavianus și adversarul lui Antonius —, pentru Muntenia și Moldova explicațiile de pînă acum nu mai satisfac. Abundența acestor monede în Moldova — numai într-o anumită zonă a ei, strict delimitată de descoperiri — poate fi explicată prin prezența în acea zonă a unui „rege" get necunoscut nouă. Lipsa acelorași monede în Muntenia, unde ar fi trebuit să apară cele mai numeroase descoperiri, dacă se admite aici existența lui Dicomes, se ridică împotriva unei asemenea posibilități. Iată pentru ce pare mai degrabă acceptabilă localizarea ținutului stăpînit de Dicomes în acea zonă din Moldova, pe care descoperirile cu cele mai multe monede de la Antonius pentru legiuni o delimitează atît de strict. Și aceasta cu atît mai mult cu cît descoperirile arheologice făcute în ultimii ani în Moldova[13] la Poiana, Brad, zona Tg. Ocna-Oituz, Bîtca Doamnei[14] atestă existența în aceeași zonă centrală a Moldovei, delimitată și de monedele de la Marcus Antonius, a unei puternice uniuni de triburi mult dezvoltate din punct de vedere economic și politic și condusă de un șef suficient de energic încît să fie în măsură să ofere sprijin generalilor romani sau să atace, în alte împrejurări cu bastarnii, regiunile romane [15]. De altminteri cercetările de la Bîtca Doamnei au prilejuit chiar formularea ipotezei că „Dicomes era conducătorul acestor daci de la răsărit de Carpați, avîndu-și reședințele fortificate în aceste locuri ferite de pe valea Bistriței și nu în Cîmpia Munteniei cum se susține și azi"[16]. Faptul că descoperirile numismatice

---

[11] A se vedea în acest sens tezaurele din Muntenia de la : Strîmba (cf. B. Mitrea, *Legăturile comerciale ale geto-dacilor din Muntenia*, în *SCN*, II, 1958, p. 128—144); Călărași (cf. C. Preda, în *SCN*, II, p. 486—487 și B. Mitrea, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 154, nr. 15); Cetățenii din Deal (cf. B. Mitrea, *SCIV*, XII, 1961, p. 149, nr. 21); Licurici (cf : I. Spiru, *Cîteva descoperiri monetare în raioanele Roșiori de Vede și Vîrtoapele (reg. București)*, în *SCN*, I, 1957, p. 467). Pentru Moldova, sînt nu mai puțin de cinci tezaure, toate descoperite în partea de sud. Este vorba de descoperirile de la : Bonțești (cf. G. Constantinescu și H. Boos, *Descoperiri monetare în raionul Focșani și împrejurimi*, în *SCN*, I, 1957, p. 469; tezaurul de la Gherghina, lîngă Galați, cf G. Severeanu, în *BSNR*, XIV, p. 47—49; cel de la Conțești de lîngă Adjud (cf. Emilian Bold, *Tezaurul de monede romane republicane de la Conțești (r. Adjud)*, în *SCN*, II, 1958, p. 474); Scurta (Adjud) cf. I. Winkler, *op. cit.*, p. 146, nr. 155); Sascut (cf. Const. Moisil, în *BSNR*, XI, 1914, p. 57, nr. 49; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale...*, p. 112—113, nr. 109).

[12] *Istoria României*, I, București, p. 274 și 290—291; H. Daicoviciu, *Coson sau Cotiso?* în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, II, 1965, p. 110.

[13] În legătură cu care vezi Alexandru Vulpe, *Ptolemy and the Ancient Geography of Moldavia*, în *Studii clasice*, VI, 1964, p. 233—246.

[14] N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, V, 1964, p. 143; cf. idem, *Cetatea dacică de la Piatra Neamț-Bîtca Doamnei* în *Omagiul lui Petre Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 81—86.

[15] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 85—86; N. Iorga, *op. cit.*, p. 37; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 64; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 259; *Istoria României*, I, p. 289.

[16] N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova...*, în *Apulum*, V, 1964, p. 143.

romane republicane ce se încheie la sfîrşitul secolului I î.e.n. sau cu primii împăraţi romani, şi care nu cuprind nici măcar o monedă emisă de Marcus Antonius pentru legiuni [11].

Lucrurile se prezintă însă altfel în Moldova. Din cartografierea locurilor (fig. 1) unde s-au găsit cele mai multe monede de acest gen din întreaga Dacie, iese în evidenţă o anumită zonă restrînsă şi anume o parte a podişului moldovenesc cuprinsă între Poiana (jud. Galaţi), la sud, şi Tîrpeşti (jud. Neamţ), la nord.

Dacă numărul redus al monedelor respective în Banat şi Oltenia se poate explica prin existenţa în acele părţi a lui Cotiso [12] — aliatul lui Octavianus şi adversarul lui Antonius —, pentru Muntenia şi Moldova explicaţiile de pînă acum nu mai satisfac. Abundenţa acestor monede în Moldova — numai într-o anumită zonă a ei, strict delimitată de descoperiri — poate fi explicată prin prezenţa în acea zonă a unui „rege" get necunoscut nouă. Lipsa aceloraşi monede în Muntenia, unde ar fi trebuit să apară cele mai numeroase descoperiri, dacă se admite aici existenţa lui Dicomes, se ridică împotriva unei asemenea posibilităţi. Iată pentru ce pare mai degrabă acceptabilă localizarea ţinutului stăpînit de Dicomes în acea zonă din Moldova, pe care descoperirile cu cele mai multe monede de la Antonius pentru legiuni o delimitează atît de strict. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît descoperirile arheologice făcute în ultimii ani în Moldova[13] la Poiana, Brad, zona Tg. Ocna-Oituz, Bîtca Doamnei[14] atestă existenţa în aceeaşi zonă centrală a Moldovei, delimitată şi de monedele de la Marcus Antonius, a unei puternice uniuni de triburi mult dezvoltate din punct de vedere economic şi politic şi condusă de un şef suficient de energic încît să fie în măsură să ofere sprijin generalilor romani sau să atace, în alte împrejurări cu bastarnii, regiunile romane [15]. De altminteri cercetările de la Bîtca Doamnei au prilejuit chiar formularea ipotezei că „Dicomes era conducătorul acestor daci de la răsărit de Carpaţi, avîndu-şi reşedinţele fortificate în aceste locuri ferite de pe valea Bistriţei şi nu în Cîmpia Munteniei cum se susţine şi azi"[16]. Faptul că descoperirile numismatice

---

[11] A se vedea în acest sens tezaurele din Muntenia de la : Strîmba (cf. B. Mitrea, *Legăturile comerciale ale geto-dacilor din Muntenia*, în *SCN*, II, 1958, p. 128—144) ; Călăraşi (cf. C. Preda, în *SCN*, II, p. 486—487 şi B. Mitrea, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 154, nr. 15) ; Cetăţenii din Deal (cf. B. Mitrea, *SCIV*, XII, 1961, p. 149, nr. 21) ; Licurici (cf : I. Spiru, *Cîteva descoperiri monetare în raioanele Roşiori de Vede şi Vîrtoapele (reg. Bucureşti)*, în *SCN*, I, 1957, p. 467). Pentru Moldova, sînt nu mai puţin de cinci tezaure, toate descoperite în partea de sud. Este vorba de descoperirile de la : Bonţeşti (cf. G. Constantinescu şi H. Boos, *Descoperiri monetare în raionul Focşani şi împrejurimi*, în *SCN*, I, 1957, p. 469 ; tezaurul de la Gherghina, lîngă Galaţi, cf G. Severeanu, în *BSNR*, XIV, p. 47—49 ; cel de la Conţeşti de lîngă Adjud (cf. Emilian Bold, *Tezaurul de monede romane republicane de la Conţeşti (r. Adjud)*, în *SCN*, II, 1958, p. 474) ; Scurta (Adjud) cf. I. Winkler, *op. cit.*, p. 146, nr. 155) ; Sascut (cf. Const. Moisil, în *BSNR*, XI, 1914, p. 57, nr. 49 ; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale*. . ., p. 112—113, nr. 109).

[12] *Istoria României*, I, Bucureşti, p. 274 şi 290—291 ; H. Daicoviciu, *Coson sau Cotiso?* în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, II, 1965, p. 110.

[13] În legătură cu care vezi Alexandru Vulpe, *Ptolemy and the Ancient Geography of Moldavia*, în *Studii clasice*, VI, 1964, p. 233—246.

[14] N. Gostar, *Cetăţile dacice din Moldova şi cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, V, 1964, p. 143 ; cf. idem, *Cetatea dacică de la Piatra Neamţ-Bîtca Doamnei* în *Omagiul lui Petre Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1965, p. 81—86.

[15] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 85—86 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 37 ; C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 64 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 259 ; *Istoria României*, I, p. 289.

[16] N. Gostar, *Cetăţile dacice din Moldova*. . ., în *Apulum*, V, 1964, p. 143.

corespund în timp şi spaţiu cu cele arheologice — atît Bîtca Doamnei (Piatra Neamţ) cît şi Poiana sau Bradul, aflîndu-se în cuprinsul zonei delimitate de descoperirile monetare de care e vorba — constituie o verificare şi totodată o confirmare reciprocă pentru ambele categorii de izvoare istorice, ce ne determină să considerăm că într-adevăr Dicomes îşi exercita autoritatea anume *în aceste părţi de la poalele Carpaţilor Moldoveni şi nu în Muntenia.* O situaţie întru totul asemănătoare acestei zone din Moldova o are Ţara Bîrsei unde se cunosc nu mai puţin de cinci tezaure monetare romane ce conţin peste 50 de monede de la Marcus Antonius pentru legiuni. Acest paralelism numismatic dintre cele două zone intra- şi extracarpatice pare a fi însoţit de o serie de similitudini sesizate pe cale arheologică între materialele geto-dace din Moldova şi Ţara Bîrsei [17], fapt ce îndreptăţeşte ipoteza sugerată de I. Nestor, că în ambele zone stăpînea acelaşi conducător [18].

Astfel privind lucrurile, ni se pare acum mult mai firesc ca un asemenea conducător local — pomenit de izvoare nu numai în legătură cu intervenţia lui în conflictul, dintre Antonius şi Octavianus, ci şi atunci cînd e vorba de atacarea împreună cu bastarnii a diferitelor posesiuni romane de la sud de Dunăre — să locuiască în regiuni mai ferite şi să aibă o reşedinţă fortificată. Or, din acest punct de vedere există un consens unanim al izvoarelor arheologice şi numismatice : cercetările arheologice au dat la iveală pînă acum o singură aşezare geto-dacică fortificată asemănătoare celor din Munţii Orăştiei pe întregul teritoriu al Munteniei şi Moldovei. Este vorba tocmai de aşezarea fortificată de la Bîtca Doamnei, situată în acea zonă ferită a podişului moldovenesc ce se află delimitată prin descoperiri de monede special emise de Marcus Antonius pentru legiunile sale, în preajma şi în vederea luptei cu Octavianus.

CATALOGUL DESCOPERIRILOR MONETARE CE AU ÎN CUPRINS EMISIUNI PENTRU LEGIUNILE LUI M. ANTONIUS

1 *Augustin* (jud. Braşov). *Tezaur.*
Din 293 de denari romani şi imperiali, sînt *patru monede emise* pentru legiuni, iar ultima monedă din tezaur este de la Caligula (cf. M. Macrea-I. Berciu. *Două tezaure de monete romane din Dacia Superioară*, în *Apulum*, I, Alba-Iulia, 1939—1942, p. 155, nr. 264—267).

2 *Beclean* (jud. Braşov). *Tezaur.*
Un mic tezaur de denari romani republicani unde cele mai recente monede sînt de la Marcus Antonius ; fără să cunoaştem numărul lor (Cf. B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria della Dacia prima della conquista*, în *ED*, X, 1945, p. 107, nr. 50).

3 *Biled* (jud. Timiş). *Tezaur.*
Dintr-un tezaur s-au mai salvat *patru exemplare, toate emise* de M. Antonius pentru legiuni (Cf. B. Mitrea, *Cronică*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 419, nr. 13).

[17] Informaţie A. D. Alexandrescu, căreia îi mulţumesc şi pe această cale.
[18] În cuvîntul luat de domnia sa pe marginea comunicării noastre din ziua de 6 mai 1968.

4 *Bozieni* (jud. Neamț) *Tezaur.*
Dintr-un tezaur de 14 monede argintate romane republicane și imperiale cu ultima monedă de la Vespasian, *10 exemplare* sînt de la M. Antonius (Cf. Maria Chițescu, Vasile Ursache, *Notă asupra unui mic tezaur de monede romane de la începutul imperiului, descoperit la Bozieni, r. Roman*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 705.

5 *Brad* (jud. Hunedoara). *Izolat.*
Un denar emis de M. Antonius pentru legiuni (Cf. B. Mitrea, în *ED*, X, p. 106, nr. 40).

6 *Buciumi* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Dintr-un tezaur s-au mai salvat șapte denari romani republicani și imperiali între care și *un denar* emis de M. Antonius (Cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 575, nr. 40).

7 *Caracal* (jud. Olt). *Izolat.*
Un denar emis pentru legiuni de către M. Antonius (Cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 573, nr. 27).

8 *Caracal* (jud. Olt). *Izolat.*
Într-o salbă de monede romane, a cărei posesoare e din Caracal, se află și *un denar* emis de M. Antonius (Cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1948, nr. 215).

9 *Costinești* (Constanța). *Tezaur.*
Dintr-un tezaur s-au mai salvat 17 denari romani republicani, între care și *cinci denari* emiși de M. Antonius (Cf. B. Mitrea, C. Preda, Inv. MNA, 1957, nr. 762).

10 *Diaconi* (com. Poiana, jud. Galați). *Tezaur.*
Dintr-un tezaur compus din 95 de denari romani republicani și imperiali, unde ultima monedă este de la Vespasian, sînt și *14 denari* emiși pentru legiuni de către M. Antonius (Cf. B. Mitrea, C. Preda, Inv. MNA, 1952, nr. 254).

11 *Dinogetia* (jud. Tulcea). *Izolat.*
În cursul campaniei de săpături din anul 1948 s-au descoperit 59 de monede între care și *un denar* emis de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1957, nr. 743).

12 *Dobolii de Jos* (jud. Covasna). *Izolat.*
Un denar emis de M. Antonius (Cf. I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘ Cluj*, 1955, p. 134, nr. 66).

13 *Drajna de Jos* (jud. Prahova). *Izolat.*
Un denar emis de M. Antonius, găsit în timpul săpăturilor din castrul militar (Cf. Gh. Ștefan, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 138).

14 *Fotoș* (jud. Covasna). *Tezaur.*
Dintr-un tezaur compus din 280 de denari romani republicani și imperiali de început, unde ultima monedă este de la Tiberius, există și *un denar* emis de M. Antonius pentru legiuni (Cf. B. Mitrea și Székely Zoltán, *Tezaurul monetar de la Fotoș și pătrunderea comercială romană în estul Daciei în sec. I e.n.*, în *Materiale*, II, 1956, p. 672).

15 *Frîncești* (jud. Dolj). *Tezaur.*
Un tezaur compus din 1 365 de denari romani imperiali de la Nero la Elagabal, are *un singur denar* emis de M. Antonius pentru legiunile sale (Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, București, 1958, p. 104).

16 *Gîrla Mare* (jud. Mehedinți). *Tezaur.*
Din 320 de monede romane imperiale, unde ultima monedă este de la Commodus, sînt și *13 emisiuni* ale lui M. Antonius, de altfel singurele emisiuni romane republicane (Cf. C. Preda, Inv. MNA, nr. 1353).

17 *Goleț* (jud. Caraș). *Tezaur.*
Un tezaur compus din 60 de denari romani republicani, între ei și emisiuni ale familiei Antonia. Nu se precizează dacă este vorba de emisiuni ale lui M. Antonius pentru legiuni (Cf. B. Mitrea, *ED*. X, p. 104, nr. 20; I. Winkler, *op. cit.*, p. 134, nr. 77).

18 *Histria* (jud. Constanţa). *Izolat.*
Un denar emis de M. Antonius, care se pare că provine de la Histria (Cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1955, nr. 451).

19 *Horezu* (jud. Vîlcea). *Tezaur.*
Un tezaur care s-a împrăştiat. Se mai păstrează 3 denari, între care *un denar* emis de M. Antonius (B. Mitrea, *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 576, nr. 50).

20 *Muncelul de Sus* (jud. Neamţ). *Tezaur.*
Un tezaur compus din 366 de denari romani republicani şi imperiali cu ultima monedă de la Antoninus Pius, are *202 denari* emişi de M. Antonius pentru legiuni (Cf. B. Mitrea în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 577 nr. 58).

21 *Negri* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Din tezaurul de 90 de denari romani republicani şi imperiali cu ultima monedă de la Lucius Verus, sînt *41 denari* emişi pentru legiuni (Cf. B. Mitrea, C. Preda, Inv. MNA, 1946, nr. 47).

22 *Oniceni* (jud. Neamţ). *Tezaur.*
Un tezaur de denari romani în care ultima monedă este de la Faustina iunior, are şi *şase denari* emişi cu numele legiunilor lui M. Antonius (Cf. C. Moisil, *Tezaurul de denari romani din Oniceni-Roman*, în *Creşterea colecţiilor, Biblioteca Academiei Române*, anii 1938—1942, Bucureşti, 1944, p. 102, nr. 1167—1170).

23 *Orăştie* (jud. Hunedoara). *Tezaur.*
Tezaur compus din 311 monede romane republicane şi imperiale, are în cuprins şi *41 denari* de la L. Antonius şi M. Antonius. Nu ştim cîte monede sînt emise pentru legiuni (cf. B. Mitrea, în *ED*, X, p. 106; I. Winkler, *op. cit.*, p. 142, nr. 123).

24 *Pietroasa* (jud. Buzău). *Izolat.*
S-a descoperit *o monedă* ce imită un denar emis de M. Antonius pentru legiuni (Cf. B. Mitrea, Inv, MNA, 1955, nr. 113).

25 *Poiana* (jud. Galaţi). *Tezaur.*
Din cei 66 de denari romani republicani şi imperiali unde ultima monedă este de la Vespasian, *8 sînt emişi de M. Antonius* (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, nr. 294, 1951).

26 *Poiana* (jud. Galaţi). *Tezaur.*
În tezaurul descoperit la săpătura „H", compus din denari romani republicani, cu ultima monedă de la Octavian August, sînt *patru denari* ce poartă numele legiunilor lui M. Antonius (cf. B. Mitrea, C. Preda, Inv. MNA, 1949, nr. 251).

27 *Poiana* (jud. Galaţi). *Izolat.*
Printre monedele descoperite în timpul capaniei de săpături din anul 1928 se află şi *un denar emis* de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1955, nr. 481).

28 *Poiana* (jud. Galaţi) *Izolat.*
Un denar emis de M. Antonius s-a găsit împreună cu alte monede romane în timpul campaniei de săpături din anul 1949 (Cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1950, nr. 258).

29 *Poiana*, com. Rovinari (jud. Gorj). *Tezaur.*
Un tezaur de 28 de denari romani republicani şi imperiali cu ultima monedă de la Domitian are în cuprins şi *trei denari* emişi de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1954, nr. 362).

30 *Prăjeşti* (jud. Bacău). *Tezaur.*
În tezaurul descoperit în 1965, din 77 de monede romane republicane şi imperiale unde ultima monedă este de la Faustina II, *73 denari* sînt emişi pentru legiuni de către M. Antonius (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 200, nr. 64).

31 *Prăjești* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Tezaur descoperit în 1963 (?). Au fost recuperați 16 denari romani republicani și imperiali, între ei *10 denari* de la M. Antonius (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 200, nr. 63).

32 *Rîpile* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Dintr-un tezaur compus din 16 denari romani republicani și imperiali ce are ultima monedă de la Vespasian, prezentăm cei *9 denari* emiși de M. Antonius (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 578, nr. 66).

33 *Roșiori de Vede* (împrejurimi, jud. Teleorman). *Izolat.*
Un denar emis pentru legiuni de către M. Antonius. Se crede că face parte dintr-un tezaur (?) descoperit la Peretu (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 612, nr. 33).

34 *Șapte sate* (jud. Brașov). *Tezaur (?)*
Din 40 de denari romani republicani și imperiali cu ultima monedă din vremea lui Vespasian, cunoaștem *11 denari*, emiși de M. Antonius pentru legiunile sale (cf. B. Mitrea, în *ED*, X, p. 108, nr. 58 ; I. Winkler, *op. cit.*, p. 150, nr. 175).

35 *Sălașuri*, com. Vețca (jud. Mureș). *Tezaur.*
În tezaurul de 3 198 de monede romane republicane și imperiale cu ultima monedă de la Faustina II, sînt *19 denari* emiși de M. Antonius (cf. B. Mitrea, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 221—222, nr. 39).

36 *Sf. Gheorghe*, împrejurimi (jud. Covasna). *Tezaur.*
Din 50 de denari descoperiți în această localitate, 31 au ajuns la Muzeul din Sibiu, între ei sînt și emisiuni ale lui M. Antonius pentru legiuni, dar nu știm cîte (cf. B. Mitrea, în *ED*, X, p. 108, nr. 59).

37 *Tîrgu Ocna* (jud. Bacău). *Tezaur.*
Din tezaurul descoperit la Tîrgu Ocna s-au recuperat 13 denari romani republicani și imperiali (Augustus). Între ei este *un denar* emis de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, nr. 26 și 38).

38 *Tîrpești* (jud. Neamț). *Tezaur.*
Tezaur de denari romani republicani și imperiali, cu ultima monedă de la M. Aurelius și L. Verus are *27 denari* emiși de M. Antonius (Informație de la Silvia Marinescu-Bîlcu care pregătește un studiu al acestei descoperiri ; îi mulțumesc și pe această cale).

39 *Vărădia* (jud. Caraș-Severin). *Izolat.*
Între cei 13 denari romani republicani și imperiali cunoaștem și emisiuni ale familiei Antonia. Nu știm dacă sînt și emisiuni ale lui M. Antonius. Îl amintim sub rezervă (cf. I. Winkler, *op. cit.*, p. 152, nr. 197).

40 *Vulcani* — pasul (Petroșani). *Tezaur.*
Din tezaurul de 100 de denari romani republicani și imperiali cu ultima monedă de la Domitian, sînt și *13 denari* emiși de M. Antonius (?) (cf. B. Mitrea, în *ED*, p. 105, nr. 32)

41 *Colecția Saint Georges.*
În marea colecție monetară există și *5 denari* emiși de M. Antonius. Ei provin de la un colecționar din Galați (2 exemplare) ; un colecționar din Iași (un exemplar). Restul de doi denari sînt fără proveniență (cf. B. Mitrea, C. Preda, Inv. MNA nr. 235).

42 *Colecția Papazoglu.*
Un denar emis de M. Antonius (cf. B. Mitrea, Inv. MNA, 1957, nr. 777).

43 *Colecția Pop Szathmáry.*
Din colecție fac parte și 158 de monede „care au fost dezgropate... mai cu seamă în jud. Hunedoara" (I. Winkler, în *SCN*, III, 1960, p. 443), ce au în cuprins și *28 denari* emiși de M. Antonius (cf. I. Winkler, *Despre activitatea numismatică a lui Michael Pop Szathmáry* (*1737—1812*), în *SCN*, III, 1968, p. 444).

44 *Expoziția din 1906*[19].
Din totalul de monede expuse semnalăm *11 denari* emiși de M. Antonius (cf. C. Preda, Inv. MNA, 1956, nr. 702)[20].

QUELQUES ASPECTS DES RELATIONS ENTRE DICOMÈS ET MARC ANTOINE, À LA LUMIÈRE DE DÉCOUVERTES NUMISMATIQUES

(Un problème de géographie historique)

RÉSUMÉ

Sur le territoire de la Dacie préromaine on a trouvé jusqu'à maintenant, et en grande quantité, des monnaies en argent avec le type des légions, émises par Marc Antoine en l'honneur des légions et pour payer la solde de ces dernières, assemblées en vue de résoudre le conflict avec son adversaire Octave.

L'explication de cette situation nous est donnée par certaines sources anciennes (Plutarque, Anton. 63 ; Cassius Dio LI, 22, 8) d'où il ressort l'intervention de certains dynastes géto-daciques dans les guerres civiles de la fin de la république romaine. L'un d'entre eux est Dicomès.

Selon les textes de ces deux historiens anciens on peut déduire aisément, non seulement que Dicomès avait offert à Marc Antoine «une armée nombreuse», en échange de certaines «choses», mais aussi le fait que parmi les choses exigées par ce chef dacique, en échange de son aide militaire offert au général romain, il devait y avoir, très probablement, aussi, de l'argent. Le fait qu'Antoine ait eu à ses côtés dans la bataille d'Actium aussi des contingents géto-daciques, nous est confirmé également par Cassius Dio (LI, 22, 6).

Donc les monnaies en cause ont pénétré en Dacie, non seulement par voie commerciale, mais aussi à la suite de l'aide militaire accordée au futur vaincu d'Actium, par son allié du nord du Danube, Dicomès. Ceci représente un aspect du problème. L'autre aspect est la localisation territoriale de la domination de Dicomès. Hormis une seule exception, tous les chercheurs de ce moment de l'histoire des relations daco-romaines, sont tombés d'accord pour localiser la formation politique géto-dacique, conduite par Dicomés dans la Plaine valaque. Aussi aurait-il donc été logique, à la lumière de ce que nous venons d'avancer jusqu'à présent, qu'une grande partie de la monnaie émise par Antoine et donnée à Dicomès soit retrouvée en Munténie. Toutefois la cartographie des découvertes monétaires avec le nom des légions, émission de Marc Antoine, et trouvées en territoire dacique ne confirme point cette hypothèse.

[19] În catalogul ce însoțește lucrarea, numărul monedelor este de 660 de exemplare. Dintre acestea numai 533 sînt în mod sigur emisiuni ale lui Marcus Antonius pentru legiunile sale, restul prezentînd un grad mare de incertitudine.

[20] Materialul monetar folosit și însoțit de notarea Inv. MNA este inedit, se află la Sectorul numisamatic al Institutului de arheologie și mi-a fost pus la dispoziție de autorii notelor de inventar, cărora le mulțumesc călduros și pe această cale.

Du total de 533 monnaies, de ce genre, 420 exemplaires ont été trouvés en Moldavie, groupés en 13 trésors et 2 découvertes isolées et seulement 3 monnaies en Munténie, mises au jour lors de découvertes isolées.

Cette situation numismatique semble confirmer une hypothèse plus ancienne, d'ordre archéologique. Il s'agit la l'établissement fortifié géto-dacique de Bîtca Doamnei (Piatra Neamţ), d'ailleurs la seule découverte de ce genre jusqu'à présent de Munténie et de Moldavie, comprise dans la zone délimitée par les découvertes de monnaies émises par Marc Antoine pour ses légions.

Le fait que les découvertes numismatiques ont une correspondance temporelle et spatiale avec celles archéologiques constitue une vérification et en même temps une confirmation réciproque des deux catégories de sources historiques, ce qui détermine l'auteur de considérer, qu'en effet Dicomès exerçait son autorité dans la zone de plateau à l'est des Carpates et non pas en Munténie.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carte avec la localisation des découvertes monétaires qui contient aussi les émissions de Marc Antoine pour ses légions.

C. IULIUS MAXIMINUS — PRAESES DACIARUM

DE

I. I. RUSSU

Abundenţa excepţională a materialului documentar epigrafic roman în teritoriul judeţului Hunedoara, mai ales în marile centre urbane, meşteşugăreşti şi militare: ULPIA-TRAIANA SARMIZEGETUSA (Grădiştea Haţegului), AQVAE (Călan-Crişeni), MICIA (Veţel), GERMISARA (Cigmău-Geoagiu) etc., care au dat aproape 1/3 din totalul materialului epigrafic al Daciei romane, este în continuă sporire prin descoperiri din cele mai variate, unele oferind adevărate „surprize" prin noile informaţii asupra populaţiei, a organizării şi vieţii interne a provinciei, a dezvoltării societăţii pe teritoriul României în secolele II—III e.n. Asemenea creştere substanţială a fost determinată în primul rînd de intensificarea cercetărilor şi săpăturilor arheologice sistematice în anii de după eliberarea ţării, paralel cu marile lucrări de construcţii, sistematizare, conducte, şosele, linii ferate, centrale etc. şi agricultura mecanizată, care, scormonind pămîntul mai adînc, au scos la iveală mereu alte şi alte piese, îmbogăţind lotul impozant al epigrafelor din zona hunedoreană în colecţiile muzeelor locale. De altă parte, explorarea terenului şi a vechilor monumente şi construcţii din orînduirea feudală, ori a ruinelor acestora, de către muzeografi şi arheologi în munca de teren a dus la identificarea şi recuperarea unor piese epigrafice ieşite de fapt la iveală anterior, dar reutilizate în construcţii, cu scopuri practice, ca material de umplutură, — unde au stat bine puse „la adăpost" în locurile „secundare", aşteptînd vizita cercetătorilor spre a fi semnalate piesele şi textele încă necunoscute. Dintre piesele epigrafice din ultima categorie, mai remarcabil este fragmentul menţionînd o lucrare de construcţie executată din ordinul guvernatorului Daciei (praeses) C. Iulius Maximinus.

Inscripţie de clădire (*Titulus operis publici*), în chenar numit „tabula ansata", fragment tăiat simetric (probabil încă din antichitate, spre a fi utilizat în vreo construcţie), rămînînd colţul inferior de jos, cam 1/2 din lungime şi 2/3 din lăţime (resp. înălţime); piatră calcaroasă, conglomerat găunos (cu foarte multe pietricele în structură) „de Cărpiniş"[1]; unele pietricele mai mari au căzut, încă din antichitate, ori mai tîrziu,

[1] Satul Cărpiniş (Gyerlyános), la nord de Uroiu, are o carieră de conglomerat calcaros de acest tip, exploatată în epoca romană (inform. prof. O. Floca, Deva); roca este obişnuită în monumentele lapidare mai ales din aşezarea romană Cigmău — Geoagiu (cf. nota 19).

făcînd ca suprafaţa inscripţiei să rămînă cu multe neregularităţi şi ,,gropi''. Dimensiunile fragmentului : 84 × 45 × 24 cm, litere înalte de 3,5 şi 4 cm. Fragmentul (descoperit în a. 1963 de muzeograful hunedorean Ben. Bassa, profesor în Simeria) se afla, aşezat cu faţa scrisă în sus, vizibilă, utilizat ca treaptă la o scară de intrare în exteriorul zidului de incintă spre sud în clădirea Cooperativei agricole (vechiul ,,castel Sándor Ernö'') din comuna R a p o l t u l Mare (între Simeria şi Cigmău, pe malul

Fig. 1. — *a*, fragmentul epigrafic descoperit la Rapoltul Mare (jud. Hunedoara ; Muzeul din Deva).

drept al Mureşului), de unde a fost scos şi dus la Muzeul Deva (în 2 aug. 1966), cu ajutorul oferit de adeziunea spontană la acţiunea noastră de teren a trei pasionaţi arheologi voluntari improvizaţi, din Deva, ieşiţi la ţară pentru chestiuni comerciale de stat. În ciuda situaţiei fragmentare şi a stîngăciilor grafiei, piesa este una din cele mai remarcabile atît prin valoarea documentară-informativă, cît şi prin ,,stilul'' şi caracterul rudimentar al lucrării în ansamblu — aspecte deopotrivă surprinzătoare, neobişnuite la un ,,titulus'' monumental, inscripţie de clădire menţionînd nume de împăraţi şi un ,,pr (a) eses'' al provinciei carpatice. Adevărat că — precum s-a pus — înfăţişarea rudimentară a feţei scrise este determinată în bună măsură şi de calitatea rocii, cu cîmpul inscripţiei ,,nivelat'' sumar şi plin de asperităţi, cu gropi rezultate din căderea pietricelelor conglomeratului găunos, avînd însă iniţial neregularităţi pe care lapicidul —,,scriitor'' le-a evitat lăsînd goluri între cuvinte, ca de ex. între A SOLO şi RESTITV... (fig. 1a).

După examinări repetate şi confruntarea succesivă a trei fotograme luate sub unghiuri de luminare diferite, au putut fi ,,descifrate'' aproape integral şi redate grafic rîndurile păstrate din inscripţia într-o încercare de reconstituire (fig. 1b), identificîndu-se vreo patru elemente documentare mai de seamă, anume : *A*) trei personaje : împăratul MAV [relius...], guvernatorul provinciei... MAXIMINI PRES şi un T FAB AQVILEIENS[is] care a executat ori supravegheat lucrarea ca slujbaş sau

Fig. 1. — *b*, desen şi reconstituire grafică.

comandant de subunitate militară; *B* o indicaţie asupra proporţiilor sau felului cum s-a executat lucrarea A SOLO RESTITV... Cu atare elemente (chiar trunchiate şi nelipsite de echivoc) se pot obţine o încadrare cronologică şi noi amănunte utile pentru istoria şi organizarea locală în zona hunedoreană a provinciei Dacia.

Începutul rîndului 1 al fragmentului ET IMP CAES M A[.....] arată că este vorba de d o i împăraţi romani, ca subiecte „autori" în propoziţia epigrafică; primul în partea tăiată şi pierdută complet (ori încă negăsită) a epigrafiei era *Imp. caes. L. Septimius Severus*[2], iar al doilea este cel păstrat IMP (erator) CAES (ar) M(arcus) A[ur(elius) Antoninus], zis „Caracalla (Caracallus)"[3], asociat „la domnie" de tatăl Septimius Severus ca „imperator" încă din a. 197 (imperator destinatus)[4] şi purtînd titlurile imperiale TRIB. POT. IMP. În r. 2 al fragmentului pare a fi de citit TRIB. POTES. IMP. II, deci „trib. pot". fără cifră de ordine[5] (care ar fi o anomalie, explicabilă de altfel într-o inscripţie „redactată" şi gravată atît de stîngaci ca a noastră); aşa fiind (?), se poate lua ca indiciu pentru cronologie cifra II de la IMP „imperator iterum", titlu pe care Caracalla îl poartă începînd din a. 207; deci între acest an şi a. 209 (data ridicării caesarului Septimius Geta la rangul de augustus) ar fi inscripţia găsită la Rapolt, unde r. 3 al fragmentului pare a fi conţinut numele lui P. SEPTIMIVS GETA, martelat (adică zdrobit prin ciocănire, cu intenţie în cadrul acţiunii aproape generale de „damnatio memoriae" ordonată de Antoninus-Caracalla în a. 212, după asasinarea cu rigoare fraternă a propriului său frate coregent Geta, care trebuie să dispară deodată şi din epigrafe şi din memoria viitorimii)[6].

Din textul fragmentar rezultă că cei doi împăraţi (resp. trei, cu caesarul Geta) au organizat o construcţie de mari proporţii (monumentală cel puţin ca dimensiuni, apreciind după lungimea de 1,50—2 m a tablei comemorative, dacă nu şi ca stil) pe faţada căreia a fost zidită inscripţia informativă şi comemorativă, — transportată mai tîrziu la Rapolt. Construcţia a fost „reclădită de la pămînt (din temelii)", *a solo restitu*[*er*(*unt*)], fiind evident ruinată integral de vechime sau de răutatea violentă a vreunor distrugători. Numele clădirii (obiectul lui *restituerunt*, dacă era specificat în textul epigrafic) se afla în r. 3 al fragmentului din partea fracturată şi pierdută, încît nu se poate preciza despre ce era vorba. Dar

[2] Despre împăratul de obîrşie africană Lucius Septimius Severus: J. Hasebroek, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*, Heidelberg, 1921; *RE*, II A (1923), col. 1940—2002 (Fluss); M. Besnier, *L'empire romain de l'avènement des Sévères au concile de Nicée* (Histoire Ancienne, III, Histoire Romaine, IV, 1), Paris, 1937, p. 1—55.

[3] Despre Antoninus — Caracalla (cu numele schimbat; cel original, din familia Severilor, era Septimius Bassianus): *RE*, II (1895), col. 2434—2453 (Rohden); W. Reusch, *Der historische Wert der Caracallavita*, *Klio*, Beiheft, 24, Leipzig, 1931, 69 p. (la p. 62 cronologia „carierii" lui Caracalla); Besnier, *op. cit.*, p. 56—76. Activitatea lui Antoninus-Caracalla în legătură cu provincia Dacia: *SCIV*, VIII, 1957, p. 215—245; X, 1959, p. 312—313; *Studii clasice*, VII, 1965, p. 238—241.

[4] *Studii şi comunicări*, Muzeul Brukenthal, Sibiu, 13 (1967), p. 166—169.

[5] M. Aur. Antoninus (Caracalla) poartă încă în timpul vieţii tatălui său TRIB POT de la I în a. 198 la XV în a. 211; cf. tabelul întocmit de R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, ed. IV, 1914, p. 209—210.

[6] *Damnatio memoriae*, în *RE*, IV (1901), 2059—2062 (Brassloff), articol sumar, expeditiv, cu lipsuri; citează lucrarea lui G. Zedler, *De damnatione memoriae quae dicitur* (Leipzig, 1884); cf. F. Vittinghoff, *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit*, Berlin, 1936 (Neue Deutsche Forschungen, Abteil. Alte Geschichte, Bd. 2, citat în *AISC*, IV, 1944, p. 240).

apare foarte probabil că este o lucrare cu caracter militar, o anexă a vreunui castru de unitate auxiliară de pe valea Mureşului, în acest caz se poate presupune una din construcţiile care (fiind mai mult utilizate şi uzate) sînt — potrivit inscripţiilor — mai frecvent reparate ori reclădite („restituite"), anume băile (*balnea*) unităţilor. Deci se poate întregi ca foarte probabil „[balneas... vetustate dilapsas...] a solo restitu[er(unt)...]", apreciind după unele analogii cunoscute în Dacia, ca „balneas coh(ortis) II Fl(aviae) Commag(enorum) vetustate dilabsas restituit sub Polo Terentiano co(n)s(ulari) III Daciar. curante Sex(to) Boebio Scribonio Casto praef(ecto) coh(ortis)" la Micia, CIL, III 1374 (Muz. Cluj), din vremea lui Septimius Severus; tot acolo repararea băilor în vremea lui Severus Alexander: „Imp. cae[s. M. Aur. Severus] Alexan [der...] balne[as coh. II Fl. Commagenor.] Severia[nae vetustate dilapsas res]tituit s[ub... cos.] Dac. III c[urante...] diano [praef. coh. II Fl. Com.]", *ACMIT*, 1930–1 (1932), p. 35 (Muzeul Deva)[7]. La Illişua (jud. Bistriţa-Năsăud, pe Someşul Mare) „Ael. Castor praef. eq. alae Front. ob restitutionem balinei", *CIL*, III 789; cf. 786. Din Moesia Inferior apropiată, la Sexanta Prista (Rusciuc) „[...] balnea coh. II Fl. Britt. [Alexa]ndrianae a solo restitutae sub Anicio Fausto Paulino leg. aug. pr. pr. per Septimium Agathonicum praef."[8].

Fiind evidentă lectura r. 5 MAXIMINI PRES, sigură este şi identitatea personajului: *C. Iulius Maximinus*, guvernator al Daciei, cunoscut pînă acum numai din epigrafia sa votivă găsită la reşedinţa comandamentului său în Apulum, frumos altar de marmură închinat „duhului împăraţilor şi zeiţei Diana": *Numinib(us) A[ugg(ustorum)] /Severiet/Antonini[[et Getae caes(aris)]] et Deae Dianae C(aius) Iulius Maximinus/legatus augg (ustorum)/pr(o) pr(aetore)* (*CIL*, III, 1127; fig. 2)[9]. Mai demult (Mommsen în *CIL*; la fel Lambrechts, la 1937) piesa era plasată cronologic între a. 198 şi 211; dar ea este dinainte de a. 209, cînd şi Geta este făcut „augustus", deci între 198 şi 209, interval de 12 ani în care se plasează „legaţiunea pro praet." a numitului senator italic Iulius Maximinus în Dacia. Încadrarea cronologică a fost apoi restrînsă la „anii 198–199 ori 202–203"[10]. Din seria de şase guvernatori ai Daciei atestaţi epigrafic pe timpul „domniei comune" a lui L. Septimius Severus—M. Aurelius Antoninus (Caracalla) augusti şi a lui P. Sept. Geta caesar:

---

[7] Această epigrafă mutilată şi cu goluri a fost publicată mai întîi în *JÖAI*, V, 1902, Bbl. 129–130 (versiune ungurească în *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat XIII évkönyve*, Deva, 1902, p. 132, desen); imagine fotografică în *Din trecutul medicinii în R.P. Română*. Iconografie (G. Barbu, G. Brătescu, V. Manoliu), Bucureşti, 1957, p. 10.

[8] *CIL*, III, 7473. A. Stein, *Die Legaten von Moesien* (*DissPann*, I, 11), Budapest, 1940, p.97.

[9] După *CIL*, III, 1127, este reprodus textul de Cserni B., *Alsófehérvármegye monographiája*, II/1, Aiud (Nagyenyed), 1901, p. 397, nr. 183. Altarul se află în Muzeul Alba Iulia; literele ET GETAE CAES sînt complet martelate, „damnatio memoriae" ca la Rapolt. Despre *Caius Iulius Maximinus*, bibliografia principală: *RE*, X (1917), col. 677, nr 351 (G. Herzog); P. Lambrechts, *La composition du sénat romain de Septime Sévère à Dioclétien* (*193–284*) (*DissPann*, I, 8), Budapest, 1937, p. 113, nr. 236; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien* (*DissPann*, I, 12), Budapest, 1944, p. 58 şi 63; Guido Barbieri, *L'albo senatorio da Settimio Severo a Carino* (*193 – 285*), Roma, 1952, p. 73–74, nr. 300. *Iulia Maximina* pe altarul votiv de marmură la Apulum, *CIL*, III 1024 *Deo Herculi Iulia Maximina voti sui compos* (azi în „Hofbibliothek" la Viena) ar putea să fie fată a guvernatorului Daciei, cum presupune E. Groag, *Die römischen Inschriftsteine der Hofbibliothek* (extras din *Oster- und Pfingstbeilage*, 1913, der *Wiener Montagsrevue*), p. 27.

[10] A. Stein, *op. cit.*, p. 58 „wahrscheinlich 198–199 oder 202–203".

C. Iulius Maximinus L. Octavius Iulianus, L. Pomponius Liberalis, P. Mevius Surus. Cl (?) *Gallus* şi *Herennius Gemellinus*, primul este lăsat totuşi (din lipsă de date mai precise) de către acelaşi eminent „prosopografist" al împărăţiei romane: „în interiorul perioadei 198—209"[11].

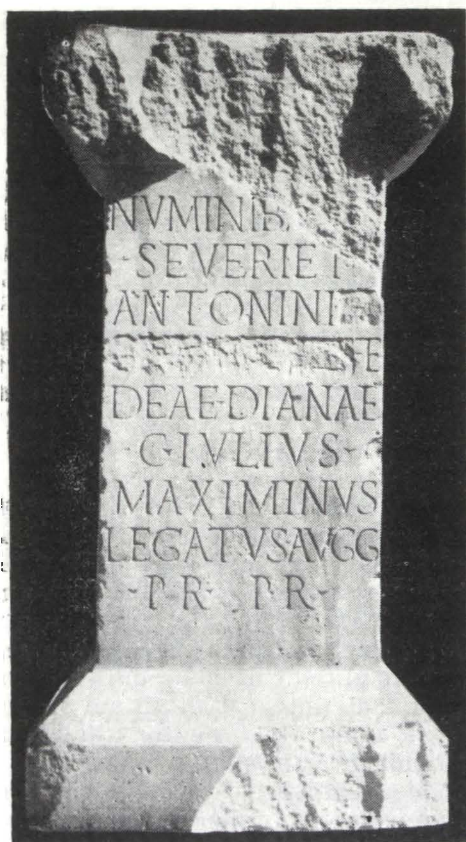

Fig. 2. — Altarul votiv *CIL*, III, 1127 (Muzeul Alba Iulia).

Dar atare interval poate fi restrîns la vreo 2—3 ani spre sfîrşitul domniei comune a tatălui Septimius Severus şi a fiilor săi, anume, dacă în rîndul 2 al fragmentului de la Rapolt după IMP se citeşte numai cifra II, ar fi a. 207—209. Din aceşti ani pare să fie deci şi guvernatoratul („legatio pro praet.") a lui C. Iulius Maximinus, avînd în epigrafia noastră titlul de PRES, *pr*(*a*)*eses* [Daciae, ori Daciarum III ?)], titlu [12] purtat de unii guvernatori (legati augusti propraetore) în cursul sec. II şi III; dintre guvernatorii Daciei unii sînt numiţi în inscripţii şi *praeses*[13]. Terminaţia la genitiv... MAXIMINI arată că numele era precedat de vreun apelativ

[11] *Ibidem*, p. 63 „die Verwaltungsperiode des C. Iulius Maximinus lässt sich vorab nur innerhalb der Zeitgrenze von 198—209 (nach der Erhebung Caracallas und der Getas zu Augusti) einsetzen".

[12] *Praeses*: *RE*, suppl. VIII (1956), col. 598—614 (Ensslin); col. 599—601 *praesides* ca „augusti pro praetore".

[13] Stein, *op. cit.*, p. 68, 72, 79, 87 etc.

cum ar fi *cura*, ori *sub cura*[14], în loc de formula obişnuită pentru mari lucrări de construcţie făcute din ordin împărătesc („de către împărat"), *sub.... legato aug. pr. pr.* S-ar putea însă la MAXIMINI să fie eroare de incizare ori gramaticală pentru MAXIMINO[15], iar în asemenea caz construcţia gramaticală era diferită, de exemplu „[sub C. Iul.] Maximini pr(a) es(ide)...".

Cel care din îngrijirea (ori porunca) lui *Maximinus pr(a)eses* al Daciei a condus lucrările de restaurare integrală a construcţiei (balnea?) poartă numele T(itus) FAB(ius) AQVILEIENSIS, cu nomen gentilicium roman vechiu şi banal *Fabius*, dar cognomen mai puţin frecvent ce apare în Dacia în documentarea de pînă acum pentru prima dată, purtat întîmplător tot de un „Fabius", în *CIL*, III, 1214 (Apulum) : *D(is) M(anibus) T(ito) Fabio Ibliomaro domo Augus(ta) Treve[r.] quond(am) dec(urio) kanabar(um) vix(it) annis LX, Fabii Pulcher, Romana, Aquileiensis per tutores suos pos(uerunt)*; alte cîteva exemple de nume *Aquileiensis* purtat de sclavi, ori în funcţie de cognomen : *CIL*, VIII, 2586, 21; V, 1337, 4449, 8347 etc.[16]. *T. Fabius Aquileiensis* al nostru pare să fie comandantul unităţii (desigur auxiliare) ce ar putea fi determinată ori indicată numai prin stabilirea locului sigur de provenienţă a epigrafiei, care nu poate să fie teritoriul satului Rapolt, nu numai din cauza aflării ei în loc secundar (utilizată ca material de construcţie „la castel"), dar şi pentru că aşezarea ori punctele arheologice romane din teritoriul satului[17] nu indică şi nu permit a se postula prezenţa unor construcţii ori a vreunui centru militar în care să se fi făcut lucrările de mari proporţii pe care le presupune şi le impune textul şi dimensiunile inscripţiei noastre. Aceasta va fi fost cărată (eventual în feudalism ori în epoca modernă) la Rapolt dintr-un punct arheologic mai de seamă şi cel mai apropiat în zona Mureşului hunedorean (cf. fig. 3, hartă) ; ne gîndim în primul rînd la castrul auxiliar ocupat de *Numerus Singulariorum Britannicorum* la est de Cigmău (Germisara)[18], spre care ne îndrumă cu multă probabilitate roca inscripţiei ce are multe analogii cu unele piese epigrafice descoperite la Cigmău[19]. Cercetări mai amănunţite asupra materialelor litice şi epigrafice de la Cigmău

[14] Cf. de ex. *CIL*, III, 1171 *imp. caes. M. Aur. Ant. aug. III et imp. caes. L. Aur Ver(us) aug. II cos., per leg. XIII G(eminam) sub cur(a) P. Fur. Saturnini leg. pr. pr., cos-des."*; 7741 = 14479 *iussu Mevi Suri c[os. Dac.] III.*

[15] Un exemplu evident este cel din inscripţia mult mai „îngrijită" decît cea de la Rapolt : *CIL*, III 12338 (= E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Wien, 1906, nr. 46, facsimil) *s[ub Prosio] Rufini leg. [aug.] pr. pr. curant(e) Ulp(io) Mario praef(ecto) coh(ortis) eiusdem.*

[16] Exemple citate în *Thesaurus linguae Latinae*, II (1906), 373. Pe un fragment epigrafic din Apulum (descoperit în a. 1963 ; Muzeul Alba Iulia), tabel de COLLATORES (vreun thiasos cu nume amestecate, romîne, greceşti, „orientale") se poate citi (?) SICILVS AQVILEIE, care este după toate aparenţele *Aquileie(nsis)*.

[17] Descoperirile arheologice din Rapolt sînt : într-o grădină-podgorie din vatra satului, substrucţii de clădiri din piatră, ţigle, olane (semnalate în a. 1884) ; la vest de sat, substrucţii întinse de ziduri, cărămizi, ţigle, ceramică (semnalate în a. 1877), ar putea fi aceeaşi aşezare romană cu cea din teritoriul Uroiului ; G. Téglás, *Hunyadvármegye története*, I (1902), p. 150. Tot aici o inscripţie votivă *Silvano Domestico, P(ublius) C (...) C (...)*, *JÖAI*, V 1902, Bbl. 123 (= *Klio*, X 1910, p. 500). Era o aşezare rurală modestă, cum sînt foarte numeroase pe teritoriul provinciei Dacia.

[18] O. Floca, *Materiale*, I, 1953, p. 755–761 ; N. Gostar, *Inscripţii şi monumente din. Germisara*, în *Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara* (*Sargetia*, III), Deva, 1956, p. 57–99-

[19] Dintre aceste inscripţii, sînt de menţionat numai trei piese publicate de O. Floca, *Materiale*, I, p. 756-757, ca altarul votiv dedicat de *M. Aurelius Calpurnianus, centurio N(umeri) S(ing.) B(ritannicorum) Dibus Patronis*, care după fotografie se arată a fi din acelaşi material calcaros

şi a topografiei regiunii, prin săpături sistematice vor lămuri în viitor raportul dintre piesa descoperită la Rapoltul Mare şi aşezarea militară de la Cigmău, care a început a fi explorată arheologic în anul 1942 de către O. Floca, dar după aceea n-a mai fost cercetată de nimeni prin săpături sistematice.

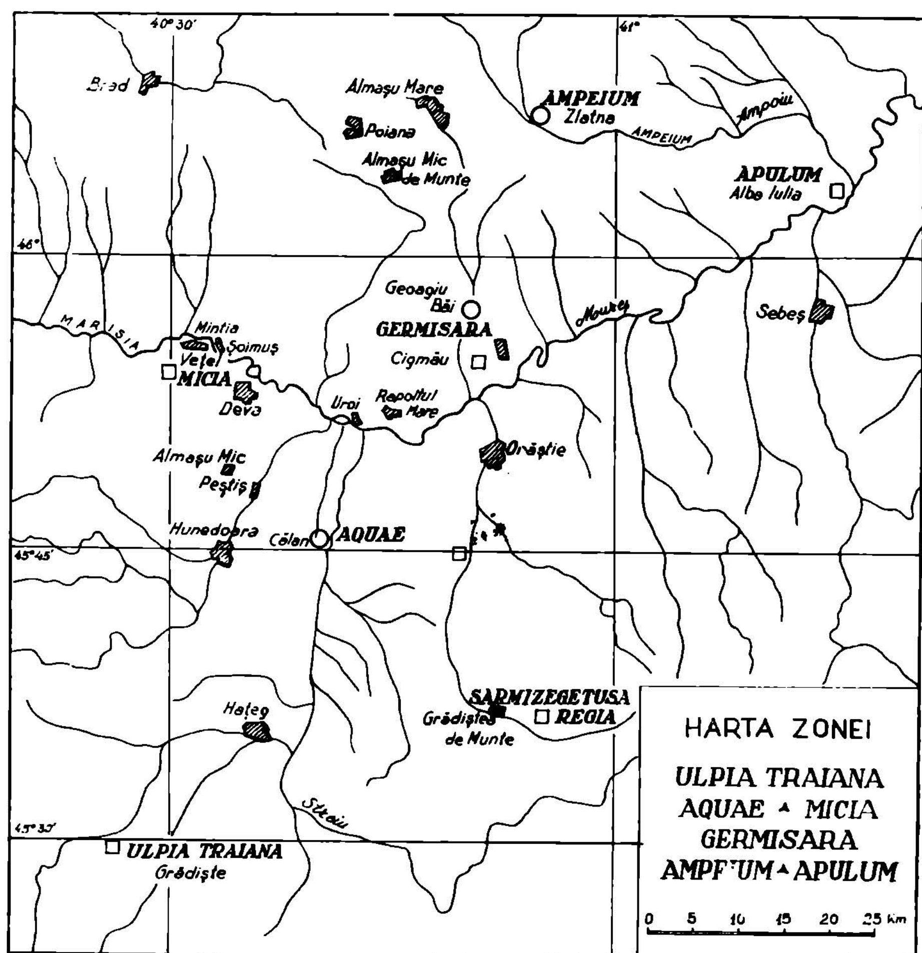

Fig. 3. — Harta zonei Hunedoara-Alba Iulia.

Din elementele citite pe piatră şi cele recuperate analogic, ipotetic se poate propune o variantă de r e s t i t u i r e probabilă astfel:

[Imp(erator) caes(ar) L(ucius) Sept(imius) Severus Pert(inax) aug(ustus) trib(uniciae) pot(estatis)... imp(erator)...] ET IMP(erator) CAES(ar) M(arcus) AV[r(elius) Antoninus aug(ustus)] TRIB(uniciae) POTES(tatis) IMP(erator)II... [et[[P(ublius) Septimius Geta caes(ar) ...]]. [balneas? vetustate dilapsas?] A SOLO RESTITV [er(unt).... sub? C(aio) Iul(io?)] MAXIMINI PR(a)ES(ide) [Daciar(um) III, cura

agente?] T(ito) FAB(io) AQVILEIENS[i praef(ecto)? N(umeri) S(ing.) B(rit.)?].

Traducere :

[Împăratul caesar L. Septimius Severus Pertinax... aug. trib. pot..., imp........] şi împăratul caesar Marcus Au[relius Antoninus aug...] trib. pot., imperator II [şi... [[Publius Septimius Geta... caesar......]] [băile năruite de vechime?] dela pămînt le-au făcut [sub... Caius Iulius] Maximinus guvernatorul [Daciei..., prin îngrijirea lui] Titus Fabius Aquileiensis [comandantul... lui Numerus Sing. Brit?].

C. IULIUS MAXIMUS – PRAESES DACIARUM

RÉSUMÉ

Parmi les inscriptions latines de Dacie découvertes ces dernières années en «lieu secondaire», l'une des plus importantes est le fragment de *titulus operis publici* en *tabula ansata*, retrouvé dans le village Rapoltul Mare (dép. de Hunedoara) et transporté en 1966 au Musée de Deva. Le texte (graphie rudimentaire, lacunes, fautes linguistiques ; fig. 1 a–b) peut être rétabli seulement en partie (v.p. 674–675) : les noms des empereurs [*L. Septimius Severus*] et *M. Aurelianus* [*Antoninus*] (*Caracalla*) et celui du césar [[*P. Septimius Geta*]] (entièrement détruit par martellation : *damnatio memoriae*). Aurelius Antoninus porte la TRIB POTES et IMP II ; cette dernière mention indique les années 207 et suiv. Le gouverneur de la Dacie *C. Iulius Maximinus*, appelé *pr(a)eses*, était connu depuis longtemps par l'inscription votive CIL, III 1127 (Apulum ; fig. 2, Musée Alba Iulia). Le temps de sa légation en Dacie (entre 198 et 211, ou bien 198–209, 198–199, 202–203?) peut être maintenant limité par les année 207 («M. Aur. Antoninus imp. II») et 209 date à laquelle P. Septimius Geta fut promu par son père Severus comme «augustus» à côté de son frère Caracalla, qui le fit tuer en 212 et ordonna la *damnatio memoriae* en faisant marteler son nom dans les documents épigraphiques de l'empire ; c'est précisement la cas des deux inscriptions de Dacie qui mentionnent le gouverneur (*legatus*, *praeses*) C. Iulius Maximinus. Le dernier personnage de l'inscription fragmentaire de Rapolt, *T. Fabius Aquileiensis* doit être le commandant de l'unité auxiliaire, très probablement le *Numerus Singularium Britannicorum* du camp voisin de Cigmău (Germisara ; v. la carte, fig. 3) et l'inscription semble être en relation avec la reconstruction des bains (*balnea*) de cette unité. On présente à la fin une esquisse de reconstitution de l'épigraphe, avec des lacunes bien naturelles et des éléments hypothétiques.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *a*, le fragment épigraphique trouvé à Rapoltul Mare (dép. de Hunedoara) Musée de Deva) ; *b*, dessin et reconstitution graphique.

Fig. 2. — L'autel votif *CIL*, III, 1127 (Musée de Alba Iulia).

Fig. 3. — Carte de la zone Hunedoara-Alba Iulia.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA ÎN ANUL 1967

DE

DORIN POPESCU

Continuăm, ca în fiecare an, publicarea foarte sumară a rezultatelor săpăturilor arheologice din anul precedent, în ordine cronologică, pe localități. În cazurile în care în același loc au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea va fi menționată la problema pentru care au fost inițial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menționează instituția care a făcut cercetările, acestea au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România, precizîndu-se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost executate în colaborare cu altă instituție. Pentru mai multă precizie, notele au fos întocmite de responsabilii săpăturilor sau de un membru al colectivului. Fiecare cercetare este trecută și pe harta alăturată, cu numărul de ordine din această dare de seamă.

I. STUDIEREA VIEȚII OMULUI PE TERITORIUL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA ÎNAINTE DE EPOCA DACICĂ

1. *Iosășel* (com. Gurahonț, jud. Arad). S-au efectuat săpături în punctul „Prose" unde s-au descoperit bogate dovezi de prelucrare a opalului, atribuite paleoliticului. (Muzeul din Oradea).

2. *Ripiceni* (jud. Botoșani). În vara anului 1967 au fost reluate săpăturile în marea așezare paleolitică din punctul Ripiceni-Izvor.

În continuarea cercetărilor din 1964 a fost săpată o suprafață de cîteva sute de m^2 din depunerea musteriană și levalloazo-musteriană (levalloazian superior). S-au descoperit resturi faunistice, îndeosebi de mamut, resturi de vetre, mici ateliere de prelucrare și numeroase unelte de silex : vîrfuri triunghiulare, răzuitoare așchiale, vîrfuri foliacee lucrate în tehnică bifacială etc. (În colaborare cu Muzeul din Suceava).

3. *Călinești* (jud. Satu Mare). Săpături în punctul „Călinești III", așezare paleolitică cu un singur nivel de locuire, atribuită aurignacianului. (În colaborare cu Muzeul din Baia Mare).

4. *Coșava* (com. Curtea, jud. Timiș). În continuarea săpăturilor efectuate pe dealul din marginea satului, a fost descoperit un nou centru al întinsei așezări paleolitice de la Coșava care a fost numit Coșava II. Noile descoperiri atestă existența unor etape tîrzii de dezvoltare ale aurignacianului. (În colaborare cu Muzeul din Lugoj).

5. *Românești* (com. Curtea, jud. Timiș). După o întrerupere de doi ani, au fost reluate săpăturile pe terasa Dumbrăvița cu prilejul cărora au fost descoperite noi dovezi de locuire paleolitică. Au fost scoase la iveală două straturi de cultură în care uneltele au fost lucrate numai din cuarțit, aparținînd paleoliticului superior, iar altul a oferit multe lamele Dufour, asemănătoare celor de la Tincova. (În colaborare cu Muzeul din Lugoj).

6. *Bicaz* (jud. Neamț). Sondaje în punctul „Benzinărie", unde s-a identificat o așezare cu mai multe niveluri de locuire din paleoliticul superior. (În colaborare cu Muzeul din Bicaz).

7. *Lespezi* (com. Gîrleni, jud. Bacău). Continuarea săpăturilor în așezarea paleolitică din punctul „Lutărie", pentru precizări stratigrafice și faunistice din cele cinci niveluri de locuire, aparținînd aurignacianului și gravetianului. (În colaborare cu Muzeul din Bacău).

8. *Turulung Vii* (jud. Satu Mare). Săpături de încheiere în așezarea gravetiană de pe „Dealul Pustiu". Precizări stratigrafice și recuperări de materiale, în vederea stabilirii caracterului așezării. (În colaborare cu Muzeul din Baia Mare).

9. *Simnic* (municipiul Craiova). În curtea stațiunii experimentale Simnic, din Craiova, s-a făcut un sondaj într-o așezare neolitică distrusă în bună parte de gropile de siloz ale stațiunii.

La baza stratului de cultură se află un nivel aparținînd culturii Criș. Săpătura a secționat o parte dintr-o groapă de bordei. Deasupra este un nivel foarte sărac în materiale, aparținînd culturii Sălcuța. Totul este suprapus de un nivel Coțofeni în care s-a întîlnit o vatră fățuită de mai multe ori.

Material aparținînd perioadei dacice s-a găsit într-o groapă care a secționat toate nivelurile și a distrus și groapa de bordei a culturii Criș. (Muzeul din Craiova).

10. *Dudești* (municipiul București). S-au reluat săpăturile și s-au dezvelit resturile unei locuințe de suprafață de la baza nivelului superior. Sub dărîmături și printre ele se aflau sparte pe loc circa 30 de vase de lut, unele cu decor incizat specific pentru civilizația neolitică de tip Dudești. Din același complex s-au scos la iveală cîteva figurine antropomorfe, unele de piatră și de silex.

11. *Radovanu* (jud. Ilfov). Pe locul „La Muscalu" s-a continuat cercetarea așezării corespunzătoare nivelului 2. S-au dezvelit resturile a trei locuințe cu platformă, completîndu-se astfel o parte din planul general al așezării. Pe paltformă se aflau mai multe vase întregi sau sparte pe loc. În spațiile intermediare s-au adunat numeroase fragmente ceramice, unelte de piatră și numeroase oase de animale.

12. *Căscioarele* (jud. Ilfov). Au continuat săpăturile în Ostrovelul-tell, avînd ca obiectiv principal o cunoaștere mai temeinică a stratului de cultură aflat între 2,50 — 3,50 m adîncime.

S-au degajat astfel două locuințe, nr. 3 și nr. 4 /1964 (ultima mult distrusă de gropi ulterioare), cu pereți construiți dintr-un schelet lemnos și lipitură groasă din lut amestecat cu multe paie tocate. În interiorul locuințelor nu există o podină special amenajată, dar s-au găsit atît resturile vetrelor cît și ale unor lavițe situate lîngă ele, alături de care se afla și un număr însemnat de vase. În legătură cu construcția locuinței nr. 3/1964 s-a putut preciza că pe lîngă stîlpii de susținere ai pereților, au existat și stîlpi interiori, desigur pentru susținerea acoperișului.

Materialele descoperite sînt numeroase și variate; toate indică etapa A2 a culturii Gumelnița, ceea ce este în perfectă concordanță cu constatările anterioare, făcute prin sondajul stratigrafic din 1964 și prin săpăturile din anii 1965—1966. (În colaborare cu Muzeul din Oltenița).

13. *Cerătu* (jud. Dolj). La circa 3 km de comuna Cerătu, în lunca Desnățuiului, se află un tell. Din sondajul făcut a reieșit că așezarea a fost locuită de purtătorii culturii Sălcuța (din faza mijlocie și pînă la sfîrșitul culturii), peste care s-au așezat purtătorii cultu-

rii Coţofeni. S-au mai găsit în pămîntul arat resturi sporadice aparţinînd culturii Glina III şi Verbicioara. (Muzeul din Craiova).

14. *Daia Română* (jud. Alba).

a) Săpăturile efectuate în aşezarea neolitică de pe teritoriul numit „Părăuţ" au avut caracterul unui sondaj stratigrafic de informare. În cuprinsul stratului de cultură s-a putut stabili existenţa mai multor niveluri de locuire. Primele două, de jos în sus, aparţin culturii Turdaş, iar următoarele, culturii Petreşti. Pe baza ceramicii pictate rezultate din săpături s-a putut stabili că aici, la „Părăuţ", avem de-a face cu primele faze de dezvoltare ale culturii Petreşti, aşezarea încheindu-se, cel puţin în zona estică a teritoriului aşezării, cu faza mijlocie a acestei culturi.

b) Concomitent cu săpăturile de la „Părăuţ", s-a executat un sondaj de informare pe teritoriul numit Troian, situat la circa 1 km spre vest de „Părăuţ". Din punct de vedere stratigrafic aici avem de-a face cu un strat de cultură, cu o grosime medie de un metru, în cuprinsul căruia s-au putut diferenţia două niveluri de locuire. Primul nivel conţine materiale ceramice hallstattiene, iar în cuprinsul celui de-al doilea au fost găsite atît materiale ceramice de factură Latène cît şi ţigle şi alte materiale romane. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

15. *Pianu de Jos* (com. Pianu, jud. Alba). Au fost reluate săpăturile în aşezarea neolitică de pe „Podei". Cu prilejul săpăturilor din acest an, au fost scoase la iveală numeroase fragmente ceramice şi vase întregibile, pictate şi nepictate, statuete, precum şi unelte de silex, os şi piatră şlefuită. Datele stratigrafice obţinute arată că în sectorul aşezării, săpat în acest an, avem de-a face cu o fază tîrzie a culturii Turdaş, suprapusă de depuneri arheologice aparţinînd fazelor mijlocii şi tîrzii ale culturii Petreşti. Locuirea pe acest teritoriu se încheie cu un nivel aparţinînd culturii Coţofeni. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

16. *Cheile Turzii* (jud. Cluj). Au continuat cercetările în trei dintre peşterile Cheilor Turzii, rezultînd materiale musteriene, neolitice (faciesul „Lumea Nouă" şi cultura Petreşti), Coţofeni, dacice, romane şi feudale timpurii şi tîrzii. (Muzeul de istorie din Cluj, în colaborare cu Muzeul din Turda).

17. *Păuleni* (jud. Harghita). S-a făcut un nou sondaj de verificare la „Cetate", constatîndu-se că pe un strat neolitic de tip Ariuşd s-a suprapus un singur strat conţinînd elemente de cultură de tip Coţofeni, Braşov-Schneckenberg şi Monteoru, faza veche. (Muzeul din Sf. Gheorghe şi Muzeul din Miercurea Ciuc).

18. *Onceştii Noi* (com. Lozinca, jud Bacău). S-a efectuat un mic sondaj în punctul „La ţintirim" situat în partea de sud a satului Onceştii Noi. Săpăturile de aici au avut ca rezultat descoperirea unei aşezări aparţinînd culturii Cucuteni, gropi cu resturi menajere, materiale ceramice şi diferite unelte. (Muzeul din Bacău).

19. *Olteniţa-Renie* (jud. Ilfov). S-au efectuat săpături de salvare în aşezarea eneolitică de tip Cernavoda I. A fost degajată o locuinţă de suprafaţă identificată în săpăturile din 1965. În afara materialelor de tip Cernavoda I, s-a putut identifica şi un nou aspect de tranziţie de la cultura Cernavoda I la cultura Cernavoda III (Renie II). În acelaşi loc s-au descoperit încă opt morminte sarmatice. (În colaborare cu Muzeul din Olteniţa).

20. *Brăiliţa* (municipiul Brăila). Au fost continuate săpăturile în necropola din perioada de tranziţie de la epoca neolitică la epoca bronzului.

În anii 1966—1967 au fost descoperite 177 de morminte de înhumaţie, plane, care adăugate la cele din anii precedenţi, totalizează 225. Dintre acestea, 50 de morminte conţin schelete în poziţia chircită, iar restul în poziţia întinsă, aşezate pe spate, cu braţele pe lîngă corp. Mormintele cu schelete în poziţia chircită aveau ca inventar funerar vase ceramice, perle de os şi din scoică (Spondylus), catarame de os etc. Mormintele cu scheletele întinse sînt acoperite cu mult ocru roşu, neavînd pînă în prezent vase ceramice. În schimb, posedă obiecte de podoabă, arme etc. (coliere cu mărgele din Spondylus, piatră sau os, lame de silex, măciucă de silex, topoare plate de piatră, catarame de os, marmură şi alabastru).

Concomitent cu săpăturile din necropola din perioada de tranziţie, s-a executat un sondaj la extremitatea de vest a cimitirului getic, din secolele IV-III î. e. n., cu care ocazie au fost descoperite alte două morminte de incineraţie, resturile osoase fiind depuse în vase-urnă, lucrate cu mîna şi la roată.

21. *Cernavoda* (jud. Constanţa). S-au reluat săpăturile de pe *Dealul Sefia*, care au contribuit la îmbogăţirea datelor asupra culturii Cernavoda. A fost descoperit un mormînt cu ocru roşu şi materiale hallstattiene.

22. *Padina Mare* (com. Padina, jud. Mehedinţi). Între Padina Mare şi Padina Mică, pe colinele C. A. P. Padina Mare, se găsesc, la mici distanţe, sălaşe aparţinînd purtătorilor culturii Coţofeni. S-a făcut un sondaj într-una din aceste aşezări în care s-a întîlnit un singur nivel Coţofeni.

În pămîntul arat s-au găsit însă fragmente de idoli de tip Gîrla Mare dar nu s-a putut încă stabili dacă există un nivel care să aparţină acestei culturi. (Muzeul din Craiova).

23. *Socetu* (jud. Teleorman). S-a executat un sondaj de salvare, constatîndu-se că aici există o aşezare aparţinînd culturii Glina şi o aşezare daco-romană din secolele II-III e. n. Aşezarea daco-romană restrînsă ca întindere a fost distrusă în întregime de lucrările pentru plantarea viţei de vie. Din această aşezare a fost recuperat un fund de vas cu o inscripţie în limba latină şi alte fragmente ceramice. Şi aşezarea Glina a fost distrusă în cea mai mare parte. (În colaborare cu Muzeul din Roşiori de Vede).

24. *Malu cu flori* (jud. Dîmboviţa). Au fost continuate săpăturile pe locul unde s-a descoperit un mormînt-cistă din epoca bronzului. În jurul acestuia, la o depărtare de circa opt metri, s-a dat peste urmele unei incinte de piatră. (În colaborare cu Muzeul din Piteşti).

25. *Sălacea* (jud. Bihor). S-au continuat cercetările pe Dealul Vida în aşezarea fortificată aparţinînd epocii bronzului, cultura Otomani, faza I şi II. S-au dezvelit mai multe platforme de chirpici aparţinînd unor locuinţe de suprafaţă. S-a mai descoperit un mormînt de incineraţie în urnă, aparţinînd fazei I. Materialul ceramic, osteologic şi litic extrem de bogat şi variat, aparţine fazelor sus-amintite. (Muzeul din Oradea).

26. *Coldău* (com. Beclean, jud. Bistriţa-Năsăud). La punctul „Varbă" s-au executat săpături într-o fortificaţie cu val ars şi şanţ, aparţinînd unei faze tîrzii a culturii Wietenberg. S-au stabilit diversele elemente constitutive ale fortificaţiei. În apropiere s-a săpat într-o aşezare aparţinînd neoliticului timpuriu, din care a rezultat un interesant material ceramic ce pare a fi contemporan sau chiar premergător fazei vechi a culturii Criş. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul de istorie din Cluj).

27. *Sibişeni* (com. Vinţul de Jos, jud. Alba). Pe locul numit „Deasupra satului" s-au continuat săpăturile începute în 1963 în aşezarea Wietenberg situată în imediata apropiere a cimitirului biritual aparţinînd aceleiaşi culturi. Cu acest prilej s-a stabilit că pe teritoriul numit „Deasupra satului" aşezarea Wietenberg are un singur nivel de locuire, peste care se suprapune, în unele zone, o locuire din epoca romană, ce reprezintă cel de-al doilea şi ultim nivel de locuire de pe acest teritoriu. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

28. *Ighiu* (jud. Alba). În satul Ţelna, în hotarul comunei Ighiu, s-a identificat prin sondaje o aşezare din epoca bronzului. de tip Wietenberg. S-a recuperat un material ceramic caracteristic. (Muzeul din Alba Iulia).

29. *Prăjeşti* (jud. Bacău). S-a efectuat un sondaj de verificare pe terasa medie a Siretului, descoperindu-se fragmente de ceramică care atestă urmele unei aşezări din perioada de sfîrşit a epocii bronzului şi din prima epocă a fierului. (Muzeul din Bacău).

30. *Războieni* (jud. Neamţ). S-a efectuat un sondaj din punctul „Dealul Morii" situat în partea de nord-est a comunei. Sondajul a dat la iveală materiale ale unei aşezări de lungă durată, începînd cu epoca bronzului şi pînă în secolele II-III e. n. (Muzeul din Tg. Neamţ, în colaborare cu Muzeul din Bacău).

31. *Lăpuş* (jud. Maramureş). În cursul anului 1967 s-au reluat săpăturile în cimitirul tumular de la Lăpuş, din punctul numit „Podanc", cu scopul de a lămuri ritul de înmormîntare şi încadrarea cronologică a inventarului arheologic din această necropolă.

Incineraţia se făcea pe loc, pe o platformă de pămînt ridicată direct pe solul antic. După arderea mortului, pe această platformă se depuneau vasele de ofrandă, care se spărgeau ritual, şi obiecte de metal, din bronz sau aur. În jurul sau deasupra platformei de incineraţie se puneau bolovani mari de rîu, probabil tot cu intenţie rituală. Înainte de terminarea tumulului se spărgeau alte vase de ofrandă, care erau depuse aproximativ în centrul movilei. Cronologic, necropola de la Lăpuş se încadrează în Hallstattul timpuriu. (Muzeul din Baia Mare).

32. *Babadag* (jud. Tulcea). Prin săpături de proporţii reduse s-a urmărit stratigrafia depunerilor aşezării hallstattiene. Observaţiile stratigrafice şi studiul ceramicii par a confirma constatările făcute anterior asupra existenţei a patru faze culturale, în cadrul unei evoluţii care durează din Hallstatt A2 pînă în Hallstatt C.

33. *Girişul de Criş* (jud. Bihor). Pe malul drept al Crişului Repede, la punctul „Rîturi", s-au efectuat cercetări într-o întinsă aşezare hallstattiană. S-au surprins mai multe niveluri de locuire corespunzînd mai multor faze evolutive ale Hallstattului (faza C—D.). (Muzeul din Oradea).

34. *Zerindu Mic* (com. Vînători, jud. Arad). Pe malul stîng al Crişului Negru s-au efectuat săpături arheologice în punctele : „Sub dig", „Ferma lui Mateuţ", „Dealul Cetăţii" şi „Pămîntul Popii". Cu ocazia săpăturilor s-au identificat mai multe aşezări hallstattiene tîrzii cu un bogat material ceramic. S-au descoperit locuinţe de suprafaţă cu vetre de foc şi cuptor de ars oale cu grătar. În unele puncte („Dîmbul Cetăţii" şi „Ferma lui Mateuţ") au fost surprinse mai multe niveluri aparţinînd Latènului dacic. (Muzeul din Oradea).

35. *Cîmpia Turzii* (jud. Cluj). Pe o terasă inferioară a Arieşului, la circa 1km SSV de gară, a fost săpat parţial un tumul de aproape 50 m în diametru, care face parte dintr-un grup de patru movile. Stratigrafia este simplă. În centrul tumulului, săpat în nivelul antic, s-a dat de o groapă mortuară adîncă de 84 cm, prevăzută odinioară cu un acoperiş de scînduri din lemn, întărit cu două grinzi. Mortul, aşezat pe fundul gropii, în poziţie culcată pe spate, cu picioarele desfăcute, a fost învelit în pîslă, postav sau blană (?). Deşi mormîntul n-a avut nici un inventar, totuşi prin faptul că în tumulul vecin distrus în 1953 cu ocazia unor lucrări pentru extinderea gării, au apărut vestigii din perioada scitică, cu mare probabilitate se poate data şi acest tumul în această perioadă, cu atît mai mult cu cît există analogii şi cimitirul tumular scitic de la Cipău-Ogra. (Muzeul din Turda).

II. CULTURA GETO-DACĂ

36. *Zimnicea* (jud. Teleorman). S-au continuat săpăturile în sectorul NE al cetăţii getice, unde au apărut bine reprezentate nivelurile II-IV.

Cercetările din necropolă s-au efectuat în mai multe puncte din zona sudică a acesteia : C8—C14. Rezultate mai importante s-au obţinut în punctele C 10 şi C 12.

La C 10 s-au săpat 22 de morminte de înhumaţie şi 15 morminte de incineraţie. Mormintele de înhumaţie cuprindeau schelete în poziţie chircită orientate VE. O parte din morminte aveau ca inventar cîte o cană sau ceaşcă, cu una sau două torţi. Mormintele se datează în perioada tîrzie a epocii bronzului.

În mormintele de incineraţie getice oasele erau aşezate în urne lucrate de mînă sau la roată şi acoperite în general cu cîte o strachină. Cele mai multe erau fără alt inventar sau cu inventar sărac. Două morminte au avut inventar mai bogat cuprinzînd între altele fibule tracice şi un lekyt. Un singur mormînt a avut oasele arse depuse direct pe sol.

Tot în acest sector au apărut şi urme romane reprezentate prin ceramică şi o monedă de bronz de la Traian.

În sectorul C 12, pe lîngă un bordei din secolul al XIV-lea, s-a descoperit un mormînt, cu construcţie din piatră, al unui războinic get. Din inventarul acestui mormînt făceau parte între altele o spadă de fier, o zăbală şi un kantharos cu firnis negru. Mormintele de incineraţie getice se datează între secolele IV-I î. e. n. (În colaborare cu Muzeul din Giurgiu).

37. *Arad.* În centrul oraşului, între Bulevardul Republicii şi Palatul telefoanelor, s-a descoperit cu ocazia săpării groapei de fundaţie a noului hotel turistic, un depozit de bronzuri. Depozitul se datează în perioada Hallstatt B2 şi se compune din 51 de piese : celturi, seceri ,vîrfuri de lance şi brăţări. Săpături de salvare au dus la descoperirea mai multor gropi dintr-o aşezare contemporană cu depozitul, găsindu-se multe fragmente ceramice, greutăţi de lut şi chirpici.

În grădinile C. A. P.-ului din cartierul Aradul-Nou s-au executat săpături de salvare în urma distrugerii unor morminte celtice prin lucrări de canalizare. Pe lîngă salvarea unor piese din mormintele răvăşite, au mai fost dezvelite două morminte (unul de înhumaţie, celălalt de incineraţie). În ambele s-au găsit, pe lîngă obiecte de inventar specific celtice (arme de fier, vase lucrate la roată), vase dacice timpurii, lucrate cu mîna, de tradiţie hallstattiană. (Muzeul din Arad).

38. *Tărian* (com. Girişu de Criş, jud. Bihor). Pe malul drept al Crişului Repede, la punctul numit ,,Dîmbul lui Ciordaş'', într-o dună de nisip s-a descoperit o necropolă celtică de înhumaţie şi de incineraţie cu un bogat material arheologic : vase lucrate la roată şi cu mîna fibule de bronz şi fier, sabie şi vîrf de lance îndoite în foc, brăţări. Pe baza materialului adiacent necropola se poate data în secolul al III-lea î. e. n. Pe acelaşi loc s-au mai descoperit mai multe morminte sarmatice, secolele III-IV e. n.,avare, secolul al VII-lea şi maghiare, secolul al X-lea. Toate cu un inventar corespunzător : fibule, mărgele, coliere, cercei, scăriţe, zăbală. (Muzeul din Oradea).

39. *Ocniţa* (Ocnele Mari, jud. Vîlcea). Au fost continuate săpăturile din aşezarea civilă din sectorul .,Fundul Cosotei''. S-a stabilit existenţa a 4 niveluri de locuire, cel mai vechi datîndu-se în a doua jumătate a secolului al III-lea î. e. n. şi ultimul dăinuind pînă la sfîrşitul secolului I-începutul secolului al II-lea e. n. S-a precizat existenţa şi folosirea a două tipuri de locuinţe : bordeie şi locuinţe de suprafaţă.

În nivelurile inferioare au fost descoperite vase dacice imitate după modele greceşti. Este bine documentată influenţa celtică asupra culturii materiale a geto-dacilor. S-au făcut observaţii importante asupra ocupaţiilor geto-dacilor şi asupra metalurgiei. Au fost descoperite unelte agricole (fier de plug, seceri), unelte de lemnar şi de fierar, creuzete pentru topirea metalelor, arme şi obiecte de podoabă.

A fost descoperit un important depozit de unelte dacice compus din 43 de piese din fier şi bronz. (În colaborare cu Muzeul din Rm. Vîlcea).

40. *Bîrgăuani* (jud. Neamţ). Au început săpăturile arheologice în punctul ,,Chetriş'', într-o staţiune din secolele III-II-î. e. n. S-a descoperit un strat sporadic de locuire dacică, bordeie şi gropi. Sub nivelul din secolele III-II î. e. n. ,se găseşte o aşezare Criş ; s-au descoperit : o locuinţă, ceramică şi unelte din os şi piatră.

În punctul ,,Coşărari'' s-a putut dezveli o locuinţă de tip Cucuteni A—B. Ceramica bogată, gropile, uneltele de piatră şi os, precum şi idolii, confirmă existenţa acestei faze. (În colaborare cu Muzeul din Piatra Neamţ).

41. *Cicir* (com. Mîndruloc, jud. Arad). În campania 1967 au fost continuate săpăturile în aşezarea de la punctul ,,Gropi''. Au mai fost descoperite încă patru bordeie, dintre care trei din secolele II—III e. n. şi unul din secolele III—II î. e. n. În bordeiul din secolele III—II î. e. n., pe lîngă ceramica dacică lucrată cu mîna a fost descoperită ceramică celtică grafitată lucrată la roată. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj).

42. *Scărişoara* (com. Hotarele, jud. Ilfov). Institutul de arheologie a continuat săpăturile întreprinse în punctul „La ciric". S-a descoperit o aşezare aparţinînd culturii Glina, fortificată cu şanţuri de apărare, şi o aşezare getică datînd din secolele IV—III î. e. n.

43. *Albeşti* (jud. Teleorman). S-au efectuat săpături de salvare în cetatea geto-dacică de la Albeşti, fortificată cu un şanţ şi un val de apărare. S-au obţinut date noi privind sistemul de fortificaţie şi cultura geto-dacică. (În colaborare cu Muzeul din Roşiori de Vede).

44. *Govora—sat* (jud. Vîlcea). A fost săpat un şanţ cu dimensiunile de 25×1,50 m şi o suprafaţă de 25×3,50 m. S-a constatat că în aşezarea de la Poieni există două straturi de cultură : un strat de cultură Latène, care conţine materiale ce se datează în secolele III—II î. e. n. şi un strat de cultură care aparţine unei aşezări hallstattiene tîrzii.

45. *Berea* (com. Ciumeşti, jud. Satu Mare). În cursul anului 1967 s-au reluat săpăturile în punctul numit „Soskas". Pe două terase, despărţite probabil în antichitate de o mlaştină, s-au descoperit urme de locuire aparţinînd culturilor Bükk şi Tisa, celto-dacilor, precum şi secolelor V—VI şi VIII—IX. (Muzeul din Baia Mare).

46. *Corlatele* (com. Izvoarele, jud. Dolj). Sondaje de verificare în zona cimitirului Latène (săpături mai vechi C. S. Nicolăescu-Plopşor — I.Nestor). Nu s-a putut surprinde nici un complex funerar.

La „Păiş", un bot de deal la sud de sat, s-a aflat o aşezare săracă Verbicioara III. S-a precizat o groapă cu material abundent ceramic. Nivelul superior aparţine unei aşezări dacice sărace, cu ceramică lucrată cu mîna şi la roată. Datare în secolele II—I î. e. n., ce corespunde mormintelor descoperite în primele săpături. (În colaborare cu Muzeul din Craiova).

47. *Berindia* (com. Buteni, jud. Arad). S-au continuat săpăturile în aşezarea dacică din secolele II-I î.e.n., de pe „Dealul Şindrioara". Cu ocazia săpăturilor s-au descoperit două bordeie, o cantitate mare de ceramică lucrată atît la roată cît şi cu mîna. Mai multe piese de bronz (fibule şi ornamente de car, de tradiţie pregnantă celtică). În acelaşi timp s-au mai descoperit mai multe obiecte de fier (cuţite, seceri, mînere etc.). (Muzeul din Oradea).

48. *Porumbenii Mari* (com. Porumbeni, jud. Harghita). Cu ocazia săpăturilor executate în cursul anilor 1966—1967, pe o terasă mijlocie a pîrîiaşului „Vagaş", numită „Cetate" („Var"), apărată pe trei laturi de pante abrupte, au fost secţionate elementele multiple ale unei cetăţi de pămînt dacice. Materialul arheologic, format în bună parte din ceramică fină, lucrată la roată, dar şi cu mîna, primitivă, o datează în cele două secole dinaintea cuceririi Daciei de către romani. Atît elementele de fortificaţie, cît şi aşezarea au o singură fază de construcţie, respectiv un singur strat de cultură. Pe teritoriul cetăţii au mai apărut vestigii (urme de aşezare şi cimitir) de la începutul epocii feudale, secolele XI-XIII. (Muzeul din Odorhei şi Institutul de istorie şi arheologie din Cluj).

49. *Bîtca Doamnei* (Piatra Neamţ, jud. Neamţ). Au continuat săpăturile arheologice din anii anteriori, obţinîndu-se noi date referitoare în special la sistemul de fortificaţie al cetăţii dacice. Pe versantul de est s-a surprins pentru prima dată, prin patru secţiuni, zidul dacic ; s-a descoperit intrarea în cetate şi un pavaj. S-au mai găsit : un nou aliniament de tamburi al sanctuarului, locuinţe (de suprafaţă şi bordeie), vetre etc. Ceramica, uneltele şi armele din fier şi bronz, monedele, întregesc imaginea despre importanţa acestei campanii pentru nivelul dacic.

În ceea ce priveşte nivelul feudal timpuriu, a apărut ceramică feudală şi numeroase unelte şi arme din fier (spade, săgeţi, topoare, piese de harnaşament) ca şi încă două cruci-relicvarii din bronz. (Institutul de istorie şi arheologie din Iaşi şi Muzeul arheologic din Piatra Neamţ).

50. *Scorniceşti* (jud. Olt). În octombrie 1967 au fost efectuate săpături arheologice pe valea Plopcei Mici, identificîndu-se urmele unei aşezări getice din Latènul III şi a unei aşezări şi necropole din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. Izolat, au apărut unelte de piatră specifice perioadei de tranziţie şi epocii timpurii a bronzului.

51. *Grădiștea Muncelului* (com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara). Au continuat lucrările în punctul ,,Fetele Albe", urmărindu-se traseul zidurilor A, B și C. Pe aceeași terasă a început dezvelirea unei mari locuințe, circulare, bogată în ceramică (mai ales chiupuri cu buza profilată în trepte) și s-a executat o secțiune care a dovedit existența a două niveluri de locuire. (Institutul de istorie și arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul de istorie din Cluj).

52. *Căpîlna* (com. Săsciori, jud. Alba). S-au încheiat lucrările la cetatea dacică de pe înălțimea ,,Gărgălău", dovedindu-se că zidul de incintă înconjura complet partea superioară a dealului. Pe una din terase a fost dezvelită o construcție de piatră, probabil loc de depunere a ofrandelor. (Institutul de istorie și arheologie din Cluj).

53. *Piatra Craivii* (Alba Iulia, jud. Alba). S-a continuat dezvelirea terasei V, așa-numitul sanctuar, unde s-au descoperit bogate materiale arheologice (ceramică de toate categoriile, inclusiv cîteva fragmente de ceramică pictată, unelte de fier și bronz, obiecte de podoabă și două monede republicane romane) și s-au determinat, în partea de vest a terasei, urmele unui mic sanctuar de formă rotundă, care urmează a fi precizat mai clar în anul viitor. De asemenea, în urma investigațiilor făcute s-au precizat urme de locuințe și de ateliere.

În aceeași campanie de săpături s-au cercetat, în mod sistematic, pantele de sub prăpastia ,,La Vînătoare", unde s-a descoperit un foarte bogat material feudal de toate categoriile — ceramică, unelte de fier, arme, pinteni și obiecte de podoabă — alunecat de la cetatea feudală de pe creștetul stîncii.

Aceste materiale, dacice și feudale, completează, în mod substanțial descoperirile făcute pînă în prezent la Piatra Craivii. (Muzeul din Alba Iulia).

54. *Bernadea* (com. Bahnea, jud Mureș). Au continuat cercetările la punctul ,,Dîmbău", unde a fost executat un sondaj în toamna anului 1966. S-au descoperit materiale neolitice (culturile Criș și Petrești), un cuptor de ars vase aparținînd culturii Petrești, bordeie Wietenberg, morminte de înhumație chircite, aparținînd aceleiași culturi, precum și mult material aparținînd culturii Basarabi.

Ultima locuire de pe ,,Dîmbău" este din epoca dacică, căreia îi aparține și o fortificație, ce constă din val și un considerabil șanț artificial. Nu este exclus ca în epoca dacică fortificația să fi fost construită peste una mai veche, aparținînd culturii Wietenberg. (Institutul de istorie și arheologie din Cluj și Muzeul de istorie din Cluj, în colaborare cu Muzeul din Tîrnăveni).

55. *Cozia* (com. Cîrjiți, jud. Hunedoara). Pe dealul ,,Piatra Coziei", situat la mijlocul distanței între satul Cozia și satul Herepea (com. Vețel), s-au descoperit resturile unei așezări dacice. S-au scos la iveală materiale ceramice, obiecte de fier (brățară, lănci, cuțite de diferite tipuri, o mică balanță etc.), chirpic și oase de animale. Pe baza acestor materiale, așezarea dacică se datează în cursul secolului I e.n.

Au mai fost scoase la iveală materiale aparținînd culturii Wietenberg și cioburi de factură hallstattiană, dovedind că acest loc a fost populat începînd din epoca bronzului. (Muzeul din Deva).

56. *Rușii Mînăstioarei* (com. Răuseni, jud. Suceava). S-a făcut un sondaj pe locul numit ,,La bahnă", unde, în cele patru secțiuni s-a descoperit o așezare dacică din secolele II-III e.n. S-au putut determina două locuințe (una de suprafață și una adîncită în sol). Alături de ceramica autohtonă, lucrată de mînă și la roată, s-au găsit și numeroase fragmente de amfore romane.

Menționăm că atît la suprafață cît și în săpătură, s-au găsit numeroase așchii de silex (unele probabil microlite). Acestea, cît și toporul-calapod, descoperit la —0,40 m, dovedesc o locuire anterioară, neolitică (cultura ceramicii liniare ?), care n-a putut fi dovedită stratigrafic. (Muzeul din Suceava).

III. EPOCA GRECO-ROMANĂ

57. *Histria* (jud. Constanța) : 1, *Sectorul X*. În campania anului 1967 s-a continuat săpătura în stratul arhaic din Sectorul X. S-au cercetat cele trei niveluri arhaice. Primul nivel, databil între ultimul sfert al secolului al VII-lea — începutul secolului al VI-lea este parțial înecat în apă. Ultimul nivel este marcat printr-un puternic incendiu. 2. *Zona sacră*. În vederea dezvelirii integrale a templului elenistic dedicat Afroditei, s-au săpat nivelurile de locuire romană între templu și lac, pînă la stratul de arsură din jumătatea secolului I t.e.n. 3. *Sectorul Z*. S-a continuat degajarea unei clădiri ce aparține unui complex din secolul al III-lea e.n., descoperindu-se totodată resturi dintr-un nivel ce aparține secolului al IV-lea e.n., cît și cîteva morminte din necropola tîrzie a orașului. 4. *Sectorul ER*. S-a continuat săpătura din marea suprafață, degajîndu-se, rînd pe rînd, nivelul din secolul al VI-lea e.n., apoi cel din secolul al IV -lea e.n. Au apărut de asemenea porțiuni noi din zidurile edificiului de epocă romană timpurie (secolele II-III e.n.)

58. *Celeiu* (*Sucidava*, jud. Olt). Lucrări în trei sectoare : 1. *Cetățuia romano-bizantină* ; s-a continuat dezvelirea colțului de SE unde s-au descoperit multe urme dacice (sanctuare?) și bizantine. 2. În *orașul antic* s-a făcut o secțiune pentru a urmări cronologia ceramicii romane. 3. În *necropolă* s-au dezvelit circa 80 de morminte (secolele II-IV), unele în cavouri cu foarte bogate materiale (ceramică, monede, obiecte de podoabă etc.). S-a consolidat zidăria *cetății* și s-a trecut la restaurarea „*fîntînii secrete*" *bizantine*. (În colaborare cu Muzeul din Corabia).

59. *Slăveni* (com. Gostavățu, jud. Olt). Au fost dezvelite în total șase barăci din fața pretoriului. S-a descoperit un tezaur cu monede de la Caracalla la Filip Arabul și multe obiecte de factură militară. (În colaborare cu Muzeul din Craiova).

60. *Berzovia* (municipiul Reșița, jud. Caraș-Severin). În continuarea săpăturilor din anii precedenți (1965—1966), la castrul legiunii IV Flavia felix s-au făcut alte trei secțiuni : două pe latura scurtă de vest și una la *praetoriu*. S-a constatat din nou că lagărul de la Berzovia (20 ha) are incinta din șanț și val de pămînt (fără zid de piatră) și că frontul său, cu *poarta praetoria* este îndreptat spre vest. În mijlocul castrului, puțin retras spre latura de est, se află *praetoriul*, o clădire impozantă de piatră, ale cărei ruine se întind pe o suprafață de circa 100 × 80 m. În dărîmăturile *praetoriului* s-au găsit numeroase țigle cu ștampila LEG IIII FF (în chenar dreptunghiular). (Institutul de istorie și arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul din Reșița).

61. *Buciumi* (jud. Sălaj). Continuînd săpăturile la castrul roman din localitate, s-a dezvelit turnul din colțul de SE al incintei ; s-a început deblocarea drumurilor care se racordează la porțiunea din *via praetoria*, drum săpat în campania din anul trecut ; s-a deblocat în întregime intrarea porții *principalis dextra*. De asemenea s-a lucrat la complexul de clădiri alăturat băii, lucrări care au continuat pe cele din anii precedenți. În cadrul acestui complex s-au delimitat pînă în prezent un mare număr de încăperi, unele cu *hypocaustum*. (Muzeul de istorie și arheologie din Cluj, în colaborare cu Institutul de istorie și arheologie din Cluj și cu Muzeul din Zălau).

62. *Jidava* (Cîmpulung, Muscel, jud. Argeș). În campania anului 1967 s-a terminat dezvelirea *horreum*-ului. S-a constatat că pe latura de sud nu are contraforți, iar pe nivelul de călcare resturi din bîrne, așezate și la distanțe egale ; ele făceau parte din scheletul de lemn menit să ajute la susținerea acoperișului clădirii.

S-au continuat consolidările la *horreum* și *porta decemana*. (În colaborare cu Muzeul din Pitești).

63. *Stolniceni* (*Buridava*, com. Rîureni, jud. Vîlcea). Au fost identificate termele militare a căror dezvelire reclamă mai multe campanii de săpături. Au apărut ștampile militare pe cărămizi, de legiuni și trupe auxiliare. Termele au două faze de existență. (În colaborare cu Muzeul din Rm. Vîlcea).

64. *Obreja* (com. Mihalţ, jud. Alba). Spre deosebire de anii trecuţi (1961—1966), cînd săpăturile s-au desfăşurat numai în cuprinsul aşezării daco-romane, cercetările s-au concentrat numai în interiorul cimitirului aparţinînd aşezării, identificat în primăvara anului 1967 şi aflat la o distanţă de 0,5 km spre vest de aşezarea daco-romană.

S-au descoperit în total 36 de morminte de incineraţie, dintre care 29 în urnă, (cu sau fără capac), iar 7 fără urnă, resturile incinerării fiind aşezate într-o groapă mică, scobită simplu în pămînt. Adînci de numai 50—70 cm, faţă de nivelul actual al solului, şi dispuse fără nici o ordine vizibilă acum, mormintele apar distanţate unul de altul şi în ele predomină *materialul ceramic roman*, cel dacic lucrat cu mîna sau la roată fiind prezent doar în patru-cinci morminte. În vreo zece morminte s-au găsit şi obiecte de inventar, toate de factură romană : fibule de bronz şi fier, mărgele, un cuţit de fier şi un inel de bronz.

Pe baza inventarului, a ceramicii, a ritului şi practicilor funerare, se poate spune cu certitudine că cimitirul aparţine aşezării daco-romane din apropiere. Mormintele descoperite sînt din secolele II-III e.n. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj).

65. *Aiud* (jud. Alba). S-au continuat săpăturile începute în 1966 în punctul numit „Valea Groapelor", dezvelindu-se întreaga construcţie (*villa rustica*). Au fost descoperite obiecte din fier de uz gospodăresc şi ceramică obişnuită în aşezările rurale din Dacia romană. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul din Aiud).

66. *Alba Iulia*. Cu prilejul lucrărilor edilitare din Alba-Iulia, s-au salvat o seamă de materiale ceramice şi sculpturale romane şi feudale, printre care şi o inscripţie dedicată lui I.O.M. şi zeiţei Minerva. (Muzeul din Alba Iulia).

67. *Arutela* (Călimăneşti, jud. Vîlcea). Colectivul a dezvelit în poiana „Bivolari", jumătate din suprafaţa castrului care a fost restaurat provizoriu. Sub castru există o aşezare dacică. Au apărut multe monede şi obiecte, dintre care o sticlă cu o inscripţie în limba greacă. Castrul şi-a încheiat existenţa în urma unui incendiu. (În colaborare cu Muzeul militar central).

68. *Micia* (com. Veţel, jud. Hunedoara). Lucrările în aşezarea romană *Micia* s-au efectuat în anul acesta în mai multe sectoare : în *castrul militar*, în *aşezarea civilă* şi la un *grup de cuptoare* de ars materiale de construcţie şi vase din lut.

Cercetările la castru au avut în vedere dezvelirea laturii de sud a acestuia, identificarea lucrărilor de apărare exterioare (şanţul, berma şi valul), a porţii de pe această latură, flancată de două turnuri interioare rectangulare şi colţul de sud-est al cetăţii alcătuit dintr-un turn trapezoidal, interior, al cărui latură externă, uşor arcuită, este formată din însuşi zidul castrului.

În cursul săpăturilor executate la acest obiectiv, în asociaţie cu inventarul de caracter roman (altar închinat zeului *Silvanus*, cărămizi ştampilate, ceramică, arme, monede etc.), s-au descoperit şi importante vestigii ceramice dacice formate din fragmente de vase lucrate cu mîna şi două ceşti dacice.

La periferia aşezării civile, în apropierea rîului Mureş, s-au efectuat cercetări la o construcţie de dimensiuni mari, prevăzută cu instalaţii de încălzit, canalizări, conducte de apă etc., identificată ca fiind termele castrului. Pe lîngă un bogat inventar de obiecte mărunte, cercetările au dat la iveală aici un mare număr de ţigle ştampilate (circa 50 de bucăţi cu COH. II HIS., una cu COH.HIS., două cu LEG.XIII GEM).

Pe una din terasele inferioare ale Mureşului au fost descoperite cinci cuptoare de ars vase şi materiale de construcţii, formînd cel mai mare complex de asemenea instalaţii, descoperit pînă în prezent în Dacia romană. Din punct de vedere structural, cuptoarele de la Micia evidenţiază trei tipuri diferite, folosite în acelaşi timp şi datînd din aceeaşi epocă. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj şi Muzeul din Deva).

69. *Deva*. S-au continuat cercetările la *villa rustica* din partea de sud-est a oraşului Deva, urmărindu-se zidul de împrejmuire a complexului gospodăresc. Cu acest prilej au fost scoase la iveală urmele altei clădiri din piatră (II). Zidurile acestui edificiu de formă dreptunghiulară (interior 27,4 × 4,5 m) aveau grosimea de 0,70 m şi erau confecţionate din piatră nefasonată,

folosindu-se ca liant mortarul. Interiorul nu este compartimentat în camere mai mici, existînd astfel o singură încăpere de 27,4 m lungime. În interior, deasupra nivelului de călcare, alături de fragmentele ceramice de factură romană s-au găsit cioburi aparţinînd unor vase lucrate cu mîna, din pastă mai puţin fină, unele din ele avînd ca ornament brîul alveolar şi butoni. De asemenea s-au descoperit tot în interiorul clădirii (II) patru rîşniţe din piatră, în diferite stadii de finisare. În cadrul obiectelor de fier, se remarcă o teslă pentru dulgherie, bine conservată, fragmente de cuţite, cuie şi piroane de felurite mărimi.

Din secţiunile trasate în curtea *villei*, la fel ca şi în campania precedentă, au ieşit la iveală fragmente ceramice datînd din epoca feudală timpurie, secolele IX—X. Sînt frecvente buzele şi părţi din pereţii unor vase de tip borcan, ornamentate cu linii orizontale şi cu benzi de linii în val. În jurul unei vetre de foc s-au găsit două fragmente de vase mari (castroane), avînd sistemul de prindere realizat în interior printr-o îngroşare a buzei, care este perforată de două orificii verticale.

Această campanie de cercetări a dat noi rezultate şi în privinţa extinderii suprafeţei locuite în antichitate în acest punct. S-au descoperit parţial fundaţiile a încă două clădiri datînd din epoca romană, fapt ce admite presupunerea că nu e vorba de o singură *villa rustica*, izolată, ci existau un grup mai mare de clădiri, al căror număr este acum de patru, dar nu este sigur că se va opri la această cifră.

Cercetările din anul acesta au adus deci noi date cu privire la existenţa pregnantă, în cadrul gospodăriei de tip sclavagist roman, a elementelor autohtone, relevîndu-se şi practicarea unor meşteşuguri casnice, prelucrarea pietrei în scopul confecţionării rîşniţelor şi dulgheria, alături de agricultură.

Depistarea a încă două clădiri, deocamdată fără a se putea stabili raporturile dintre ele şi *villa rustica* descoperită în anii precedenţi, par a ne duce pe urmele unei eventuale aşezări rustice din epoca romană.

Materialul ceramic feudal timpuriu a fost de asemenea sporit, atestînd cu mai multă tărie existenţa, pe cursul mijlociu al Mureşului, a încă unui loc de viaţă al autohtonilor într-o perioadă istorică ce reclamă studierea tot mai amplă şi aprofundată. (Muzeul din Deva).

70. *Sighişoara* (jud. Mureş). În continuarea cercetărilor întreprinse în castrul roman de la Sighişoara s-a săpat pe laturile de vest, est şi sud. Cu acest prilej s-au făcut noi observaţii asupra sistemului de construcţie şi s-a stabilit suprafaţa şi forma acestui castru de pămînt, de scurtă durată. Tot cu această ocazie s-au descoperit şi urme de locuinţe, construcţii, gropi de provizii şi materiale aparţinînd aşezării civile romane, care s-a suprapus peste teritoriul castrului. De asemenea menţionăm că pe laturile de vest şi sud, la baza stratului roman, s-a aflat ceramică de la sfîrşitul epocii neolitice şi începutul epocii bronzului. (Muzeul de istorie şi arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul din Sighişoara).

71. *Bologa* (com. Poieni, jud. Cluj). În 1967 au început săpăturile la castrul roman din localitate, săpături care le continuă pe cele efectuate în anul 1936. S-au executat secţiuni pe cele patru laturi ale castrului pentru a se delimita incinta. S-a dezvelit şi deblocat în întregime poarta de nord a castrului. Această poartă are două bastioane de apărare de formă patrulateră. Un zid ulterior construit o blochează complet. S-au executat cîteva secţiuni în *praetoriu* pentru a i se delimita conturul. *Praetoriul* este foarte răvăşit. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul de istorie şi arheologie din Cluj şi cu Muzeul din Zălau).

72. *Constanţa* (*Tomis*). S-au continuat cercetările din anii precedenţi. La *Edificiul roman*, situat la circa 300 m SE de *Edificiul cu mozaic*, s-au continuat lucrările de degajare a pereţilor dubli, cu pilaştri şi arcade. Acest edificiu are o inscripţie atestînd cuvîntul τό λεντιάτον. Prin acţiunea de salvare a vestigiilor ieşite la iveală cu ocazia lucrărilor edilitare, s-au recuperat materiale arheologice din peste 50 de morminte de epocă romană (secolele I—VI e.n.). (Muzeul de arheologie al Dobrogei).

73. *Adamclisi* (jud. Constanţa). Săpături de salvare a unui apeduct situat în marginea comunei, distrus parţial de lucrările rutiere. S-a putut stabili forma apeductului, construit din plăci de piatră legate cu mortar, pătrat în secţiune transversală, avînd albia căptuşită cu un strat de *opus signinum*. Prin periegheze s-a stabilit că acest apeduct se continua spre actualul sat Şipotele, unde se presupune că se afla punctul de captare al apei. (Muzeul de arheologie al Dobrogei).

74. *Noviodunum* (Isaccea, jud. Tulcea), Reluîndu-se săpăturile întrerupte în 1964 la marea cetate romano-bizantină de la „Pontonul Vechi", s-a dezvelit în întregime piedestalul unei presupuse statui, identificat în campania de săpături precedentă în spaţiul dintre cele două ziduri de incintă de pe latura de SE a cetăţii. Piedestalul aparţine probabil secolului al IV-lea e.n. şi este construit din blocuri de piatră de calcar ecarisate. El are peste 2 m înălţime şi dimensiunile laturilor de circa 2,30×2 m.

Într-o nouă secţiune, trasată la circa 30 m S de cea din 1964, au fost identificate în continuare cele două ziduri de incintă de pe latura de sud a cetăţii, la distanţă de circa 12 m unul de celălalt. Dintre descoperirile mărunte sînt de menţionat numeroase monede de bronz romane şi bizantine precum şi alte cîteva sigilii bizantine de plumb.

75. *Jurilovca* (*Arganum*, jud. Tulcea). S-au continuat săpăturile, degajîndu-se ruinele unor clădiri adiacente bazilicii mari, din partea de nord-est a falezei. Un alt sector s-a deschis spre sud, pe terasa din afara zidului de incintă. Ambele puncte cercetate au dat la iveală un strat ce aparţine ultimului nivel din secolul al VI-lea e.n. (În colaborare cu Muzeul din Tulcea).

76. *Mangalia* (jud. Constanţa). Săpăturile întreprinse în vara anului 1967 la Mangalia au avut ca obiectiv cercetarea, în continuare, a necropolei romano-bizantine. Întrucît în anii precedenţi s-a urmărit aproape în mod special prinderea limitelor necropolei, în această campanie lucrările au fost concentrate în mod special pentru cercetarea necropolei. Au fost dezvelite peste 40 de morminte, datînd din secolele IV—VI e.n. Cele mai multe au fost construite din piatră, iar restul în gropi simple, acoperite cu piatră. În cuprinsul mormintelor s-au descoperit vase de sticlă şi de lut, mărgele de sticlă şi chihlimbar, brăţări şi inele de bronz etc. Multe din morminte n-au avut nici un fel de inventar.

77. *Oltina* (jud. Constanţa). S-au făcut săpături de salvare într-un complex de cuptoare romane situat în partea de NE şi E a comunei. Au fost săpate trei cuptoare, dintre care unul mai distrus. Din punct de vedere constructiv, toate sînt similare, adică gropi întărite prin arderi succesive, reprezentînd camerele de ardere, platforme cu orificii construite din cărămizi mari, dreptunghiulare, iar focarele împărţite în cîte două camere printr-un perete median construit, ca şi arcele de susţinere a platformei, din cărămizi. Prefurniile sînt patrulatere în secţiune orizontală. (Muzeul de arheologie al Dobrogei).

IV. EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE ŞI DEZVOLTATĂ

78. *Poiana-Dulceşti* (jud. Neamţ). Au fost continuate săpăturile în aşezarea carpică de pe „Varniţă", dezvelindu-se noi bordeie (de formă ovală şi rectangulară cu colţurile rotunjite) şi locuinţe de suprafaţă.

79. *Lozinca* (jud. Bacău). Pe dealul „Perjului" s-au executat săpături de salvare la punctul „Cioara", unde s-a descoperit o necropolă daco-carpică din secolul al III-lea e.n., cu morminte de incineraţie şi resturile unei aşezări din perioada de sfîrşit a primei epoci a fierului. (Muzeul din Bacău).

80. *Bărboasa* (com. Lozinca, jud. Bacău). S-au continuat săpăturile în necropola daco-carpică din secolul al III-lea e.n., descoperindu-se mai multe morminte de incineraţie. De asemenea s-a efectuat un sondaj în aşezarea contemporană cu necropola. (Muzeul din Bacău).

81. *Nănești* (com. Parincea, jud. Bacău). Au fost executate săpături de salvare într-o așezare din secolul al III-lea e.n., distrusă în întregime cu ocazia desfundării pămîntului pentru plantarea viței de vie. Materialul recuperat dovedește o intensă locuire începînd cu Hallstattul tîrziu și pînă în secolul al IV-lea e.n. (Muzeul din Bacău).

82. *Sohodor* (com. Horgești, jud. Bacău). S-a efectuat un sondaj de verificare în marginea de nord a satului Sohodor unde s-a descoperit o necropolă din secolul al III-lea e.n. Cu acest prilej au fost dezvelite trei morminte de incinerație în urne. (Muzeul din Bacău).

83. *Culciu Mare* (com. Culciu, jud. Satu Mare). În imediata apropiere a satului, spre sud, s-a descoperit un bordei din epoca hallstattiană (Ha. D) și fragmente ceramice de la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea e.n. La sud de sat, în lunca Someșului, s-au descoperit fragmente ceramice databile în secolul al III-lea e.n. și un bordei cu cuptor, din secolul al IX-lea e.n., distrus în bună parte de revărsările Someșului. (Institutul de istorie și arheologie din Cluj în colaborare cu Muzeul din Baia Mare).

84. *Maldăr* (com. Colonești, jud. Olt.) S-au efectuat săpături într-o așezare din secolele III-IV e.n., identificîndu-se locuințe și un interesant material arheologic. Pe același loc a existat și un sat feudal (secolul al XVIII-lea). (În colaborare cu Muzeul din Pitești).

85. *Răcătău* (jud. Bacău). S-au efectuat săpături de salvare la punctul „Dealul Mazilu" într-o necropolă din secolele III-IV e.n. Au fost descoperite două morminte : unul de incinerație și altul de înhumație. (Muzeul din Bacău).

86. *Săucești* (jud. Bacău). S-a efectuat un sondaj de recunoaștere la punctul „Morărița" situat în partea de nord-est a comunei, unde a fost descoperită o necropolă cu morminte de incinerație și înhumație din secolele III-IV e.n. (Muzeul din Bacău).

87. *Covăsinț* (jud. Arad). Pe locul „În fînațe", lîngă hotarul localității Șiria, s-a executat o săpătură de verificare a sistemului de fortificații a celei de-a doua linii a valurilor mari de pămînt ce străbat vestul țării. S-a constatat un sistem format din patru valuri și cinci șanțuri consecutive, avînd lățimea totală de 56 m. În umplutura șanțului exterior s-au găsit resturi de cărbune, chirpic, oase de animale și fragmente ceramice cenușii lucrate la roată, iar altele negre, lucrate cu mîna, databile în secolele III-IV e.n. (Muzeul din Arad).

88. *Hărman* (jud. Brașov). Între 7 iulie și 9 august 1967 s-au continuat săpăturile în vederea dezvelirii așezărilor din secolele IV și VIII-IX e.n. Săpătura a fost amplasată pe terenul fostei vii C.A.P. — Hărman. S-au dezvelit două bordeie din secolul al IV-lea e.n., două din secolele VIII-IX, și s-au identificat încă două bordeie din secolele VIII-IX, care urmează a fi dezvelite în cursul următoarei campanii de săpături. De asemenea s-au mai dezvelit numeroase gropi Latène, printre care și un complex de trei gropi de ofrandă cuprinzînd vase sparte ritual. (În colaborare cu Muzeul din Brașov).

89. *Țaga* (jud. Cluj). Continuîndu-se săpăturile din anii 1965—1966, în locul numit „Sub Hrube" de pe „Valea Tistașului", s-au dezvelit alte patru bordeie și o locuință de suprafață.

Un bordei, de formă pătrată, fără lăcaș de foc în interior, adînc de 1 m față de nivelul actual al solului, datează din secolele IV-V și se încadrează în timp de bordeie ce pot fi atribuite cu destulă certitudine populației daco-romane. Asemenea bordeie sînt numeroase în așezarea de la Țaga. Locuința de suprafață, prima de acest fel descoperită pînă acum în așezare, este mai timpurie decît tipul de bordei amintit și se plasează, după inventarul ei, în prima jumătate a secolului al IV-lea e.n., avînd o ceramică de factură mai pregnant, romană, fapt care pune în evidență caracterul ei autohton, daco-roman. Celelalte trei bordeie avînd în interior cuptoare de piatră legată cu lut se datează, ca și cele dezgropate în anii trecuți, în secolele VII-VIII. Cît privește apartenența lor etnică, ea este dificil de stabilit în chip peremptoriu. Dar faptul că olăria găsită în ele este toată lucrată la roata rapidă ne îndreaptă atenția spre o comunitate de populație romanică sau slavo-romanică.

Existenţa unei legături sau a unui hiatus între cele două faze de locuire din aşezarea prefeudală nu poate fi precizată, cel puţin deocamdată. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj, în colaborare cu Muzeul din Gherla).

90. *Dinogetia* (Garvăn, com. Văcăreni, jud. Tulcea). S-au dezvelit în întregime ruinele unei case romane (*domus*) din secolul al IV-lea, folosită parţial pînă după mijlocul secolului al VI-lea e.n. Casa avea la mijloc un *atrium* mărginit de portice susţinute de coloane, din care se intra în cele opt încăperi situate de o parte şi de alta a atriului. Aproximativ la mijlocul laturii de sud a casei se afla intrarea în *atrium*, a cărei curte era pavată cu cărămidă. S-au mai păstrat : zidurile de piatră şi cărămidă, pe înălţimea de 1—1,50 m, parte din pavajul de cărămidă al atriului şi trei baze de coloane la unul din portice.

Deasupra ruinelor casei romane s-au descoperit resturile cîtorva bordeie feudale timpurii (secolele X-XII), dintre care unul cu un bogat inventar ceramic *in situ*.

91. *Dulceanca* (com. Albeşti, jud. Teleorman). Obiectivul urmărit în campania 1967 a fost verificarea în adîncime a limitei de nord a aşezărilor din secolele III şi VI e.n. (limitele de sud-est şi vest fiind precizate în săpăturile anterioare). S-a putut stabili că aşezările din secolul al III-lea (cultura Chilia) şi din secolul al VI-lea (cultura Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti) se înscriu în aceleaşi limite, iar locuinţele sînt răspîndite mai mult de-a lungul terasei, în interior extinzîndu-se doar pe o porţiune de 100 m.

Afară de materialul ceramic similar celui descoperit anterior au apărut elemente noi, care merită consemnate : menţionăm în primul rînd descoperirea în bordeiul nr. 5 de la Dulceanca a unei monede de la împăratul Gallienus (253—268) care datează aşezarea şi în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. şi două fibule de bronz cu piciorul întors pe dedesubt. În al doilea rînd semnalăm descoperirea unui bordei aparţinînd nivelului din secolul al VI-lea e.n., nivel reprezentat, pînă la ultima campanie de săpături, numai de locuinţe de suprafaţă, de mici dimensiuni.

92. *Dragosloveni* (com. Dumbrăveni, jud. Vrancea). S-a efectuat un sondaj la punctul numit ,,Cotul bumbacului'' unde cu cîţiva ani în urmă s-a descoperit un mare depozit de unelte şi arme datînd din epoca feudală timpurie. În suprafaţa săpată au fost cercetate trei bordeie aparţinînd culturii Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti, precum şi patru bordeie şi un mormînt datînd din epoca feudalismului dezvoltat. (În colaborare cu Muzeul de istorie din Focşani).

93. *Poian* (jud. Covasna). Săpătura începută în anul 1963 a fost terminată. În cursul săpăturilor din 1967 s-au descoperit : un mormînt de inhumaţie, aparţinînd culturii ceramicii decorate cu împunsături succesive ; o locuinţă aparţinînd perioadei tîrzii a epocii bronzului ; o locuinţă dacică din Latènul timpuriu ; 12 funduri de bordeie, dintre care patru din secolul al VI-lea e.n., iar celelalte din a doua jumătate a secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea e.n. Inventarul bordeielor constă dintr-un bogat material ceramic, unelte de fier, de os şi de lut. (Muzeul din Sf. Gheorghe).

94. *Bratei* (jud. Sibiu). În 1967 s-au continuat săpăturile în două locuri de pe terenul numit ,,Rădaie'' : 1. În cimitirul nr. 2 situat pe dreapta drumului Bratei-Aţel. Cimitir biritual din secolul al VIII-lea e.n. ; aparţine populaţiei locale. La mormintele de incineraţie se întîlnesc numeroase rituale, dintre care, mai frecvente sînt cele în urnă, în groapă, în urnă şi în groapă etc. Mormintele de inhumaţie, în număr de 30, sînt întinse şi cu capul spre răsărit. Acestea au ca inventar cîte un vas aşezat la picioare, mărgele, cuţite de fier, amnare, cercei simpli sau cu granulaţii etc. S-au descoperit în total 210 morminte, lucrările fiind în acest obiectiv terminate.

În marginea de nord-vest a cimitirului s-au descoperit trei morminte celtice de incineraţie cu inventar foarte bogat. S-a lucrat numai unul, celelalte urmînd a fi cercetate în 1968. 2. Cimitirul nr. 3 se găseşte pe stînga drumului Bratei-Aţel, în dreptul cimitirului nr. 2 ; sînt morminte de înhumaţie cu capul la apus ; există şi morminte duble. Inventarul lor este foarte bogat, compus din vase lucrate la roată şi cu mîna, fibule, catarame, amnare, cuţite, săbii etc. Mormintele se datează în a doua jumătate a secolului al VI-lea şi aparţin gepizilor. Printre mormintele umane

sînt şi morminte de cai. S-au săpat pînă în prezent 163 de morminte, cimitirul nefiind încă terminat.

În marginea oraşului, pe locul numit „Gura Cîmpului" s-au descoperit, distruse în cea mai mare parte cu prilejul unor săpături pentru construcţii, patru morminte cu cistă. În acelaşi loc s-au identificat şi resturi de locuire din secolele XII-XIII. Materialele de la „Gura Cîmpului" se găsesc la Muzeul din Mediaş. (În colaborare cu Muzeul din Braşov).

95. *Udeşti* (jud. Suceava). Au fost continuate săpăturile începute în 1965, în aşezarea prefeudală din secolele VI-VII. Cercetările au vizat mai ales studierea şanţului de apărare al aşezării pentru a se stabili contemporaneitatea acestuia cu aşezarea. S-a constatat că şanţul de apărare a fost săpat în ultima fază a existenţei aşezării, amenajarea lui fiind determinată de iminenţa unui atac împotriva aşezării. De altfel atacul s-a şi produs, dovada constituind-o marea cantitate de cenuşă şi cărbune din cuprinsul aşezării, acesta fiind şi punctul final al vieţuirii din epoca prefeudală.

În 1967 a mai fost cercetată o locuinţă din aşezarea din secolul al XV-lea de pe acelaşi loc. În locuinţă, distrusă de un puternic incendiu, s-au descoperit cinci vase întregibile, dintre care unul puternic deformat de foc. (În colaborare cu Muzeul din Suceava).

96. *Radovanu* (jud. Ilfov). Au fost continuate săpăturile în punctul „Pe Neguleasă", descoperindu-se mai multe complexe din secolul al VII-lea dintre care s-a cercetat amănunţit un bordei. De asemenea au continuat cercetările în complexele din epoca feudală timpurie şi în necropola aşezării din epoca feudalismului dezvoltat, din aceasta din urmă dezvelindu-se încă 26 de morminte. (În colaborare cu Muzeul din Olteniţa).

97. *Izvorul* (jud. Ilfov). În campania din anul 1967 au continuat săpăturile arheologice la necropola feudală. Cu acest prilej au fost descoperite, în continuare, morminte de înhumaţie şi cîteva de incineraţie. (În colaborare cu Muzeul din Giurgiu).

98. *Şimoneşti* (jud. Harghita). A fost continuată săpătura începută în 1965, descoperindu-se resturi de locuire din epoca bronzului (cultura Sighişoara-Wietenberg), altele aparţinînd populaţiei dacice din secolele II-III e.n., precum şi resturile a 20 de bordeie din secolul al VIII-lea e.n. S-a găsit un bogat material ceramic, unelte de fier, de os şi de lut. Menţionăm un fier de plug, descoperit într-unul din bordeiele prefeudale. (Muzeul din Sf. Gheorghe, în colaborare cu Muzeul din Cristur).

99. *Guşteriţa* (municipiul Sibiu, jud. Sibiu). La locul numit „Fîntîna rece", pe hotarul suburbiei Guşteriţa, s-a identificat şi sondat în 1966 un cimitir datînd din epoca de trecere la feudalism. În urma săpăturilor din 1967 s-au descoperit în total 28 de morminte. Ritul de înmormîntare întîlnit pînă acum este numai de incineraţie, cu sau fără urnă. În afara ritului de înmormîntare şi a ceramicii nu există alte elemente de datare, cimitirul putînd fi datat, deocamdată, în secolele VIII-X. Cimitirul are analogii cu cele descoperite şi cercetate la Bratei, Mediaş şi Ocna Sibiului. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

100. *Poarta Albă* (jud. Constanţa). În toamna anului 1967 s-au efectuat săpături arheologice în „ringul" din punctul „La Roată" de pe teritoriul comunei Poarta Albă. „Ringul" este format din două circumvalaţii concentrice şi din două şanţuri de apărare. Din datele rezultate în timpul cercetărilor reiese că această „fortificaţie" a fost construită în secolul al IX-lea e.n.

101. *Bucov* (jud. Prahova). Au fost continuate săpăturile în aşezarea de la punctul „Tioca", unde au fost descoperite trei bordeie şi o groapă din secolele IX-X. Într-unul din bordeie se afla un cuptor de ars oale. În acelaşi punct au mai ieşit la iveală resturile unei construcţii de suprafaţă, un bordei şi un mormînt din epoca feudalismului dezvoltat.

102. *Lozinca Sat* (com. Lozinca, jud. Bacău). S-a executat un sondaj cu ocazia căruia au fost descoperite resturi ale unei aşezări neolitice suprapuse de o aşezare aparţinînd secolului al X-lea, (Muzeul din Bacău).

103. *Galiţa* (com. Galiţa, jud. Constanţa). Săpăturile din insula Păcuiul lui Soare au scos la iveală în zona porţii, treptele monumentale care duceau la drumul de strajă al zidurilor, iar

în zona portului o clădire neobişnuit de lungă (circa 70 m). În nivelul feudal din secolul al XIV-lea a fost descoperit un tezaur de 45 de monede de bronz, datînd de la sfîrşitul veacului al XIII-lea şi prima jumătate a celui următor.

Săpăturile efectuate pe malul drept al Dunării, adică pe dealul Dervent, au avut drept scop precizarea raporturilor stratigrafice între diferitele niveluri de vieţuire din secolele X şi XI. Au fost dezvelite 8 bordeie. Interesant de subliniat că vetrele de foc din bordeie sînt variate ca tip. Astfel, unele sînt cuptoare de piatră, altele cotloane, iar o a treia categorie este reprezentată de vetre simple. Într-un bordei a fost descoperită o „vatră portativă". În sfîrşit, ici-colo au fost dezvelite şi cuptoare de pîine în formă de calote semisferice. S-a putut constata că vieţuirea de pe dealul Dervent încetează în decada a patra a secolului al XI-lea. (În colaborare cu Muzeul din Călăraşi).

104. *Nadişu Român* (com. Cehul Silvaniei, jud. Sălaj). Au fost continuate săpăturile de salvare efectuate în cursul anului 1966. S-a săpat în locul denumit de localnici „Buia Mitrului", într-un cimitir aparţinînd secolului al XI-lea.

Săpăturile vor continua în anul viitor în cimitir, ele extinzîndu-se în diferite puncte ale hotarului satului, unde la cercetarea terenului s-a găsit ceramică aparţinînd epocii bronzului şi epocii feudale (secolul al XIV-lea). (Muzeul din Baia Mare).

105. *Vinţu de Jos* (jud. Alba). În curtea lui Vitanu Gheorghe, a fost identificată o aşezare feudală timpurie, în profilul unei gropi săpate de proprietar. În cele două secţiuni executate a fost descoperită ceramică care, pe baza unor fragmente de căldări „pecenege", datează din secolele XII-XIII. A fost cercetat un bordei, descoperindu-se şi un cuptor. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

106. *Sărăsău* (jud. Maramureş). S-au continuat cercetările în vatra veche a satului (secolele XII-XIII) dezvelindu-se în această campanie alte trei case, un atelier de fierărie precum şi complexe de la începuturile primei epoci a fierului. (În colaborare cu Muzeul din Sighet şi cu Muzeul din Baia Mare).

107. *Sărăsău* (jud. Maramureş). În perioada 20 septembrie — 10 octombrie 1967 au fost reluate săpăturile efectuate în livada C.A.P., lucrări începute în anul 1966. Au fost epuizate trei bordeie găsite în săpăturile din 1966. S-au executat sondaje pentru depistarea altor bordeie, aparţinînd secolelor XII-XIII.

În curtea bisericii vechi a satului s-a executat un sondaj de verificare. (Muzeul din Baia Mare).

108. *Vurpăr* (com. Vinţu de Jos, jud. Alba). La cetatea feudală s-au executat mai multe secţiuni transversale şi longitudinale, determinîndu-se cu toată precizia incinta cetăţii, valul, şanţul şi complexul de construcţii interioare. În săpături au ieşit la lumină bogate materiale documentare : ceramică, cahle, numeroase monede, obiecte de fier, rîşniţe. S-a ajuns, punîndu-se în concordanţă documentele existente cu rezultatele săpăturilor, la concluzia că această importantă cetate feudală, de tip ţărănesc, a fost zidită în secolul al XIII-lea şi că ea a funcţionat, cu unele întreruperi, adaptîndu-se cerinţelor de apărare şi siguranţă ale vremii respective, pînă la începutul secolului al XVIII-lea.

Este o cetate tipic ţărănească, de apărare colectivă a comunităţilor din Vinţul de Jos şi Vurpăr. (Muzeul din Alba-Iulia).

109. *Dăbîca* (jud. Cluj). În 1967 s-a dezvelit şi consolidat parţial zidul feudal de incintă, pe o lungime de aproape de 300 m, înregistrîndu-se suprapuneri de ziduri, adăugiri, precum şi interesante observaţii asupra tehnicii de construcţie. Zidul, gros de 3—4,5 m are faţadele din blocuri fasonate, legate cu var stins pe loc, iar emplectonul din pietre sfărîmate şi nisip. Datarea zidului de incintă la începutul secolului al XIII-lea este sprijinită de observaţii stratigrafice, descoperiri monetare, precum şi de faptul că la 1270 cetatea Dăbîca a fost donată de regele Ştefan al V-lea Banului Micud.

La circa 500 m est de cetate au continuat cercetările în cimitirul descoperit anul trecut, dezvelindu-se alte 28 de morminte (în total 60), dintre care numai două au avut ca inventar cercei simpli din sîrmă de bronz. S-a dezvelit integral o biserică cu altarul de 2,8 × 3 m şi nava de 4,20 × 5 m, probabil din secolul al X-lea, precum şi naosul (7 × 10 m) şi pronaosul (4 × 6,5m) altei biserici , construită peste prima. Pe nivelul de călcare al celei de-a doua biserici s-au găsit nouă monede de la sfîrşitul secolului al XI-lea. Unele dintre mormintele amintite au fost deranjate de zidurile celor două biserici, deci ele sînt mai vechi. Printre morminte s-au descoperit şi vase întregi dacice din Latène II, precum şi fragmente ceramice din secolele VIII-IX e.n. (Institutul de istorie şi arheologie din Cluj şi Muzeul de istorie şi arheologie din Cluj).

110. *Cetăţeni* (jud. Argeş). În timpul săpăturilor din 1967 au fost continuate cercetările asupra vestigiilor unei biserici din prima jumătate a secolului al XIII-lea. Au fost recuperate numeroase fragmente de frescă şi un bogat material ceramic. În aşezarea geto-dacă a fost descoperit fragmentul unei podoabe de aur de factură elenistică, precum şi ştampile de amfore provenind din Rodos. (În colaborare cu Muzeul din Piteşti).

111. *Măgura Codlei* (Braşov, jud. Braşov). Între 27 august şi 30 septembrie 1967 s-au continuat săpăturile arheologice la cetatea de pe Măgura Codlei, pentru a aduce lămuriri privind construirea şi locuirea acesteia, precum şi importanţa ei strategică la începutul feudalismului dezvoltat. Materialul arheologic rezultat pledează în favoarea afirmaţiei că dealul a fost locuit încă din secolul al X-lea (afirmaţie care trebuie păstrată sub rezervă pînă la cercetarea atentă a întregului material), cu intensitatea cea mai mare de locuire în secolul al XIII-lea şi al XIV-lea. S-a confirmat, în general, existenţa cetăţii cu formele şi dimensiunile cunoscute din literatură, reconsiderînd însă în parte acestea din urmă, mai ales la ziduri. Au fost descoperite şi ziduri interioare necunoscute pînă în prezent. S-a săpat o suprafaţă de circa 300 m². O campanie viitoare va urmări elucidarea problemelor legate de construcţiile interioare, poartă etc. (Muzeul din Braşov).

112. *Orlat* (jud. Sibiu). Au fost începute săpăturile la cetatea feudală de pe dealul „La zidu". Cetatea feudală, lungă de aproximativ 200 m, a fost cercetată pînă acum în extremitatea de nord. S-a stabilit poziţia zidului de incintă cît şi tehnica de amenajare a valului. Zidul de incintă aşezat pe cornişa dealului este construit din piatră cu mortar. Pe baza ceramicii cetatea ar putea data din secolele XIII-XV. Cu prilejul săpăturilor s-a identificat în acelaşi loc o aşezare aparţinînd culturii Coţofeni. Valul de pămînt care înconjură cetatea dinspre nord-est a fost amenajat prin simpla depunere a pămîntului din şanţul alăturat. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

113. *Breaza* (com. Lisa, jud. Braşov). Săpăturile efectuate în 1967 s-au concentrat asupra şanţurilor cu val situate la nord şi sud de cetatea aflată în punctul „La turn". Pe baza săpăturilor s-a stabilit că din cele 5 şanţuri cu val de apărare, patru au fost amenajate în epoca feudală, iar unul probabil în epoca Latène. Au fost sondate, de asemenea, unele puncte în preajma construcţiilor cetăţii feudale (secolele XIII-XV). S-a putut stabili mai exact ordinea în care au fost ridicate construcţiile feudale din punctul cercetat. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

114. *Giuleşti* (jud. Maramureş). S-a dezvelit fundaţia unei biserici de piatră cu mormintele aparţinătoare. Biserica şi cimitirul aparţin secolelor XIV—XV. În aceeaşi localitate s-au executat sondaje pentru surprinderea vechiului sat românesc, dezvelindu-se o locuinţă cu materiale aparţinînd secolului al XIV-lea. (Muzeul din Baia Mare).

115. *Curtea de Argeş* (jud. Argeş). Reluate după 45 de ani, săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Argeş au scopul de a lămuri fazele de construcţie a ansamblului arhitectural. Sondajele informative din 1967, executate în colaborare cu muzeul local şi cu Muzeul de istorie din Piteşti, au permis, deocamdată datarea casei domneşti de pe latura de sud a incintei şi anume în prima jumătate a secolului al XIV-lea, cu specificarea că prispa dinspre nord este adăugată mai tîrziu, probabil sub Neagoie Basarab. De asemenea, a fost găsit un vechi turn de intrare, aflat sub acela în ruină care se vede şi azi. Foarte importantă este desco-

perirea unui nivel arheologic databil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (o construcţie cu fundaţie de piatră) peste care se suprapune casa domnească de sud.

116. *Curtea de Argeş* (jud. Argeş). Au fost întreprinse săpături în jurul şi în interiorul bisericii Olari în vederea restaurării monumentului. În interiorul bisericii actuale s-a dat peste temelii mai vechi din bolovani de rîu lipite cu pămînt şi pavimentul de cărămidă al altei biserici , de pe la mijlocul secolului al XV-lea. (În colaborare cu Direcţia monumentelor istorice).

117. *Mînăstirea Humor* (Gura Humor, jud. Suceava), săpăturile începute în campania anului 1967 au avut ca scop cercetarea ruinelor vechiului monument monahal pomenit în documente ca fiind ctitorit în vremea domniei lui Alexandru cel Bun. Investigaţiile arheologice au stabilit cu certitudine pentru prima oară, două faze de construcţie : prima reprezentînd biserica de plan triconc, construită în primul sfert al secolului al XV-lea, a doua fază, constînd din adăugarea pronaosului, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, foarte probabil în ultimul sfert al acestui veac. Materialele arheologice recoltate, în special ceramică şi mai puţine obiecte de metal, cuprind o perioadă largă, adică între finele secolului al XIV-lea şi secolul al XVI-lea inclusiv. În incinta mînăstirii au mai fost surprinse resturile unor construcţii, reprezentînd faze deosebite, care urmează a fi cercetate în continuare. (În colaborare cu Muzeul din Suceava şi cu Direcţia monumentelor istorice) :

118. *Giuleşti* (jud. Maramureş). În apropierea bisericii noi au fost descoperite şi dezvelite temeliile unei biserici vechi de piatră, cu absidă semicirculară, navă dreptunghiulară, turn-clopotniţă şi pridvor, ultimele două adăugate ulterior. În cele peste 100 de morminte cercetate , s-au găsit monede din secolele XIV-XVI precum şi inele-pecete din argint. În vatra satului au fost cercetate resturi de locuinţe din secolele XIV-XV. (În colaborare cu Muzeul din Baia Mare).

119. *Tîrgşor* (jud. Prahova). Au fost dezvelite laturile de est şi sud a termelor romane, datînd din secolele I-II e.n.

Pe partea dreaptă a pîrîului Leaota, în cuprinsul aşezărilor feudale, au fost cercetate trei bordeie din secolele III-IV e.n., două din secolele V—VII şi altele două din secolele IX—X. Cu acelaşi prilej au fost reperate mai multe gropi feudale şi două locuinţe din secolele XIV-XV.

În vederea consolidării incintei din secolul al XVI-lea au fost executate două sondaje pe latura de sud a zidului de incintă şi degajări de moloz. (În colaborare cu Muzeul de istorie Ploieşti).

120. *Cîmpulung-Muscel* (jud. Argeş). S-au efectuat săpături de salvare la biserica Sf. Gheorghe-Olari, datîndu-se monumentul în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Cu această ocazie s-au dezvelit şi cercetat 31 de morminte, care dovedesc apartenenţa la ritul răsăritean, deşi construcţia are elemente gotice. Într-unul din morminte, din secolul al XV-lea, s-a găsit un inel făcut dintr-un denar roman imperial emis de Octavian August.

Sub aceste morminte feudale se află un nivel de cultură geto-dacică din secolul al II-lea e.n., care documentează, în faza actuală a cercetărilor, o locuire de mai scurtă durată. (Muzeul din Cîmpulung-Muscel).

121. *Secu* (jud. Neamţ). În vederea restaurării mănăstirii au fost întreprinse cercetări atît în incinta cît şi în cuprinsul bisericii. Au fost descoperite morminte din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea. S-a dat, cu acest prilej, şi peste vechiul nivel de călcare din interiorul bisericii. În incinta mănăstirii a fost descoperită o veche canalizare ca şi olanele unui apeduct ce alimenta mănăstirea. (În colaborare cu Direcţia monumentelor istorice).

122. *Rîmnicu Vîlcea*. Săpătura de salvare efectuată în parcul central al oraşului a scos la iveală resturi de zidărie databile în secolele XVII-XVIII. Materiale arheologice databile în secolele XVI şi XV, antrenate în straturile tîrzii din mica secţiune practicată deocamdată, ar indica existenţa unui vechi cartier al oraşului, fapt care merită a fi cercetat în viitor.

123. *Cernica* (municipiul Bucureşti). Pe teritoriul comunei Cernica s-au executat în 1967 cercetări arheologice în două locuri deosebite şi anume :

a) pe promontoriul situat lîngă malul de vest al lacului Cernica, în raza satului Căldăraru, săpăturile efectuate de la 8 iunie la 10 septembrie 1967 au descoperit în partea de centru şi de est :

— alte 20 de morminte aparţinînd necropolei neolitice a culturii Boian, faza I, ajungîndu-se astfel la un total de 340 de morminte, din care unele conţin diferite ofrande ;

— numeroase gropi casnice şi materiale ceramice ale culturii Tei din epoca bronzului mijlociu şi tîrziu, atestînd o locuire de durată ;

— trei locuinţe din epoca feudală aparţinînd satului vechi medieval Mărăcineni, ajungîndu-se astfel la un total de 24 de bordeie şi o locuinţă de suprafaţă ale acestui sat. Au mai ieşit la iveală numeroase morminte ale cimitirului medieval format în jurul bisericii mănăstirii Iezărul, unde totalul mormintelor medievale descoperite este de 117. S-au găsit de asemenea numeroase gropi casnice şi gropi de bucate făcînd parte din acelaşi sat Mărăcineni şi datînd din secolele XVI-XVIII.

b) Cercetări arheologice au fost executate în interiorul şi în exteriorul bisericii Sf. Niculae a mănăstirii Cernica, de la 23 iulie la 5 octombrie 1967. Prin aceste lucrări s-au găsit :

— o biserică mai veche din secolele XVI—XVII, situată în parte în interiorul pronaosului bisericii actuale Sf. Niculae şi în parte în curtea ei. De la biserica cea veche au fost degajate : altarul, naosul, avînd la început forma de navă şi ulterior avînd două abside, cît şi o porţiune din pronaos avînd stîlpi ce susţineau o turlă ;

— s-au găsit 33 de morminte cu schelete omeneşti aparţinînd cimitirului, format în jurul bisericii vechi ; mormintele conţineau uneori monede, adică dinari ungari de argint şi aspri turceşti din secolele XVI şi XVII ;

— s-au găsit şi materiale arheologice din această vreme. (În colaborare cu Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti).

124. *Cătălui* (com. Căscioarele, jud. Ilfov). Cercetările arheologice executate în continuare de la 10 octombrie la 30 noiembrie 1967 au descoperit următoarele pe povîrnişul de est al văii pîrîului Cătălui :

— două bordeie aparţinînd satului vechi Cătălui şi casa stăpînitorilor feudali înfiinţată pe la mijlocul secolului al XVI-lea şi construite din blocuri mari de piatră şi mortar cu rare asize de cărămizi ;

— biserica mănăstirii Cătălui întemeiată în faza I, înainte de anul 1577, formată din altar, naos şi pronaos ; ulterior biserica a fost mult mărită prin adăugirea, în faza a II-a, a unui lung pronaos. În faza a III-a pronaosul nou a fost din nou mărit şi s-a adăugat bisericii şi un pridvor. Astfel biserica are trei faze în evoluţia ei ;

— s-au găsit cinci cavouri în interiorul bisericii, dintre care două erau intacte şi cuprindeau osemintele unor jupîniţe şi bijuterii de aur şi de argint de o excepţională valoare. Una din jupîniţe purta şi o rochie mai largă în partea de jos şi mai strîmtă la corsaj, toată lucrată din mătase străină ţesută cu fir de aur ;

— s-a găsit şi clopotniţa bisericii cuprinzînd o intrare dinspre vest în curtea mănăstirii ;

— s-au descoperit de asemenea 39 de morminte aparţinînd cimitirului medieval dezvoltat în jurul bisericii mănăstirii Cătălui ;

— au mai fost degajate porţiuni mari din două incinte care înconjurau acest mare complex şi, deosebit, s-a găsit un valoros material arheologic.

Acesta este cel mai mare ansamblu arhitectonic medieval descoperit pînă acum prin săpături arheologice în apropierea Dunării, în Muntenia. (În colaborare cu Muzeul din Olteniţa).

125. *Suceava.* În 1967, săpături s-au efectuat numai la Cetatea de Scaun, şi anume în al doilea şanţ de apărare, în regiunea pilonilor podului de trecere peste şanţ. În cursul cercetărilor s-a dovedit că podul se sprijinea pe doi piloni, situaţi la un interval de circa 1,50 m. În apro-

pierea unuia din ei s-au descoperit resturile carbonizate ale porţii cetăţii, distrusă prin incendiu probabil cu prilejul părăsirii cetăţii în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu.

Printre descoperirile mai importante, semnalăm în mod special numeroase fragmente ceramice tipice, moldoveneşti şi de import, a căror aflare în niveluri bine datate uşurează studirea mai departe a ceramicii moldoveneşti din Evul Mediu. De asemenea semnalăm descoperirea unei medalii pe marginea căreia este imprimat textul „HONI SOIT QUI MAL Y PENSE", a cărei studiere continuă.

În ceea ce priveşte datarea unora din zidurile cetăţii din sectorul porţii cetăţii, cercetările din 1967 au deschis posibilitatea datării în secolul al XVI-lea a unuia din bastioanele cetăţii (R.11), aceasta ridicînd problema construirii lui după reluarea vieţuirii în cetate în secolul al XVI-lea. (În colaborare cu Muzeul din Suceava).

126. *Bucureşti.* Săpături efectuate de Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti.

1. *Otopeni.* Sondaj într-o aşezare Tei, cu niveluri de locuire din fazele a III-a şi a V-a, descoperită pe malul unui pîrîu, afluentul stîng al Colentinei.

2. *Şantierul Băneasa — Străuleşti.* La staţiunea Măicăneşti s-au continuat cercetările din aşezarea dacilor liberi (secolul al III-lea) dezvelindu-se două bordeie, iar din cea aparţinînd complexului Ipoteşti-Ciurel-Cîndeşti, un bordei. Cele două locuinţe din secolul al III-lea, prin materialul ceramic pe care l-au conţinut, permit emiterea ipotezei conform căreia unele elemente nordice ar fi intervenit în aşezările dacilor liberi încă din a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. În aceeaşi staţiune s-a continuat dezvelirea necropolei I feudale. Inventarul mormintelor dovedeşte prezenţa unui schimb de bunuri cu centrele orăşeneşti de dincoace sau de dincolo de Carpaţi, încă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea.

3. Săpăturile arheologice de la Tînganu, continuate şi în anul 1966, au avut drept obiective : dezvelirea fundaţiilor palatului egumenic şi studierea aşezării geto-dace. Dezvelirea fundaţiilor palatului s-a efectuat în întregime, obţinîndu-se importante date asupra modului de construcţie şi numeroase detalii privind planul încăperilor de la subsol. În aşezarea Latène, aproape în întregime distrusă de aşezarea feudală, s-au mai descoperit doar două gropi de provizii.

4. Cercetări în zona *„Curtea Domnească".* În vederea lucrărilor de restaurare a bisericii Sf. Ggheorghe Nou, săpăturile arheologice au precizat : nivelul de călcare anterior incendiului din 1847, starea de conservare a fundaţiilor actualelor ziduri, situaţia pridvorului, precum şi etapele mai vechi de construcţie, anterioare construcţiei brîncoveneşti.

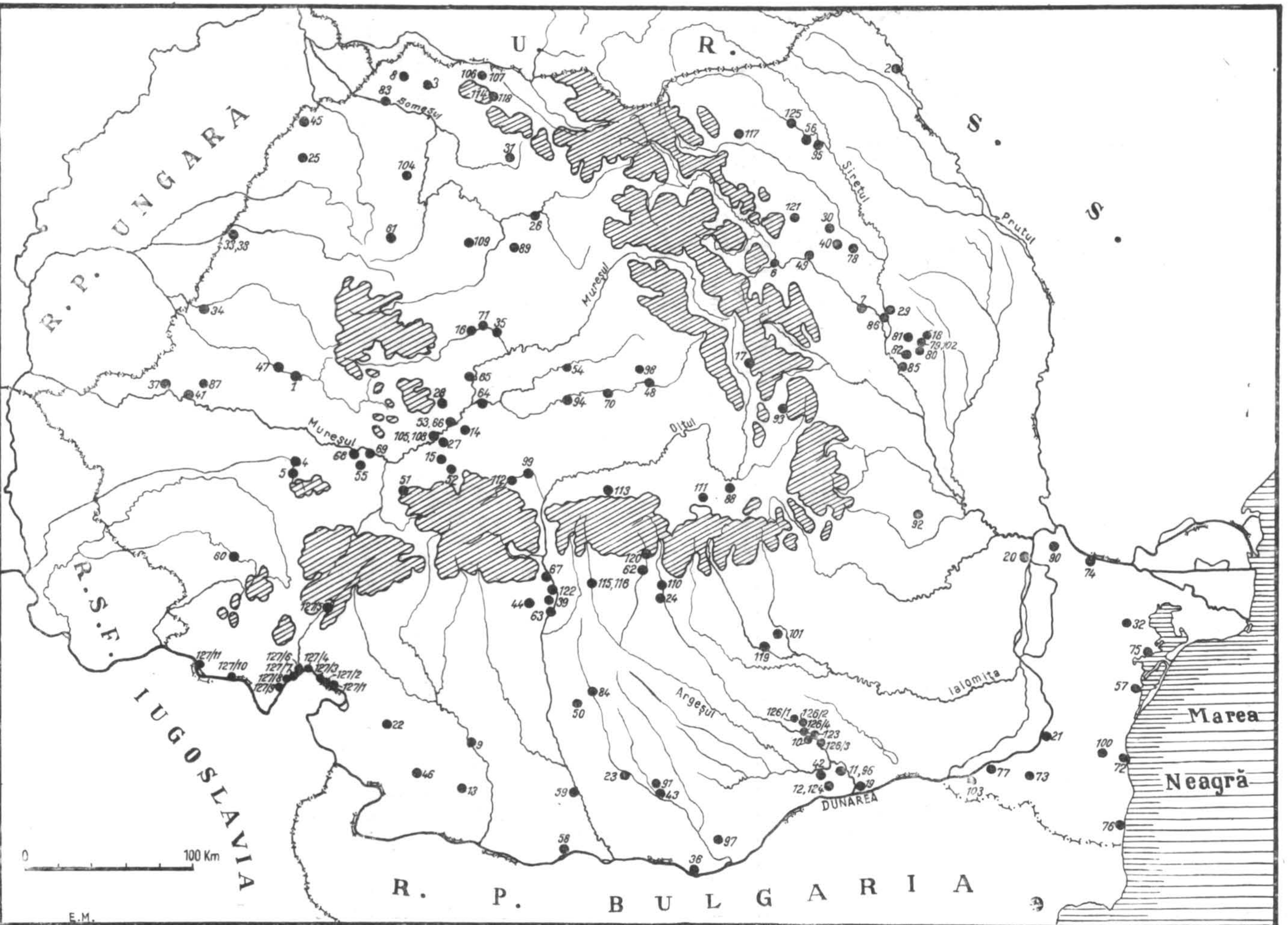
127. *Porţile de Fier.*

1. *Turnu Severin* (jud. Mehedinţi). Pe Ostrovul Şimian au continuat cercetările în aşezarea dacică din secolele II-I î.e.n., cu două niveluri de locuire, dezvelindu-se şapte locuinţe cu bogat inventar de vase şi fibule. Tot aici s-au aflat şi morminte de incineraţie fără inventar, anterioare aşezării.

2. *Schela Cladovei* (Turnu Severin, jud. Mehedinţi). Sub depunerile unei aşezări neolitice Criş, s-au descoperit urme de locuire epipaleolitică, cu rare unelte de silex, numeroase aşchii de cuarţit şi unelte din corn de cerb şi os. Din epoca dacică au fost dezvelite două locuinţe cu bogat material ceramic decorat cu brîu şi butoni, databil în secolul al II-lea î.e.n.

3. *Gura Văii* (Turnu Severin, jud. Mehedinţi). Pe Ostrovul Banului s-au executat săpături de salvare în aşezarea din prima epocă a fierului, care a făcut să fie urmărită evoluţia Hallstattului timpuriu cu tradiţii Gîrla Mare, pînă în etapa de sfîrşit, cînd apar primele elemente care anunţă Hallstattul mijlociu de tip Basarabi. Din aşezarea neolitică Criş, cercetată în anul precedent, nu s-a mai recuperat nimic. În schimb au fost descoperite două locuinţe-bordei, cu pietrar şi cu inventar ceramic de vase lucrate cu mîna, unele decorate cu linii în val sau orizontale, databile în secolului al VII-lea e.n.

4. *Ada-Kaleh* (Turnu Severin, jud. Mehedinţi). Pe insula Ada-Kaleh s-au întreprins cercetări arheologice axate pe sistemul de fortificaţii ridicate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în timpul luptelor pentru supremaţie dintre imperiul otoman şi cel austriac. În nivelul

U. R. S. S.
R. P. UNGARĂ
R. P. BULGARIA
R. S. F. IUGOSLAVIA
Marea Neagră
Prutul
Siretul
Someșul
Mureșul
Oltul
Argeșul
Ialomița
DUNAREA
0
100 Km
E.M.

inferior de pe stratul de prundiş s-au găsit materiale ceramice turceşti din secolele XVI-XVII. În jurul cetăţii a fost construit un dig de piatră şi cărămidă, care lega bastioanele.

5. *Băile Herculane* (jud. Caraş-Severin). S-au continuat cercetările în „Peştera Hoţilor", obţinîndu-se un bogat material documentar privitor la cultura Coţofeni şi etapa de sfîrşit a neoliticului — Sălcuţa III — constatîndu-se şi întrepătrunderile elementelor din culturile Kostolac şi Vučedol.

6. *Orşova* (jud. Mehedinţi). S-au continuat cercetările în oraşul actual identificîndu-se fortificaţia constantiniană *Dierna* din secolul al IV-lea, distrusă apoi de huni. S-au găsit şi construcţii de piatră din secolul al II-lea, precum şi nivelul de locuire din secolul al II-lea. În timpul săpăturilor au fost aflate multe fragmente ceramice şi monede din epoca romană, precum şi din epoca feudală, începînd cu secolul al X-lea şi pînă în secolele XVIII şi XIX, dezvelindu-se şi unele resturi din ziduri.

7. *Eşelnita* (Orşova, jud. Mehedinţi). S-au început cercetările în necropola tumulară din prima epocă a fierului, unde au apărut vase — unele ornamentate — care sînt dintr-o fază tîrzie a culturii Basarabi, precum şi obiecte de fier şi obiecte de bronz, podoabe, fibule. Tot aici a fost găsită o locuinţă-bordei cu ceramică lucrată la roată, ornamentată cu linii în val sau orizontale, datată în secolul al VIII-lea e.n.

8. *Ogradena* (jud. Mehedinţi). La ieşirea din Cazane, la punctul „Scrovişţea Mare" s-a găsit un mormînt de călăreţ traco-ilir cu inventar, datat în secolul al II-lea e.n. În *Cazanele Mici*, în punctele „Răzvrata" şi Icoana" s-au găsit resturi de locuire epipaleolitică.

9. *Dubova* (com. Ogradena, jud. Mehedinţi). S-au continuat cercetările din adăpostul sub stîncă „Cuina Turcului", unde — pe lîngă completarea datelor care documentează prin succesiunea nivelelor de locuire că adăpostul a fost utilizat în decursul vremurilor de societăţile omeneşti — am obţinut noi şi preţioase documentări cu privire la epoca epipaleolitică, printre care se remarcă uneltele microlitice şi obiectele de os lucrate artistic, considerate ca cele mai vechi manifestări artistice nu numai din ţară, dar şi pe o arie sud-est-europeană mult mai largă. De asemenea, o documentare bogată s-a obţinut şi în ce priveşte cultura Criş, de la care avem o aşezare cu trei niveluri de locuire.

10. *Liubcova* (jud. Caraş-Severin). La punctul „Orniţă", pe terasa joasă a Dunării, s-au continuat cercetările în aşezarea din cultura Vinča, ai cărei locuitori se ocupau cu agricultura, vînătoarea şi pescuitul, obţinîndu-se un bogat material ceramic, plastică, vase, unelte, precum şi material faunistic.

11. *Moldova Veche* (jud. Caraş-Severin). Pe ostrovul din faţa comunei au început cercetările în mai multe puncte. Pe înălţimea „Humca" s-au făcut săpături într-o aşezare eneolitică, în care se constată o etapă de sfîrşit a culturii Coţofeni cu întrepătrunderi Vučedol, suprapusă de o locuire de la începutul bronzului, din aria culturii Vattina. În punctul „Kalinovăţ", a fost cercetat un tumul funerar cu materiale Coţofeni, morminte în urne. Alţi tumuli cu inventar ceramic, obiecte de fier şi bronz, sînt dataţi la începutul Hallstattului tîrziu. (Lucrările de la Porţile de Fier s-au efectuat de către Grupul de cercetări complexe Porţile de Fier al Academiei, în colaborare cu C.S.C.A., Ministerul Învăţămîntului şi Ministerul Energiei Electrice).

Florea Bobu Florescu, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi. Tropaeum Traiani*, Verlag der Akademie der Rumänischen Volksrepublik, Bukarest — Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1965, 737 p., 358 fig. în text (fotografii şi desene), XX pl.

A treia ediţie — de astă dată în limba germană — a acestei cărţi, ne face să revenim pentru a treia oară [1], asupra multiplelor probleme ale trofeului de la Adamclissi, pe care cercetarea tenace a lui F.B. Florescu le-a readus pe primul plan al discuţiei şi al cercetării arheologice.

Era de altfel timpul ca un asemenea lucru să se producă şi ca grandiosul monument triumfal — ajuns în mod excepţional la noi cu complexa sa decoraţie sculpturală aproape intactă — să iasă din uitarea ultimelor două decenii şi să depăşească sterilele discuţii ale anilor 1900—1940.

Fără a reveni asupra unor lucruri deja spuse, reamintesc pe scurt că principalele merite ale acestui volum — partea într-adevăr pozitivă — stau în precizarea caracterului unitar al monumentului, în definitiva lui datare în epoca traiană, în căutarea sistematică a pieselor rupte de monument în cursul veacurilor şi reîntrebuinţate în cimitire şi fîntîni, în reconstituirea parapetului crenelat de coronament cu un alt ritm al crenelurilor şi al blocurilor de balustradă (un crenel figurat la fiecare două blocuri cu discuri, rozete octogonale şi romburi). Restul — încercarea de a determina pe marele corp cilindric al trofeului poziţia absolută şi relativă a diferitelor elemente ale frizei principale, restituirea ideală a părţii superioare a monumentului (acoperiş conic şi trofeu propriu-zis), identificarea „barbarilor" şi apoi interpretarea istorică a monumentului — rămînînd susceptibil de discuţii şi de modificări, chiar esenţiale.

Nu ni se pare posibil şi cu atît mai puţin util să reexaminăm în întregime conţinutul cărţii, deja discutat altundeva atît de noi [1] cît şi de alţii; de aceea ne vom limita la prezentarea părţilor noi ale acestei a treia ediţii şi la reluarea în discuţie, în lumina unor critici şi studii recente, fie chiar sumar, a tezelor rămase nemodificate.

Prezenta ediţie se recomandă printr-o mai îngrijită şi mai bogată ţinută tipografică, mai ales prin numărul şi calitatea ilustraţiilor, prin indicii mai completi şi sistematici şi prin recuperarea ulterioară de material sculptural, descoperit de autor în locuri apropiate sau depărtate de monument, pînă chiar în unele sate din Bulgaria, şi care merge de la cel mai modest fragment la blocuri întregi din friza inferioară şi superioară (vezi pentru aceasta tabelul 25 la p. 174 care prezintă o foarte utilă corespondenţă a numerotării originare şi a celei actuale a blocurilor compunînd fiecare friză decorativă). La acest material trebuie adăugat un bloc din friza superioară, cu palmete şi volute cordiforme în formă de S (refolosit şi el în chip de adăpătoare pe lîngă un puţ dintr-un sat dobrogean), semnalat de noi autorului în vara anului 1965, cînd însă prezentul volum era deja tipărit.

---

[1] *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 595 şi urm.; VI, 1962, p. 552 şi urm.

Cea mai importantă contribuţie a ediţiei a treia ni se pare a fi introducerea, în cap. IV, a unui nou fragment al inscripţiei votive descoperit concomitent, printr-o singulară coincidenţă, de către autor, cu ajutorul unei fotografii (p. 66, fig. 18) şi de către Emilia Doruţiu-Boilă [2], graţie unui foarte bun desen păstrat între manuscrisele inedite ale lui Gr. Tocilescu. Cum însă F.B. Florescu nu rezervă acestui preţios fragment decît cîteva rînduri, fără măcar o transcriere a textului recuperat şi o prezentare a problemelor pe care acesta le ridică, trimitem la articolul deja citat al Emiliei Doruţiu-Boilă, pentru o clară şi congruentă interpretare a acestei palpitante noutăţi : e vorba de un fragment cuprinzînd 12 litere care repetă partea finală a inscripţiei cunoscute, fragment descoperit şi pierdut în două rînduri — întîi de Gr. Tocilescu, în 1909, apoi de P. Nicorescu, în 1939. Textul inscripţiei a fost deci gravat de două ori pe cele două faţade principale ale monumentului, cum a susţinut Nicorescu şi cum postulase Tocilescu însuşi pe temeiul dispunerii sistematice a statuilor la picioarele trofeului. În afara constatării că monumentul avea două inscripţii identice, noul fragment, prin unele particularităţi ca şi prin cîteva litere în plus, exclude întregirile propuse pînă acum pentru rîndul 8, dintre care cele mai importante în privinţa concluziilor istorice pot fi considerate cea a lui Furtwängler [...*tropaeum rest*]*itu*[*it*], care servea la susţinerea tezei unei restaurări sub Traian a unui monument înălţat mai înainte de Licinius Crassus, şi cea susţinută de G. Ch. Picard *Marti Ultori Imp. Traianus*... [*et exerc*]*itu*[*s Moesiae inferioris*]*su*[*b*...] ca dovadă irecuzabilă a concepţiei politice a lui Traian, care, dornic să reînvie idealurile republicane de solidaritate între *imperator* şi armată, şi-ar fi asociat trupele în celebrarea unei mari victorii. Acum cînd în noul fragment *exercitu* apare, cu absolută certitudine, la ablativ (după vocala *u* e gravată o frunză de iederă), Emilia Doruţiu-Boilă, prin analogie cu alte inscripţii triumfale, propune — cu toate rezervele necesare — următoarea lectură, a cărei însemnătate nu mai are nevoie să fie subliniată : *Marti Ultori, Imp. Caesar Divi Neruae f. Nerua Traianus Aug. Germ. Dacicus Pont. Max. trib. potest. XII Imp. VI Cos. V P.P.* [*?*(*de*)*uicto exer*]*citu D*[*acorum et*... *et e.g. Sarmata*]*rum*[*? tropaeum consacrauit*]. F.B. Florescu acceptă această lectură (p.65) dar, credincios teoriei sale pandacice (asupra căreia vom reveni în cele ce urmează) în ce-i priveşte pe barbarii reprezentaţi pe metope şi creneluri, se opreşte *în mod cu totul arbitrar* la cuvîntul D[*acorum*], fără a ţine seama de ultimele trei litere ale r. 9...RVM, care nu trebuie trecut cu vederea pentru aceasta şi, poate, pentru alte încercări de întregire.

Cele două faţade opuse ale piedestalului hexagonal purtînd aceeaşi inscripţie votivă confirmă şi coroborează o descoperire anterioară a autorului, deja prezentă în ediţia a doua, anume aceea că nici friza inferioară cu vrejul de acant zoomorf nu e continuă, ci are două centre bine distincte, punct de plecare şi de sosire, în direcţii opuse, ale elegantului decor : unul, cunoscut de mult timp, constituit din obişnuitul motiv al unui cantharos încadrat de doi porumbei, celălalt format dintr-o tufă de foi de acant verticale din care se înalţă pe o tulpină o rozetă, motiv tot atît de răspîndit în arta romană (fig. 66).

Astfel, cu încetineala inevitabilă cu care se poate reconstitui arhitectura şi sintaxa decorativă a unui monument distrus, am ajuns azi să cunoaştem coordonatele esenţiale ale decoraţiei monumentului : celor două inscripţii identice ale piedestalului trofeului le corespundeau, în mod verosimil, pe corpul cilindric, cele două centre ale frizei de acant care trebuie imaginate la extremităţile unui diametru ideal a cărui orientare nu o cunoaştem încă. Cercetări viitoare de teren vor putea cu siguranţă să o determine, dat fiind că nu e nici temerar nici ilogic să postulăm existenţa a unei, sau poate a două străzi de acces la trofeu.

Aceste două centre impun un punct de plecare şi unul de sosire nu numai pentru desfăşurarea frizei de acant dar chiar şi pentru acţiunea războinică reprezentată în seria de metope dispuse deasupra acestei frize : o

[2] *Un fragment necunoscut din inscripţia trofeului de la Adamclissi*, în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 209 şi urm., fig. 1.

bătălie crîncenă şi o victorie a romanilor asupra forţelor coalizate ale „barbarilor" povestite într-o succesiune de scene, fidele desigur cursului real al evenimentelor — succesiune logică a faptelor susţinută deja de mai mulţi învăţaţi români între alţii de Theohari Antonescu [3]. Cum se poate ajunge la stabilirea adevăratei dispuneri a metopelor, a scenei iniţiale şi a celei finale? În imensul tabel VII autorul prezintă rezultatul strădaniilor cercetării sale pentru a racorda multiplele elemente ale decoraţiei: el îşi întemeiază reconstituirea pe de o parte pe măsurători (incomplete) ale diferitelor piese şi, pe de alta, pe acceptarea integrală a datelor săpăturilor şi a menţiunilor făcute de Tocilescu privind locul de găsire a blocurilor decorate, căzute de-a lungul vremii de jur împrejurul nucleului central, date pe care Tocilescu însuşi le-a abandonat în *editio princeps* a monumentului, fără să putem şti dacă în mod voit sau nu. Vezi la fig. 177 şi în complicatele tabele 42—51 anevoioasa regrupare a datelor la dispoziţia autorului; de aici decurge o succesiune confuză de reprezentări figurate în care scene de luptă şi de moarte alternează fără legătură cu grupuri de *tibicines* şi de *signiferi* romani sau cu o scenă de *allocutio* imperială. Or, e bine cunoscut şi de mai multe ori pus în evidenţă [4] faptul că anonimul creator al sculpturilor trofeului, chiar dacă era cu totul străin de principiile fundamentale ale artei clasice — redarea organică a figurii omeneşti şi legile perspectivei — nu era lipsit nici de talent nici de vigoare şi poseda, mai presus de toate „un grand sens du rythme et de la composition". Sîntem convinşi că numai un racord într-adevăr *arhitectonic* al monumentului [5] în care toate blocurile păstrate să fie măsurate cu precisele mijloace fotogrametrice oferite de tehnica modernă (în aşa fel încît să se poată obţine date *sigure* pentru potrivirea nu numai dintre blocuri şi adînciturile din corpul trofeului în care au stat odată, şi asupra cărora s-a concentrat atenţia lui F.B. Florescu, dar şi pentru toate cavităţile interne, pentru pene şi crampoane de legătură), sîntem convinşi, deci, că numai acest procedeu ne va permite să ne apropiem de dispunerea originară a scenelor figurate ale frizei.

Şi în ce priveşte apartenenţa etnică a „barbarilor" reprezentaţi pe metope şi creneluri — baza esenţială pentru geneza monumentului şi pentru interpretarea sa istorică — autorul rămîne fidel primei sale interpretări, după care ar fi vorba exclusiv de geto-daci, pe temeiul acelor fragile criterii etnografice cu care a început acum 13 ani studiul atent al pietrelor sculptate ale trofeului [6].

Acum, atît o documentată dare de seamă a lui I.I. Russu [7] cît şi două importante studii ale lui R. Vulpe [8] — apărute în scurtul răstimp dintre prima şi a treia ediţie a lucrării lui F.B. Florescu — reluînd argumentarea şi rezultatele cercetării neîntrerupte a mai multor generaţii de arheologi şi istorici, au atras din nou atenţia asupra unui fapt de multă vreme cunoscut şi demonstrat, asupra unui adevăr lapalissian, am putea spune, şi anume varietatea populaţiilor aşezate de-a lungul liniei Dunării, varietate cuprinzînd, în afara dacilor, pe sarmaţi, bastarni etc., cunoscuţi aici prin texte şi mărturii arheologice certe. În acelaşi timp, studiile citate au insistat asupra posibilităţii de a deduce mai precise informaţii istorice dintr-un examen atent al textelor lacunare de care dispunem azi; „burii şi ceilalţi aliaţi" ai lui Decebal amintiţi în izvoare sînt eroii acelei sîngeroase bătălii desfăşurate în cursul primei campanii dacice ca acţiune de diversiune pe locul însuşi pe care a fost ridicat trofeul. Ei sînt reprezentaţi pe reliefurile metopelor şi crenelurilor, în care se pot identifica fără greutate cel puţin trei tipuri de „barbari", net diferenţiaţi prin arme, îmbrăcăminte, pieptănătură (cea cu *nodus* fiind în mod sigur germanică). Trimit la artico-

[3] *Le trophée d'Adamklissi*, p. 65 şi urm.; *Columna Traiana*, p. 150—152.

[4] Vezi recenta recenzie a lui G. Ch. Picard, în *RA*, 1962, I, p. 92.

[5] *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 554 şi urm.

[6] F. B. Florescu, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamclissi*, în *SCIA*, II, 1955, p. 29—86.

[7] În *Studii clasice*, V, 1963, p. 432 şi urm.

[8] *Les Bures alliés de Décébal dans la première guerre dacique de Trajan*, în *Studii clasice*, p. 223—247; *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, în *Studii clasice*, V, p. 205—232.

lele amintite, bogate în bibliografie mai veche şi mai nouă, pentru o întreagă serie de precizări, argumentări şi date istorice. E totuşi surprinzător că autorul nici n-a încercat măcar să combată aceste teorii adverse cu o nouă argumentare, dar persistă în interpretarea sa dacică fără a fi atins măcar de umbra unei îndoieli, întemeindu-se, cum am spus, doar pe criteriile etnografice, a căror inconsistenţă şi fragilitate — în acesta ca şi în alte cazuri — nu mai are nevoie de a fi subliniată. Nu numai că nu combate aceste teorii, dar le ignorează în aşa fel încît recentele şi valoroasele contribuţii româneşti mai sus citate, referindu-se tocmai la „barbarii" aşezaţi la Dunărea de jos şi la luptele lui Traian în Moesia, nu sînt nici măcar pomenite în bibliografia generală relativă la trofeu — bibliografie care de altfel ne atrage atenţia şi prin alte lipsuri (pentru a da un exemplu, nu e măcar menţionat un recent tratat de istorie a arhitecturii romane, de netăgăduită valoare. cum e acela al lui L. Crema [9]).

În ceea ce priveşte studiul istorico-artistic al decoraţiei sculpturale, atît de important pentru cunoaşterea artei provinciale — cu atît mai mult acum cînd *vexata quaestio* a cronologiei monumentului a fost în mod definitiv soluţionată, a treia ediţie prezintă aceeaşi lacună ca şi ediţiile precedente. Dar e vorba în realitate de o voită eliminare din partea autorului, care se consideră străin de problemele de istoria artei.

Imensul material adunat, fotografiat şi în prealabil măsurat constituie acum o bogată bază pentru fructuoase discuţii şi cercetări ulterioare ale istoricilor, arhitecţilor şi istoricilor de artă. Şi aceasta se datorează neobositei osteneli a lui F.B. Florescu care a avut meritul de a relua studiul măreţului trofeu nu dintr-o comodă bibliotecă, ci prin examenul direct al pietrelor antice.

Gabriella Bordenache

[9] În *Enciclopedia Classica*, III, XII, 1 Torino, 1959.

Photographie aérienne. Panorama intertechnique. Rédacteur pilote R. Chevallier. Paris, Gauthier-Villars Editeur, 1955, 237 p., XL planşe.

Progresele realizate în ultimele două decenii în domeniul fotografiei aeriene au fost atît de mari, atît de numeroase cîmpurile în care ea a devenit — în foarte multe cazuri extrem de recent — un instrument de cercetare indispensabil, încît nu numai celui care priveşte lucrurile de la oarecare distanţă, obişnuit cu aplicaţiile tradiţionale (militare, cartografice, arheologice, în unele aspecte ale organizării teritoriului) îi e imposibil să-şi facă o imagine exactă a valorii actuale a acestei metode, dar chiar cei care operează într-o ramură specializată a fotointerpretării nu mai pot fi la curent cu toate cîştigurile dobîndite recent în celelalte ramuri. Ori, în ciuda aparentei divergenţe a aplicaţiilor specializate, reală numai în privinţa diversităţii scopurilor cercetării lor, mijloacele şi chiar metodele de lucru sînt pînă la un punct destul de avansat comune, fiind vorba în fond, de multe ori, de a studia acelaşi teren cu aceleaşi fotografii şi aceleaşi aparate sub unghiuri de interes doar ele diferite, dar adeseori complimentare. De aceea progresele înregistrate într-un domeniu anumit sînt de obicei de generalizat ori oferă sugestii sau deschid perspective interesante celorlalte. Şi e acesta scopul, anume de a facilita contactele necesare pentru o cunoaştere reciprocă, pe care şi-l propune atît de binevenita panoramă intertehnică franceză. Faţă de marele *Manual of Photographic Interpretation*, editat în 1960 de Societatea americană de fotogrametrie, cartea franceză reprezintă un considerabil pas înainte, care ţine nu numai de importantele noutăţi pe care le reflectă, acumulate în intervalul celor

cinci ani, ci mai ales prin ideea directoare enunţată mai sus, care o salvează de la a fi o simplă juxtapunere de capitole privind respectivele aspecte ale fotointerpretării. Ideea e realizată prin păstrarea secţiunilor principale ale lucrării — scrise de altfel de cei mai buni specialişti francezi ai problemei — la cota înaltă a sintezei şi a metodologiei şi prin reducerea la esenţial a exemplificărilor. Elaborarea ansamblului — de o unitate şi de un echilibru remarcabile — a fost pilotată de prof. R. Chevallier, căruia îi aparţine şi capitolul care în cele ce urmează ne va reţine în mod deosebit atenţia, acela dedicat aerofotoarheologiei.

Personalitate de mare autoritate a arheologiei aeriene clasice, profesor de fotointerpretare arheologică la École Pratique des Hautes Études, R. Chevallier a dat un impuls decisiv studiului nou şi atît de important al structurilor agrare antice prin cercetările sale asupra centuriaţiilor romane din mai multe provincii ale imperiului; a studiat, împreună cu G. Schmiedt planul urban a două însemnate centre din Magna Graecia — Caulonia şi Metapont — şi e autorul a numeroase articole privind problematica, metodologia şi pedagogia fotointerpretării arheologice, contribuind, de asemenea, prin frumoasa sa carte *L'avion à la découverte du passé* şi prin articole apărute în numeroase reviste, la popularizarea acestei metode. Nu s-ar putea stărui îndeajuns asupra eforturilor sale, desfăşurate în ultimul deceniu, pentru a pune în contact realizările şi experienţele şcolilor naţionale care s-au înmulţit în ultima vreme, pentru a se ajunge la o colaborare internaţională permanentă; neobosit iniţiator şi organizator de expoziţii internaţionale itinerante (una a ajuns la Bucureşti în februarie 1967), de colocvii şi congrese, editor al actelor acestor întruniri, meritele realizărilor deja foarte importante în această direcţie şi marele său prestigiu i-au adus alegerea ca preşedinte al Comisiei a VII-a — Fotointerpretare — a Societăţii internaţionale de fotogrametrie.

Capitolul privind aplicaţiile arheologice ale fotografiei aeriene, care deschide partea a treia a cărţii: *Viaţa societăţilor în spaţiu şi timp*, începe prin a retrasa în linii mari istoricul acestui domeniu clasic, apărut acum o jumătate de secol la scurtă vreme după cel militar — căruia i-a urmat de altfel îndeaproape progresele şi i-a împrumutat mai multe serii de specialişti — şi continuă prin prezentarea celor două modalităţi de utilizare a cercetărilor de la înălţime: observarea directă şi fotografia aeriană. Dacă cea dintîi e foarte utilă pentru cercetări preliminare asupra unei probleme anume, oferind o imagine de ansamblu ce revelă aspectele esenţiale topografice, facilitînd alegerea zonei de săpat şi dînd naştere la ipoteze de studiu, doar fotografia aeriană dă măsura deplină a metodei, ca document durabil ce fixează în mod obiectiv situaţii, interpretabil stereoscopic şi exploatabil metric, integrabil în serii tipologice şi revelator de detalii insesizabile pentru vederea omenească directă. De altfel aceste două posibilităţi se completează în mod fericit şi orice studiu le foloseşte în mod paralel, ambele găsindu-şi verificarea în cercetările de teren.

Fenomenele revelatoare de ruine îngropate sînt prezentate într-o ordine care începe cu cele mai evidente pentru fotointerpretator şi sfîrşeşte cu cele a căror apariţie e legată de anumite condiţii: indicii sciografice (microreliefuri care îmbracă structuri antice), indicii phytologice (anomalii în densitatea covorului vegetal, în repartiţia speciilor de plante, în creşterea deosebită a plantelor în funcţie de caracterul şi traseul vestigiilor subiacente), indicii pedologice (soluri diferite sau colorate diferit), indicii hygrometrice (contraste cromatice determinate de gradul hygrometric diferit al ruinelor faţă de solul normal), în fine, răscoliri ale straturilor, datorate omului, prin care vestigii antice sînt aduse la suprafaţă. Importanţa acestor factori e variabilă cu diversitatea cadrului natural al zonelor studiate dar se întîmplă ca mai multe categorii de indici să concure la detectarea ruinelor aceluiaşi teren, cercetat în condiţii şi momente diferite. Autorul atrage atenţia că aceste cercetări sînt posibile datorită faptului că pînă la agricultura modernă — care distruge iremediabil depuneri antice la o adîncime din ce în ce mai mare — stratul arabil a rămas de-a lungul a milenii şi secole la o adîncime constantă şi foarte redusă, lăsînd solul practic intact. Observaţia conţine o alarmă general

valabilă dar cu atît mai gravă pentru țările în care arheologia aeriană e slab dezvoltată sau inexistentă și care nu posedă acoperiri fotografice aeriene mai vechi.

Capitolul următor conduce cititorul în însuși procesul fotointerpretării arheologice, cu avertismentul inițial că acesta reclamă cooperarea unor specialități foarte diferite — situație ușor de înțeles după enumerarea abia făcută a factorilor revelatori atît de diferiți — ceea ce e rezolvabil în mod optim prin munca de echipă, în care să fie prezente competențe în geologie superficială, geomorfologie, cartografie, phytogeografie, urbanism, cadastru, toponimie și etnografie. Orice cercetare trebuie să aibă o idee directoare pentru a avea maximum de randament și trebuie să pornească de la cunoașterea deplină a tuturor datelor privind zona în studiu anterior cîștigate prin alte mijloace. Se formează dosare ale obiectivelor arheologice care cuprind fotografiile existente și cele făcute anume, în condiții care să varieze altitudinea, lumina, momentul — în zi sau în an — și materialul sensibil. Toate vor avea ca bază acoperirea verticală sistematică a țării. Fotografiile oblice, cu toate numeroasele limite, își păstrează importanța lor pentru cercetări locale iar cele luate de la mare înălțime se recomandă prin caracterul lor sintetic. Savantul francez insistă asupra marii utilități a acoperirilor aeriene la scară medie realizate în scopuri nearheologice și care conțin o bogăție de date, suficientă măcar pentru cercetări preliminare. Ca și fotografiile unor zboruri vechi — adevărată mină de aur — documentele cartografice mai vechi conservă situații azi pierdute și compararea lor cu cele recente aduce rezultate esențiale. În fine, o cercetare va ataca în primul rînd rețeaua rutieră, a cărei cunoaștere oferă cheia organizării și punerii în valoare a teritoriului. Sînt prezentate apoi posibilitățile, gradul de precizie, randamentul și limitele acestei metode, care dă extrem de mult dincolo de granița metodelor tradiționale, dar de la care nu trebuie cerută soluția tuturor problemelor nerezolvate ale arheologiei de teren. Iată, de altfel, cu cuvintele autorului, un comandament fundamental al acestor cercetări : „La photographie aérienne fournit donc esentiellement des indices à vérifier au sol. La grande règle reste le recours à la fouille ou, du moins, à titre préliminaire, à la reconnaissance sur le terrain".

Un domeniu de studiu de mare viitor, preconizat de cercetătorii francezi, de o importanță metodologică deosebită, pentru că prin unele aspecte fotografia aeriană intră nemijlocit în cîmpul cercetării istorice, este acela al seriilor arheologice. El a devenit posibil în condițiile considerabilei acumulări de documente fotografice, care pot fi clasate pe categorii de monumente sau obiective arheologice, și valoarea lui este egală pentru fotointerpretarea propriu-zisă și pentru studiile arheologice de sinteză. Prima beneficiază de un inventar care cuprinde întreaga gamă de anomalii pe care le produce un tip de monument — fortificațiile preistorice, de pildă — de la formele cele mai bine la cele mai prost conservate și de la cele mai simple la cele mai complexe. În al doilea caz se obțin serii constituite după criteriul tipologic ale aparențelor fotografice ale unei anumite categorii de obiective încă nesăpate, a căror comparare degajă sensul unei evoluții și indiciile unei cronologii relative, ușor convertibilă în cronologia absolută prin practicarea unor săpături economice bine plasate sau prin compararea cu monumente cercetate.

Un loc aparte în lucrare este rezervat descoperirii structurilor agrare care constituie unul dintre cele mai de seamă și mai spectaculare cîștiguri din ultima vreme nu numai ale aerofotoarheologiei, fără care nu ar fi fost posibil, dar ale arheologiei în genere și ale celei clasice în special, fiindcă, deși sînt vizate și irigațiile protoistorice din Orientul Mijlociu, ogoarele celtice sau saxone din Anglia sau defrișările medievale din Franța, cele mai ample și mai avansate rezultate au fost obținute în cunoașterea cadastrelor fosile romane și, de foarte recent, a celor de epocă greacă. În acest domeniu știința datorează foarte mult școlii franceze și prof. R. Chevallier în mod deosebit, ale cărui numeroase studii[1] privind

[1] *Catasti romani dell'Istria e della Dalmatia*, Riv. di Geodezia, *IGM*, 1957 ; *Pour une interprétation archéologique de la couverture aérienne grecque : note sur les centuriations ro-*

centuriaţiile romane, începînd cu deja clasicul *Atlas des centuriations romaines de Tunisie* publicat în colaborare cu A. Caillemer (Paris, 1956, reimprimat 1957, 1959), sînt esenţiale. Cine ar fi sperat acum două decenii să poată şti despre organizarea teritoriilor oraşelor mai mult decît conţin textele puţine şi de caracter general ale agrimensorilor romani? Şi iată că fotografiile aeriene au dezvăluit structurile agrare ale unor regiuni întregi din provincii diverse ale imperiului, oferind o imagine complexă şi impresionantă a organizării de către om a teritoriului, din care nu lipsesc coordonatele fundamentale: corelaţia între centre urbane, rurale, mari diviziuni ale ogoarelor şi sistem de drumuri, dar care e aptă să coboare pînă la limitele loturilor celor mai mici — acelea ale unei gospodării, şi să dea detalii asupra culturilor, înregistrînd, de pildă, şirurile de pomi, perfect aliniate, ale unei plantaţii de măslini. Remarcabilă este descoperirea recentă de la Metapont, prima care ne face cunoscută o lotizare regulată a unei χώρα în plină epocă arhaică, după coordonate geometrice care au aceeaşi orientare cu cele ale reţelei stradale din πόλις [2].

Capitolul se încheie prin precizarea sarcinilor concrete care stau atît în faţa fiecărei şcoli arheologice naţionale în parte cît şi a celor ale colaborării internaţionale, de a cărei realizare depinde de acum în chip covîrşitor progresul general al acestui domeniu. Autorul arată necesitatea orientării cercetărilor spre un nivel superior prin studii mai largi şi sintetice asupra unor probleme mari privind unităţi economice, tipuri de structuri arheologice sau seriile arheologice amintite mai sus. Ca mijloc de prospectare, fotografia aeriană trebuie să fie exploatată în mod sistematic şi complet pentru elucidarea problemelor încă deschise ale topografiei istorice şi pentru constituirea acelui inventar — în limitele actuale — exhaustiv, care numai el poate oferi un plan director raţional şi optim ca eficienţă şi randament al tuturor săpăturilor viitoare. În acest fel se va soluţiona şi una dintre problemele cele mai dramatice ale arheologiei contemporane, anume imposibilitatea ca explorările arheologice să preceadă întotdeauna marile transformări actuale ale teritoriului care antrenează prea des distrugerea definitivă a unor monumente antice; o dată detectate prin fotografie aeriană ele vor putea fi salvate fie prin cercetare fie prin rezervaţii arheologice pentru viitor. Fotografia aeriană trebuie să împlinească şi cerinţa stringentă a hărţilor arheologice la scară mare perfect utilizabile pe teren [3], fundament solid al topografiei istorice şi suport exact al evidenţei complete a obiectivelor arheologice — cercetate sau numai reperate — ale unei ţări. Pentru colaborare internaţională general profitabilă vor trebui mai întîi înlăturate unele dificultăţi care înconjură, în grad diferit după ţară, această categorie de documente, prin constituirea unui for internaţional a cărui autoritate să asigure neutralitatea cercetărilor. Publicarea rapidă a rezultatelor, circulaţia lor nestînjenită ca şi cea a cercetătorilor sînt imperative ale dezvoltării acestei specialităţi, care depinde mai mult decît altele de cunoaşterea deplină a situaţiilor particulare celor mai diferite.

Cîteva cuvinte sînt rezervate prezentării stadiului atins de aerofotoarheologie în diferite ţări europene, a experienţelor şi a personalităţilor care au contribuit la avîntul metodei. Urmînd arhitectura comună tuturor capitolelor, un lexic şi o bibliografie succinte şi un set de unsprezece planşe dintre cele mai sugestive completează acest capitol magistral scris, ce

maines de Grèce, BCH, LXXXII, 1958, II; *La centuriation et la colonisation romaine de la VIIIe région augustéenne*, L'Universo, nov.-dec. 1960; *Sur la trace des arpenteurs romains*, Géomètre, nov. 1960; *Notes sur trois centuriations romaines: Bologne, Haïdra, Vienne*, *Mélanges Grenier*, Latomus, 1962; cu J. Soyer, *Cadastres romains d'Algérie*, *Bull. Soc. fr. de photogram.*, apr. 1962, nr. 5. Sînt de adăugat numeroase alte articole apărute în special în revista *Études Rurales*.

[2] Cf. G. Schmiedt-R. Chevallier, *Caulonia e Metaponto*, Firenze, 1959 şi D. Adameşteanu, *Problèmes de la zone archéologique de Métaponte*, *Rev. Arch.*, N. S., 1967, fasc. 1, p. 25 şi urm.

[3] Cf. R. Chevallier — M. Guy, *Un avant-projet de carte archéologique systématique*, *Actes du 89e Congrès des Sociétés Savantes*, Lyon, 1964 (1965), p. 201—217.

oferă, în relativ puţinele pagini îngăduite de structura generală a cărţii, sinteza vastei experienţe personale a autorului şi a acelcia a şcolii franceze, sinteză în care marile principii metodologice se îmbină cu sfaturile practice de detaliu. Cum am spus-o de la început, valoarea deosebită a cărţii stă în perspectiva ei panoramică; din punctul de vedere al intereselor arheologului cu greu s-ar putea opera asupra celor 24 de capitole o selecţie care să lase deoparte vreunul ca total neinteresant şi prin aceasta se face o verificare strălucită a intenţiilor acestei lucrări care va rămîne mult timp *un livre de chevet* pentru cercetători din atîtea domenii.

Al.-S. Ştefan

Prof. dr. docent C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR
20 aprilie 1900 — 30 mai 1968

Dacă moartea atît de neașteptată a colegului și prietenului C. S. Nicolăescu-Plopșor lasă un mare gol în variatele domenii în care s-a desfășurat dîrza și rodnica sa activitate, este sigur că arheologia românească și în special cercetarea paleoliticului este aceea care simte în chipul cel mai direct pierderea lui, pentru multă vreme cu adevărat ireparabilă.

Este firesc ca moartea unui cercetător cu bogată activitate să fie întotdeauna resimțită timp îndelungat; dar cînd, într-un anumit domeniu, dispare însuși animatorul cercetării, pierderea lui este direct proporțională cu rolul precumpănitor pe care l-a avut. C. S. Nicolăescu - Plopșor — sau numai Plopșor cum îi spuneau toți colegii din aceeași generație, și așa cum îl cunoștea de fapt toată lumea — a făcut parte din acea categorie de oameni care trag brazde adînci și culeg roade îmbelșugate în toate cîmpurile de cercetare asupra cărora și-au oprit atenția, cheltuindu-se cu dărnicie de-a lungul a jumătate de secol pentru știința românească, pentru neamul românesc și pentru Oltenia lui dragă.

Varietatea preocupărilor lui și a problemelor pe care le-a îndrăgit iscoditoarea-i minte — istoria, arhivistica, folclorul, etnografia, antropologia, geografia și, în special, arheologia —, mulțimea instituțiilor cărora le-a insuflat viață sau pe care le-a organizat — Muzeul regional al Olteniei, Institutul de arheologie olteană, Arhivele statului din Craiova și acum în ultimii ani Centrul de cercetări istorice, etnografice și filologice întemeiat recent de Academia Republicii Socialiste România la Craiova, al cărui director a fost de la început — impresionantul număr de publicații pe care le-a condus și le-a editat, sutele de cercetări de teren întreprinse, îndreptățesc afirmația că Plopșor a fost unul dintre cei mai activi oameni ai generației lui și unul dintre cei mai de seamă intelectuali ai Olteniei.

Cu toată această variată activitate, preocupările legate de cercetarea arheologică au constituit firul conducător al vieții lui, începînd încă din timpul primului război mondial, cînd, elev de liceu fiind, a participat la cercetările întreprinse de prof. Ștefan Ciuceanu, întemeietorul și directorul de atunci al Muzeului din Craiova, și pînă în ultimele clipe cînd, pironit în pat de boala cruntă care l-a răpus așa de repede, se interesa zilnic de mersul cercetărilor de la Porțile de Fier, de lucrările Secției paleolitice a Institutului de arheologie și de activitatea Centrului de la Craiova al Academiei, pe care le conducea pe toate cu aceeași energie și pricepere, dînd permanent colaboratorilor săi indicații și directive.

Numeroase și foarte variate sînt cercetările și lucrările lui de arheologie — înregistrate în alăturata listă bibliografică —, dar fără îndoială că cele mai importante sînt acelea privind epoca paleolitică, cărora le-a consacrat cea mai mare parte din munca lui și în domeniul căreia s-a ridicat treptat la nivelul unui adevărat maestru, fiind cel mai bun cunoscător și cel mai tenace cercetător al paleoliticului din România și în același timp creatorul școlii paleolitice românești.

După obținerea licenței la Universitatea din București, în 1924, și după un număr de ani închinați ca dascăl școlii secundare și altor activități, lucrînd apoi un an la Paris pentru perfecționare, ca elev al celebrului paleolitician abatele H. Breuil, Plopșor și-a susținut în 1934 doctoratul la Universitatea din București cu o teză în care sintetiza toate datele cunoscute pînă atunci asupra paleoliticului în România — teză pe care semnatarul acestor rînduri a avut bucuria să i-o poată publica în vol. V—VI (1935—1936) din vechea serie a anuarului *Dacia*; curînd după aceea a publicat un interesant studiu despre industrii microlitice în Oltenia, stăruind asupra faptului că nu orice unealtă microlitică aparține neapărat epipaleoliticului. Colaborarea noastră nu s-a mărginit însă la publicarea acestor studii. Într-adevăr, întocmind împreună în 1941 un plan de cercetare a zonei de sud a Olteniei, cercetare care — în intenția noastră — trebuia să constituie o primă etapă de lucru pentru ridicarea unei hărți arheologice a întregii provincii de la apus de Olt, am avut rarul prilej să străbat cu el în lung și lat sudul Olteniei, fiind de-a dreptul uluit cît de bine cunoștea Plopșor locurile și oamenii acelor regiuni, pe care le cutreierase an de an, și cîte amintiri îl legau de fiecare colțișor din țară. În anii următori am început o serie de săpături în cîteva așezări și necropole cunoscute de el mai de mult sau descoperite

în peregrinările noastre. Astfel, în timp ce Plopşor a săpat în marginea satului Cîrna cîteva bordeie feudale, eu am început săpăturile la necropola de incinerație din epoca bronzului de pe Grindul Tomii din Balta Cîrna (1942); apoi am săpat împreună două movile din necropola tumulară din zona dintre Seaca de Cîmpie şi Rastu, iar în 1943 am condus săpăturile din aşezarea neolitică de la Rast, reluate tot împreună în 1950, cînd am săpat alte două movile din cimitirul tumular precum şi efectuarea săpăturilor exhaustive din necropola hallstattiană de la Basarabi — descoperită de el cu un an înainte— , toate în jud. Dolj.

La cîţiva ani după 23 August, C. S. Nicolăescu-Plopşor a intrat în colectivele de lucru ale Academiei (începînd din 1951 a făcut parte, din Colectivul de antropologie, iar din 1955 din acela al Muzeului naţional de antichităţi, încorporat în 1956 în Institutul de arheologie, al Academiei, nou creat). O dată cu aceasta, în cadrul cuprinzătoarei activităţi arheologice desfăşurate în toată ţara sub îndrumarea Academiei, au fost reluate şi cercetările paleolitice şi astfel s-a deschis şi pentru studiul acestei epoci o nouă etapă, cu adevărat strălucită. Fireşte, şi înainte de Plopşor se întreprinseseră cercetări asupra paleoliticului şi alţi arheologi consacrîndu-şi parţial sau total activitatea acestui domeniu de cercetare (Marton Roska în Transilvania, N.N. Moroşan şi Ceslav Ambrojevici în NE ţării); dar această cercetare, deşi se încadra în planul general de săpături întocmit anual de direcţiunea Muzeului naţional de antichităţi era — tocmai datorită puţinătăţii fondurilor şi specialiştilor — destul de sporadică şi limitată la cîteva dintre regiunile ţării.

În acest fel, începînd din 1951, au fost întreprinse săpăturile din Peştera Muierilor de la Baia de Fier, urmate an de an de alte săpături în aşezări din peşteri şi de terase în diferite regiuni, Plopşor conducînd cu energie şi perseverenţă o serie impresionantă de şantiere paleolitice, dintre care amintim : Baia de Fier, Cerna-Olt, Băile Herculane, Nandru, Ohaba-Ponor, Bicaz-Ceahlău, Cremenea, Baia Mare, Dobrogea, Peştera, Mitoc, Ripiceni, Bugiuleşti şi altele, lista aceasta fiind fireşte incompletă. Împreună cu colaboratorii lui a obţinut astfel rezultate excepţionale, atît din punct de vedere al datelor ştiinţifice cît şi al materialelor propriu-zise, ajungîndu-se la o cunoaştere tot mai completă şi mai nuanţată a paleoliticului şi a epipaleoliticului din România. S-a putut dovedi pe baza acestor cercetări că omul paleolitic şi strămoşii lui îndepărtaţi au trăit pe teritoriul patriei noastre în toate perioadele paleoliticului (paleoliticul inferior, paleoliticul mijlociu şi paleoliticul tîrziu), ca şi în vremea post-paleolitică dinainte de neolitic (epipaleoliticul), Plopşor fiind astfel în măsură să redacteze o nouă şi cuprinzătoare sinteză asupra acestor vremuri, publicată sub forma primului capitol din vol. I al lucrării colective *Istoria României* (1960). O simplă comparaţie între harta descoperirilor şi culturilor paleolitice din România dinainte de 1951 şi aceea care se poate întocmi astăzi, scoate în evidenţă imediat importanţa contribuţiei cercetărilor din ultimii 17 ani şi în această privinţă ca şi pentru toate celelalte perioade ale istoriei străvechi şi vechi a patriei.

Pe de altă parte, prin descoperirile de la Bugiuleşti şi prin atenta lor interpretare, Plopşor a putut arăta că în ţara noastră au trăit nu numai hominizii îndepărtaţi ai culturii de prund din paleoliticul inferior (fapt dovedit de descoperirile din Valea Dîrjovului şi din alte zone apro-

piate), dar și strămoșii acestora de acum aproape două milioane de ani, care știau să aducă la locul lor de ospăț numai anumite părți din corpul marilor mamifere din perioada villafranchiană, o dată cu unele pietre (folosite desigur pentru lovit) purtate de la circa 40 km depărtare, și să spargă în chip sistematic oasele lungi ale acestor animale pentru a scoate măduva și, în sfîrșit, învățaseră să folosească unele dintre oasele sparte drept unelte, așa cum indică lustruirea părții lor tăioase prin repetată întrebuințare.

Analizînd cu pătrundere toate descoperirile și folosind toate datele pentru lămurirea problemelor paleoliticului și ale epipaleoliticului, Plopșor a avut și prilejul să spulbere interpretarea greșită dată unor descoperiri epipaleolitice care fuseseră atribuite fără dreptate neoliticului preceramic. În privința acestei perioade anterioare neoliticului trebuie relevat de altfel că precizarea celor patru culturi epipaleolitice din țara noastră, cu delimitarea zonelor lor de răspîndire și indicarea direcțiilor lor de pătrundere face și ea parte dintre rezultatele cercetărilor conduse de el. De asemenea, tot el a fost primul cercetător român care a aprofundat problemele de geocronologie paleolitică, publicînd și în această privință studii concludente pe baza observațiilor repetate din cursul săpăturilor (*Geochronology of the Paleolithic in Rumania*, în *Dacia*, N.S., V, 1961).

Cred însă că cel mai de seamă merit al regretatului nostru coleg a fost strîngerea în jurul lui a unui mănunchi de tineri cercetători, pe care i-a îndreptat spre studierea paleoliticului, insuflîndu-le pasiunea lui pentru această ramură de cercetare atît de aridă la prima vedere. Într-adevăr, încă înainte de intrarea lui în colectivul Institutului de arheologie și de numirea lui ca șef al sectorului paleolitic de sine stătător (1956) și apoi ca șef al secției paleolitice nou create (1963) a Institutului, a fost mereu în mijlocul tinerilor săi elevi, colindînd cu ei terasele rîurilor, pătrunzînd în peșterile munților și adunînd tot mai multe mărturii prețioase asupra îndepărtatelor vremuri cărora li se consacrase. Cu stăruință și cu dragoste a lucrat, an de an, cot la cot cu ei pe diferite șantiere, i-a învățat tehnica săpăturii și le-a dezvăluit importanța problemelor ridicate uneori de cea mai umilă unealtă de silex, le-a călăuzit atent pașii în cele dintîi cercetări proprii și a analizat cu ei primele lor lucrări destinate tiparului, așa încît astăzi putem avea certitudinea că cercetarea paleoliticului va fi dusă mai departe cu perseverență și că discipolii lui vor putea face față sarcinilor ce le revin, dacă vor urma exemplul regretatului lor maestru.

După douăzeci de ani de la teza care reprezenta prima sinteză asupra paleoliticului în România, Plopșor publica în 1957 un studiu intitulat *Le paléolithique dans la R. P. Roumaine à la lumière des dernières recherches* (*Dacia*, N. S., I, 1957) — care avea să constituie oarecum o variantă preliminară a noii sinteze despre care am amintit mai sus (cap. I din *Istoria României*, vol. I). Plopșor adîncește diferite probleme ale paleoliticului pe baza cercetărilor lui și ale colaboratorilor săi din ultimele două decenii (*Sur la présence du Swidérien en Roumanie. Note préliminaire*, *Dacia*, N. S., II, 1958); *Date noi cu privire la cunoașterea începutului și sfîrșitului paleoliticului României*, *SCIV*, 15, 1964, 3 etc.) și acordă o deosebită atenție implicațiilor descoperirilor de la Bugiulești (*The*

possible existence of the Proto-Hominids in Rumania's Villafranchean, *Dacia*, N. S., VII, 1963; *Nouvelles données sur la possibilité de l'existence de protohominiens dans le Villafranchien de Roumanie*, *Dacia*, N. S., VIII, 1964), nepierzînd din vedere nici datoria de a populariza problemele specialității sale (*Oameni din vîrsta veche a pietrei*, București, 1965). Totodată a publicat în străinătate cîteva ample dări de seamă asupra acelorași probleme ale paleoliticului românesc (*Das Palaeolithikum Rumäniens*, în *Arch. Austriaca*, 1961; *Das Paläolithikum in Rumänien*, în *Forschungsgeschichte der Ur-und Frühgeschichte*, 5, Viena, 1962; *Asupra paleoliticului în România*, în SA, 1962; *Sur la présence du prépaléolithique en Roumanie*, comunicare la Congresul de antropologie și etnografie, Moscova, 1964).

În concepția lui, toate aceste contribuții erau considerate jaloanele unei lucrări de largă respirație, care să încununeze activitatea lui de cîteva decenii în domeniul paleoliticului. Într-adevăr, în ultimii ani începuse să scrie o cuprinzătoare lucrare de sinteză intitulată *Paleoliticul în România*, din care a redactat circa 500 de pagini, lucrare ce va trebui neîntîrziat completată pentru a vedea în cel mai scurt timp lumina tiparului. Socotesc că printre cele mai urgente îndatoriri ale Secției paleolitice a Institutului nostru și ale elevilor și colaboratorilor lui Plopșor este tocmai definitivarea și publicarea acestei lucrări cît de curînd, așa încît această ultimă contribuție a lui Plopșor pe tărîmul arheologiei și culturii românești în general să constituie în același timp un omagiu adus de noi toți muncii lui.

Membru a numeroase societăți științifice române și străine, participant activ la multe congrese internaționale de preistorie, istorie, antropologie și etnografie (Coimbra, Londra, Varșovia, Paris, Moscova etc.), pentru devotamentul cu care a lucrat o viață întreagă în slujba științei și a poporului a fost primit în rîndurile P. C. R. A fost ales membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România în 1963, apoi numit în 1966 director al Centrului de istorie, etnografie și filologie, nou creat de Academie, la Craiova, și în 1967 profesor, șef de catedră, la Universitatea din același oraș. Plopșor moare astfel în plină activitate, lăsînd tuturor care l-au cunoscut regrete cu adevărat sincere.

Dar roadele unei munci de jumătate de secol, ale frămîntărilor și eforturilor vieții unui om a cărui energie și putere de muncă nu era egalată decît de dragostea pentru adevăr și a cărui dorință de a se dărui permanent era însuși scopul vieții, abia dacă pot fi schițate în cîteva pagini. Numai un cuprinzător studiu bio-bibliografic ar putea înfățișa în chip mulțumitor această viață atît de plină, reconstituind imaginea omului care a fost Plopșor și scoțînd în deplină lumină valoarea operei sale — atît de variată și în același timp atît de unitară datorită aceluiași suflu care o străbate de la primele începuturi pînă la ultima-i lucrare. Nădăjduim că un asemenea studiu va fi totuși întocmit și că evocarea incompletă din aceste pagini va constitui un îndemn pentru realizarea lui, ca și un prilej pentru noi toți de a ne reculege cîteva minute pentru cinstirea amintirii colegului și prietenului C. S. Nicolăescu-Plopșor.

VLADIMIR DUMITRESCU

Căscioarele, 4 iulie 1968

Născut la 20 aprilie 1900 în satul Plopșor, com. Sălcuța, jud. Dolj.
Licențiat al Facultății de filozofie și litere a Universității din București în anul 1923.
Doctor în filozofie și litere, în anul 1932.
Director al Muzeului Olteniei (Craiova) în perioada 1926—1952.
Director al arhivelor statului din Craiova, 1939.
Lucrează în cadrul Centrului de antropologie al Academiei în perioada 1952—1955.
Șef al sectorului paleolitic în cadrul Institutului de arheologie, în perioada 1956—1963.
Sectorul paleolitic devenind secție în 1963, este numit șef de secție, funcție pe care o va deține pînă la sfîrșitul vieții.
Este ales membru corespondent al Academiei în 1963. În același an este numit coordonator șef-adjunct al Grupului de cercetări complexe „Porțile de Fier".
Este numit director al Centrului de istorie, filologie și etnografie din Craiova al Academiei, în 1966.
Devine șeful catedrei de istorie de la Facultatea de istorie a Universității din Craiova, în 1967.

BIBLIOGRAFIE ARHEOLOGICĂ ȘI ISTORICĂ SELECTATĂ *

1. *Însemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul românesc*, în *Biblioteca Societății agronomilor*, București, 1922.
2. *Descoperirea unor noi stațiuni preistorice în Dolj*, în *AO*, I, 1922.
3. *Obiecte romane de la Reșca*, în *AO*, I, 1922.
4. *Rămășițe din vremi trecute*, în *AO*, I, 1922.
5. *Cetatea Jidovilor Bucovăț Dolj*, în *AO*, I, 1922.
6. *Cetatea de la Sîrsca Dolj*, în *AO*, I, 1922.
7. *Cuptoarele preistorice de la Plenița*, în *Cronica numismatică și arheologică*, 1922.
8. *Noi așezări preistorice în preajma Bucureștului*, în *Cronica numismatică și arheologică*, 1922.
9. *Însemnări din trecutul Olteniei*, în *AO*, I, 1922.
10. *Descoperirea unor stațiuni preistorice în Dolj*, în *AO*, I, 1922.
11. *Un ornament neolitic în Oltenia*, în *AO*, I, 1922.
12. *Monumente neolitice în Oltenia*, în *AO*, I, 1922.
13. *Însemnări asupra unor așezări preistorice din Dolj*, în, *Cronica arheologică și numismatică*, 1923.
14. *Un idol neolitic, în Oltenia*, I, 1923.
15. *Măgura mare din pădurea Poeni-Plenița*, în *Oltenia*, I, 1923.
16. *Măgura din via lui Ion Bîrțan. Plenița*, în *Oltenia*, I, 1923.
17. *Turnătoria de bronz de la Plenița-Dolj*, în *Oltenia*, I, 1923.
18. *Monede dace*, în *Oltenia*, I, 1923.
19. *Însemnări din trecutul Mehedințiului*, în *Oltenia*, I, 1923.
20. *O secure neolitică*, în *AO*, II, 1923.
21. *Încă o urnă funerară*, în *AO*, II, 1923.
22. *Kjökkenmöddinguri în Oltenia*, în *AO*, II, 1923.

* Întocmită de Fl. Mogoșanu și L. Roșu.

23. *Ornamentul în valuri în vîrsta bronzului*, în *AO*, II, 1923.
24. *Un toporaş de bronz*, în *AO*, II, 1923.
25. *Cîteva gresii din vîrsta bronzului*, în *AO*, II, 1923.
26. *Un tipar din vîrsta bronzului*, în *AO*, II, 1923.
27. *Un mormînt scitic de la Suharu-Dolj*, în *Memoriile Institutului de arheologie olteană*, 1923.
28. *Două urne funerare*, în *AO*, II, 1923.
29. *Lipsa cremenei lustruite preistorice în Oltenia*, în *AO*, III, 1924.
30. *Însemnătatea cercetărilor preistorice în Oltenia*, în *AO*, III, 1924.
31. *Obsidiană în Oltenia*, în *AO*, III, 1924.
32. *Cioburi încrustate în alb*, în *AO*, III, 1924.
33. *Din olăria preistorică a Olteniei*, în *AO*, III, 1924.
34. *Olărie înflorită în Oltenia*, în *AO*, III, 1924.
35. *Sciţii în Oltenia*, în *Năzuinţa românească*, 1924.
36. *Olărie grecească în Oltenia*, în *AO*, IV, 1925.
37 *O aşezare romană necunoscută — Caraula-Dolj*, în *AO*, IV, 1925.
38. *Pînă unde merg vremurile preistorice în Oltenia*, în *AO*, IV, 1925.
39. *Vechituri getice în Oltenia*, în *AO*, IV, 1925.
40. *Din jocurile copiilor preistorici*, în *AO*, V, 1926.
41. *Cu privire la desenurile preistorice din peşterile Gorjului*, în *AO*, V 1926.
42. *Dacii din Troia?* în *Năzuinţa românească*, 1926.
43. *Un manual românesc de preistorie la 1895 (al lui Magnus Băileanu)* în *AO*, V, 1926.
44. *Paleoliticul în România*, în *Năzuinţa românească*, 1926.
45. *Descoperiri paleolitice în Oltenia*, în *AO*, V, 1926.
46. *Troianul : istoricul cercetărilor*, în *AO*, VI, 1927.
47. *Travaux sur les peintures rupestres d'Oltenie*, în *AO*, VII, 1928.
48. *O descoperire paleontologică*, în *AO*, VII, 1928.
49. *Desenurile rupestre de la Polovragi-Gorj*, în *Memoriile Muzeului reg. al Olteniei*, Craiova, 1929.
50. *Aurignacianul inferior în Oltenia*, în *AO*, VIII, 1929.
51. *Campignianul în România*, în *AO*, VIII, 1929.
52. *Cultura magdaleniană în Oltenia*, în *AO*, VIII, 1929.
53. *Cultura solutreiană în România*, Craiova, 1929.
54. *Mezoliticul în România*, în *AO*, VIII, 1929.
55. *Arta rupestră în Bulgaria*, în *AO*, IX, 1930.
56. *Cercetările preistorice şi cuaternarul*, în *AO*, IX, 1930.
57. *Cultura cheleană în România*, în *AO*, IX, 1930.
58. *Asupra epocii obiectelor paleolitice de la Moraviţa-Bulgaria*, în *AO*, IX, 1930.
59. *L'art rupéstre carpatho-balkanique*. Extras din dările de seamă ale celui de al 15-lea Congres intern. de antrop. şi arh. preist., Coimbra, Portugalia, Paris, 1931.
60. *Asupra culturii acheuleane şi micoquiene în România*, în *AO*, X, 1931.
61. *Les cultures mézolithiques en Olténie*, Comunicare la al XV-lea Congr. de antrop. şi arh. preist., Portugalia, 1931, în *AO*, X, 1931.
62. *Elephas trogontherii Phol. şi Arctemis Bobac în Cuaternarul României*, în *AO*, X, 1931.
63. *Vechimea creştinismului în Oltenia*, în *Mem. Inst. arh. olt.*, XI , 1932.
64. *Ruinele Turnului*, în *Mem. Inst. arh. olt.*, XI, 1932.
65. *Les celtes en Olténie*. Communicare ţinută la Londra în 1932 şi la Coimbra în 1933.
66. *Un bordei medieval la Plopşor-Dolj*, în *Mem. Inst. arh. olt.*, 1933.
67. *Institutul de arheologie olteană la al XV-lea Congres de antropologie de la Paris*, în *AO*, XIV, 1935.
68. *Le paléolithique en Roumanie*, în *Dacia*, V—VII, Bucureşti,1938, p. 41—107.

69. *Muzeul regional al Olteniei. Data înființării*, în *Oltenia, Culegeri. Cercetări. Documente*, I, 1940, Craiova.
70. *Solutreanul în Oltenia?*, în *Oltenia, Culegeri. Cercetări. Documente.*, I, 1940, Craiova.
71. *Industries microlithiques en Olténie*, în *Dacia*, VII-VIII, 1941, p. 1–12.
72. *Le trésor dace de Poiana-Gorj*, în *Dacia*, VII-VIII, 1941, p. 203–216.
73. *Antiquités celtiques en Olténie*, în *Dacia*, XI-XII, 1947, p. 17–33.
74. *Tezaurul roman de la Ișalnița*, în *Materiale*, I, 1953, p. 543–587.
75. *Introducere în problemele paleoliticului în R.P.R.*, în *Probleme de antrop.*, I, 1954, p. 59–71,
76. *Rezultatele principale ale cercetărilor paleolitice în ultimii patru ani*, în *R.P.R.*, în *SCIV*, VII, 1956, 1–2, p. 7–19.
77. *Noi descoperiri paleolitice în R.P.R.*, în *Probleme de antrop.*, II, 1956, p. 75–98.
78. *Le paléolithique dans la R.P.Roumanie à la lumière des dernières recherches*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 41–60.
79. *Cercetări asupra paleoliticului timpuriu*, în *Materiale*, III, 1957, p. 281–291.
80. *Nouvelle station épipaléolithique dans les Carpathes Orientales*, în *AAC*, I, fasc. I, Krakow, 1958, p. 107.
81. *Sur la présence du Swidérien en Roumaine*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 35–58 (Comunicare ținută la Congresul de la Hamburg, 1958).
82. *Noi puncte de vedere în cunoașterea și interpretarea paleoliticului*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 170–171.
83. *Les phénomènes périglaciuires et la géochronologie du paléolithique supérieur de terrasse en Roumanie*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 382–392.
84. *Cercetările de la Mitoc*, în *Materiale*, IV, 1959, p. 11–24.
85. *Sur le commencement du paléolithique en Roumanie*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 9–34.
86. *Săpăturile de la Peștera*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 25–33.
87. *Discuții pe marginea paleoliticului de sfîrșit și începuturile neoliticului nostru*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 221–237.
88. *Asupra răspîndirii renului în R. P. Română. Considerațiuni paleobiogeografice*, în *Natura*, 2, 1960.
89. *Un nou centru protopaleolitic în Asia*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 441–442.
90. *Un atelier neolitic pentru lucratul vîrfului de săgeată*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 367–371.
91. *Apariția societății omenești și începuturile organizării gentilice matriarhale. Epoca veche și mijlocie a pietrei (Paleoliticul și mezoliticul)*, în *Istoria Romîniei*, vol. I, 1960, p. 3–25, 27–29.
92. *Enigma colierului de la Șimleul Silvaniei.* Congresul internațional de antropologie și etnologie, Paris, 1960.
93. *Fenomenele periglaciare și stratigrafia paleoliticului*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 65–74.
94. *Das Paleolithikum Rumäniens*, în *Archaeologia Austriaca*, 1961.
95. *Cercetări privitoare la paleoliticul inferior din raionul Slatina*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 11–15.
96. *Cercetările și săpăturile arheologice de la Buda*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 21–29.
97. *O nouă contribuție cu privire la începuturile istoriei Romîniei*, Congr. al VI-lea internațional de studii pre- și protoistorice, Roma, 1962.
98. *Date noi cu privire la începuturile și sfîrșitul paleoliticului în Romînia.* Comunicare la Seminarul rom.-sov., 1962.
99. *Geochronology of the Paleolithic in Rumania*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 5–19.
100. *Das Paleolithikum in Rumänien*, în *Forschungsberichte zur Ur- und Frühgeschichte*, nr. 5, Wien, 1962, p. 74–85.
101. *Asupra studierii paleoliticului în Romînia*, în *SA*, 3, 1962, p. 116–133.

102. *The possible existence of Proto-Hominids in Rumania's villafranchean*, în *Dacia*, N. S., VII 1963, p. 9—25.
103. *Nouvelles données sur la possibilité de l'existence de protohominiens dans le Villafranchien de Roumanie*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 47—52.
104. *Noi date cu privire la cunoașterea începutului și sfîrșitului paleoliticului României*, în *SCIV*, 15, 1964, 3, p. 397—320.
105. *Contribuția instituțiilor muzeale la cunoașterea străvechilor așezări omenești de pe teritoriul R. S. România*, în *Revista muzeelor*, I, 1964, p. 21—23.
106. *Unde a fost Malva?* în *Revista muzeelor*, III, 1965, p. 203—207.
107. *Asupra stratigrafiei și periodizării paleoliticului în România*, în *Stratigraphie and periodisation of the palaeolith of Eastern and Central Europe*, Moscova, 1965, p. 28—33.
108. *Oameni din vîrsta veche a pietrei*, Editura științifică, București, 1965, 85 p.
109. *Epipaleolitic sau mezolitic? O problemă de terminologie?* în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 765—773.
110. *Prezențe românești peste hotare*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 827—830.
111. *Noi cercetări asupra paleoliticului în regiunea București*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 311—318.
112. *Le prépaléolithique, la plus ancienne étape du processus de travail conscient de l'homme* (Acad. R.S.R., Centrul de istorie, filologie și etnografie), Craiova, 1968.
113. *Sur la présence du prépaléolithique en Roumanie, une étape précoce du processus d'hominisation* (Acad. R.S.R., Centrul de istorie, filologie și etnografie), Craiova, 1968.
114. *Dovezi și considerații noi privind existența unui comportament uman în villafranchianul de la Bugiulești* (Acad. R.S.R., Centrul de istorie, filologie și etnografie), Craiova, 1968.

Studii în colaborare

115. *Mastodontul de la Stoiana*, în *Mem. Muz. reg. Olt.*, V, 1926.
116. *Ein Schatzfund der Gruppe Untersiebenbrunn von Coșoveni (Kleine Walachei)*, în *Germania*, Frankfurt, 1933.
117. *Muzeul regional al Olteniei*, în *Călăuza*, 1933.
118. *Hunnische Kessel aus der Kleinen Walachei*, în *Germania*, Frankfurt, 1937.
119. *Der Schatz Negrescu*, în *Germania*, Frankfurt, 1937.
120. *Raport asupra șantierului arheologic Rast-Dolj*, în *SCIV*, 2, 1951, p. 267—277.
121. *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, 1951, 1, p. 229—232.
122. *Șantierul Verbicioara-Dolj*, în *SCIV*, III, 1952, 1, p. 142—147.
123. *Date preliminare asupra rezultatelor paleoantropologice de la peștera Muierilor-Baia de Fier*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2.
124. *Raport preliminar asupra cercetărilor de paleontologie umană de la Baia de Fier din 1951*, în *Probleme de antrop.*, I, 1954, p. 73—86.
125. *Șantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 129—146.
126. *Șantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 391—411.
127. *Paleoliticul de la Giurgiu*, în *SCIV*, VII, 1956, 3—4, p. 223—236.
128. *Criterii arheologice pentru stabilirea unei cronologii în paleopedologie*, Comunicări, Acad. R.P.R., VII, 1957.
129. *Șantierul arheologic Baia de Fier*, în *Materiale*, III, 1957, p. 13—28.
130. *Șantierul arheologic Nandru*, în *Materiale*, III, 1957, p. 29—40.
131. *Șantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, 1957, p. 41—49.
132. *Șantierul arheologic Băile Herculane*, în *Materiale*, III, 1957, p. 51—58.
133. *Microlitele de la Băile Herculane* (l. rusă), în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 393—399; *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 17—26.
134. *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz*, în *Materiale*, V, 1959, p. 46—60.

135. *Cercetările paleolitice în regiunea Baia Mare*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 43—50
136. *Cercetări paleolitice în Dobrogea*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 43—50.
137. *Cercetările și săpăturile paleolitice de la Cremenea și împrejurimi*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 51 — 56.
138. *Șantierul arheologic Bicaz (Paleolitic)*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 57—64.
139. *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 15—45.
140. *Cercetările paleolitice în peșterile din Țara Bîrsei*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 15—21.
141. *Săpăturile de la Tincova*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 29—33.
142. *Șantierul arheologic Bicaz (Paleolitic)*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 37—41.
143. *Săpăturile din peștera Gura Cheii-Rîșnov*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 113—121.
144. *Azilianul de la Băile Herculane în lumina noilor cercetări*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 203—214.
145. *Cele mai vechi mărturii ale vieții omului în Europa, descoperite în țara noastră. O nouă contribuție cu privire la începuturile istoriei României*, în *Studii și cercetări de antropologie*, tom. I, nr. 1, 1964, p. 39—46.
146. *Sur la présence du Prépaléolitique en Roumanie. L'une des premières étapes du processus d'hominisation*, prezentat la al VII-lea Congres internațional al științelor antropologice și etnologice, Moscova, 3—10 august 1964.
147. *Cu privire la începuturile istoriei României*, în volumul *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 31—37.
148. *Cercetările arheologice de la Cazane*, Cronică, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 407—411.
149. *Le paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 5—116.
150. *Rezultatele arheologice din zona „Porților de Fier"* (Acad. R. S. R., Centrul de istorie, filologie și etnografie), Craiova, 1968.

Recenzii

151. T. I. LAZUKOV, *Principalele etape ale dezvoltării faunei și omului în era cuaternară*, Moscova, 1954, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 506—507.
152. MARIA CHMELEWSKA și LUCJE PERZBATKO, *Le gissement néolithique supérieur dans l'abri sous roche près de Podlesice*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 505—506.
153. *Cronologia preistorică a Cehoslovaciei. Epoca paleolitică*, în *SCIV*, IX, 1958, 2, p. 381—384.
154. *Paleoliticul timpuriu în U.R.S.S.*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 507—508.
155. *Descoperiri tardenoisiene în R. S. S. Moldovenească*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 179.

Manuscris

156. *Monografia Bicaz*, vol. I, 1962.
157. *Paleoliticul în România. Monografie*, 1962.

INDEX ALFABETIC

Tom. 19, 1968

STUDII

CERCETĂRI ARHEOLOGICE DE TEREN

DISCUŢII ŞI NOTE

CRONICĂ

LISTA PRESCURTĂRILOR

ACMIT — Anuarul Comisiunii monumentelor istorice pentru Transilvania, Cluj, I—VI, 1926—1931—1938.

ActaAnt — Acta Antiqua.

AÉ — Archaeologiai Értesitő.

AEM — Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, 1877—1897.

AISC — Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.

AnnÉp — Année Épigraphique.

AO — Arhivele Olteniei, Craiova, I—XIX, 1922—1948.

ARMSI — Academia Română. Memoriile secţiei istorice, seria a II-a 1886/1887—1916/1919, seria a III-a 1922/1923—1944/1945.

BASPR — Bulletin of the American School of Prehistoric Research.

BCH — Bulletin de Correspondance Hellénique.

BerRGK — Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.

BMC — British Museum Catalogue.

BSNR — Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti, I—XLI, 1904—1947.

CAH — Cambridge Ancient History.

CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.

Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S.,I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966; XI, 1967.

DissPann — Dissertationes Pannonicae.

DolgCluj — Dolgozatok-Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.

ED — Ephemeris Dacoromana, Bucureşti-Roma, I—X, 1923—1945.

ErdMúz — Erdélyi Múzeum, Cluj.

ILS — Dessau. Inscriptiones Latinae selectae.

Izvestiia-Institut — Izvestiia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.

JOAI — Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.

Közlemények-Cluj — Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából.

Materiale — Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957), vol. IV (1957), vol. V (1959), vol. VI (1959), vol. VII

	(1960), vol. VIII (1962).
PrzegArch	— Przeglad Archeologiczny.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
RA	— Revue Archéologique.
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
Repertorium	— M. Roska, Erdély régészeti repertóriuma, I, Cluj, 1942.
RIC	— H. Mattingly and E. A. Sydenham, Roman Imperial Coinage, London, 1924, sq.
RN	— Revue Numismatique.
RPAN	— Revista de preistorie şi de antichităţi naţionale, Bucureşti, I—IV, 1937—1940.
SA	— Советская археология.
SCIA	— Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCŞCluj	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj.
SCŞIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
WiadArch	— Wiadmosci Archeologiczne.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ERATA

Pag.	rîndul:	în loc de:	se va citi:
569	13 de jos	Glinda III	Glina III
636	11 „ „	brîu crescut	brîu crestat
673	19 de sus	epigrafiei	epigrafei
700	24 „ „ col. I	sistematice	simetrice

„Studii şi cercetări de istorie veche", nr. 4/1968

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 8. — FF 39, — DM 32, — Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX, Boîte postale 134 — 135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

(1960), vol. VIII (1962).

PrzegArch — Przeglad Archeologiczny.

PZ — Prähistorische Zeitschrift.

RA — Revue Archéologique.

RE — Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.

Repertorium — M. Roska, Erdély régészeti repertóriuma, I, Cluj, 1942.

RIC — H. Mattingly and E. A. Sydenham, Roman Imperial Coinage, London, 1924, sq.

RN — Revue Numismatique.

RPAN — Revista de preistorie si de antichităţi naţionale

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 8. — FF 39, — DM 32, — Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX, Boîte postale 134 — 135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I şi II, 65,60 lei.

D.M. PIPPIDI şi D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, Geţi şi greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană, „Bibliotheca Historica Romaniae", II, 1965, 344 p., 13 pl., 28 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI şi GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + I. Pl., 3,25 lei (a apărut şi în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle** „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut şi în limba engleză).

D. PROTASE, **Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu şi Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefaţă de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 25 p., 1 hartă, 2.50 lei.

D. TUDOR, **Oltenia romană**, 1968.

GH. DIACONU, **Tîrgşor. Necropola din secolele III-IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 pl., 40 lei.

D. BERCIU, **Contribuţii la problemele neoliticului în România în lumina ultimelor cercetări**, 1961, 569 p., 80 lei.

VLADIMIR DUMITRESCU, **Necropola de incineraţie din epoca bronzului de la Cîrna**, 1961, 386 p. + CLXIII pl., 89 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia. Noi contribuţii**, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., legat, anvelopă, 23, 50 lei.

* * * **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 541 p., 11 pl., legat, anvelopă, 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia**, 1966, 403 p., 40 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II—III, 1964, 530 p., 65 lei, vol. IV, 1966, 369 p., 39 lei, vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.

ALEXANDRU VULPE, **Necropola hallstattiană de la Ferigile, monografie arheologică**, „Biblioteca de arheologie", XI, 1967, 208 p., 44 pl., 27 lei.

* * * **Dinogetia**, vol. I, 1967, 409 p., 46 lei.

* * * **Inventaria Archaeologica**, fasc. 1, 1966, 17 file, 5,47; fasc. 2, 1966, 10 file, 4 lei; fasc. 3, 1967, 11 file, 4 lei; fasc. 4, 1967, 14 file, 5,25 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român**, 1967, 271 p., 28 lei.

E. PRODAN, **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea**, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei.

N. IORGA, **Materiale pentru o istoriologie umană**. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga, 1968, 375 p., 1 pl., 23 lei.

S C I V, tomul 19, nr. 4, Bucureşti, 1968, p. 551 — 722

I.P.I. — c. 5873

43828

Lei 15.—